

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Doktori Iskola

Körtesi András Károly

Prozódia és interpretáció

A prozódia elemei és előadói implikációi

Bartók Béla egyes énekhangra és zongorára írt műveiben

DLA-értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. Vas Bence egyetemi tanár

2023.

Bevezetés, motiváció, személyes kötődés	4
A kutatás tárgya	5
Szempontok és módszerek	6
A hangfelvételek vizuális elemzéséhez használt program	7
Gyakorlati implikációk	9
Prozódia	10
A prozódia értelmezése	10
Időmértékes verselés	11
Ütemhangsúlyos verselés	15
Ereszkedő hanglejtés	17
Szegmentális és szuprasegmentális elemek	19
Időmértékes versszerkezet, deklamáló énekbeszéd Bartók-műdalokban.....	23
Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel	28
Hangfekvés, hangterjedelem	30
Hosszú magánhangzók hosszú hangokon	31
A Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel második, átnézett kiadása ..	33
Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 1-10	35
1. Elindultam szép hazámbul	36
2. Általmennék én a Tiszán ladikon.....	37
3. Fehér László lovat lopott.....	37
4a. A gyulai kert alatt, kert alatt	38
4b. A kertmegi kert alatt.....	39
5. Ucca, ucca, ég az ucca.....	40
6. Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág.....	40
7. Száraz ágtól messze virít a rózs.....	41
8. Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán.....	42
9. Nem messze van ide kis Margitta	43
10. Szánt a babám csireg, csörög a járom	44
Tíz magyar dal énekhangra és zongorára (II. füzet)	45
Öt magyar népdal	48

1. Elindultam szép hazámbul	50
2. Általmennék én a Tiszán ladikon.....	55
3. A gyulai kert alatt, kert alatt.....	56
4. Nem messze van ide kis Margitta	58
5. Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán.....	59
Nyolc magyar népdal	60
1. Fekete föld, fehér az én zsebkendőm	63
2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet	66
3. Asszonyok, asszonyok, had' legyetek társatok	69
4. Annyi bánat a szívemen	71
5. Ha kimegyek arr' a magas tetőre	74
6. Töltik a nagy erdő útját	75
7. Eddig való dolgom a tavaszi szántás.....	76
8. Olvad a hó, csárdás kis angyalom	77
Gyakorlati megfontolások, előadói implikációk.....	79
Bartók tanár úr a visszaemlékezések tükrében	79
Előadói implikációk.....	81
Zárszó	84
Köszönetnyilvánítás	84
Irodalomjegyzék.....	85
Elemzésekhez felhasznált kották	91
Elemzésekhez felhasznált hangfelvételek	92
Kottamelléletek jegyzéke.....	93
Ábrák jegyzéke	95
Saját SV-videók jegyzéke	96

Bevezetés, motiváció, személyes kötődés

Gyakran szembesülhetünk azzal, hogy ismerősnek érzünk olyan zenét, amit egyébként még soha nem hallottunk, vagy éppen fordítva: ismerős dallamok valamiért számunkra idegenül csengenek. Melyek lehetnek és mennyire határolhatóak körül azok az ösztönösen ható vagy jelentést hordozó elemek, amelyek az egy-egy dalra, vagy akár pusztán hangszeres műre való ráhangolódást segíthetik? Magánénekesekkel, diákokkal, hallgatókkal vagy énekkarokkal és karnagyainkkal való együttműködésem során a prozódiai elemekben keresem és vélem megtalálni azoknak a jegyeknek meghatározó javát, amelyek egyik vagy másik irányban befolyásolják a zene hatását rám, mint zenehallgatóra vagy közreműködő előadóra.

Bartók zenéje, bevallom, szubjektíven érint. Ha zongoristaként olykor akár nehezen megoldható feladat elé állít is, vagy hallgatóként első megközelítésben esetleg kevésbé tűnik kellemesnek, mégis, sajátos harmóniáival és disszonanciáival együtt mindahányszor úgy érzem, hogy anyanyelvemen szólít meg. A zongorával való ismerkedésem elején a *Gyermekeknek* füzetek népdalaira természetesen tudtam rezonálni, a *Mikrokozmosz* érdekes fordulatait, lüktető ritmusait lelkesítettek és a kísérletezés kalandját nyújtották, a *III. Zongoraverseny* kezdő motívuma ma is honvágygal éget, a lassú tétel áhítata nyugalommal tölt el. Szubjektíven érint: egykor gyermekként sokszínűségében is az anyanyelv és az idealizált otthon biztonságát nyújtotta egy többnyelvű környezetben, felnőttként szerény eszközeimmel zenei anyanyelvünk megőrzésének felelősségét jelenti.

Alapfeltételezésem az, hogy a prozódiai elemek meghatározzák a vokális művek előadásának kereteit, ismeretük segíti a darabok értelmezését, produkciójuk hitelességét. A kottakép inherens korlátai nem képesek az előadás minden elemét rögzíteni, és amint az elemzett hangfelvételek bartóki példái is mutatják, a szigorú kottahűség nem tudja maradéktalanul kifejezni a mű szellemét, a nyelv karakterét, következtetésként a nyomtatott kotta objektivitása nem válhat az élő interpretáció kárára.

Kutatásom célja a prozódia elemeinek vizsgálata Bartók Béla és Kodály Zoltán néhány népdalfeldolgozásában, műdalában és zongorakíséretes kórusművében,

valamint az azokhoz kapcsolódó előadói lehetőségek és zongorakísérői feladatok elemzése.

A kutatás tárgya

A teljességre való törekvés, bár ideális volna, egyrészt meghaladja jelen kutatás kereteit, másrészt a kiválasztott művek részleteinek elemzése megfelelő mennyiségű, releváns anyagot szolgáltat a felvázolt kérdések megválaszolására. Az eredeti művek nagy mennyisége szükségserűvé teszi a válogatást. Ez a szempont vezetett arra a kényszerű önkorlátozásra, hogy kutatásom bemutatását Bartók Béla néhány művének, elsősorban népdalfeldolgozásainak határai között tartsam, és arra is, hogy zenei anyanyelvünk kérdéseinek boncolgatásakor csak pár kapcsolódási ponton érintsem Kodály Zoltán életművének a szakirodalomban gazdagon dokumentált, meghatározó szerepét. Kettejük felismerhetően rokon, mégis markánsan különböző dialektusának elemzése előadói szempontból is egy következő komplex feladatot jelenthet.

Bartók egyes műveit a szakirodalom eleve elveszettnek tekinti (például Bartók fiatalkori művei közül a *Négy dal énekhangra és zongorára* – BB 32, 1903), mások csak kéziratban maradtak fenn. Utóbbiak közül néhány mű Bartók halála után került kiadásra Bartók Péter, illetve Denijs Dille gondozásában (*Tíz magyar dal énekhangra és zongorára* – BB 43, 1906-1907 / BP 1968; *Öt magyar népdal énekhangra és zongorára* – BB 97, 1928 / DD 1970; *Bartók Öt dal op. 15 – 1916*, BB 71 / DD 1958, 1961). Vokális szempontból érdekes feladatot jelent a *Kékszakállú herceg vára* és a *Cantata profana*, viszont e művek komplexitásukban és a szakirodalomban betöltött súlyuk miatt meghaladják a jelen vizsgálódás kereteit.

A prozódiai elemek vizsgálatához Bartók zongorakíséretes vokális műveit tanulmányoztam, amelyekből hiteles archív és jelenkori felvételek felhasználásával a következő műveket és azok előadását elemzem részletesen dolgozatomban: BB 42 *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel* (1906, I. füzet 1–10); BB 97 *Öt magyar népdal* (1928/1970); BB 47 *Nyolc magyar népdal* (1922), továbbá elemzésekkel kitérek a következő művekre: BB 43 *Magyar népdalok II. füzet (Tíz magyar népdal énekhangra és zongorára, 1906–1907)*; BB 71 *Öt dal op.15* (1916), valamint rövid kottapéldákat mellékelek az alábbiakból: BB 72 *Öt dal op. 16 no. 1, 2* (1916); BB 87b *Falun II. tétel* (1924); BB 98 *Húsz magyar népdal II. no 1* (1929).

Szemponatok és módszerek

A felsorolt műveket prozódiai elemek és azokból adódó agogikai lehetőségek, hosszú magánhangzók helye és szerepe, tempó, hangterjedelem, díszítések, dinamika, az énekes szólam és zongoraszólam kapcsolata, valamint a lejegyzés részletessége szempontjából vizsgálom.

A prozódiai elemek vizsgálatát kutatásomban elméleti és gyakorlati szempontok mentén közelítem meg. Kutatásom első részében a prozódia fogalmát értelmezem, a másodikban ezeket az elemeket és azok megjelenési formáit követem nyomon a kiválasztott kották, archív, valamint kortárs előadások összehasonlításával, ennek folytatásaként következtetéseket vonok le Bartók tanítására és előadására vonatkozó visszaemlékezések mentén a kottakép lehetséges értelmezésével, az élő előadás korlátaival és szabadságával kapcsolatban. Végül megfogalmazok néhány ebből fakadó implikációt a zongorakísérő számára az előadásmód és a leendő énekesek betanítása szempontjából.

A prozódia fogalmának megértéséhez a hazai és külföldi szakirodalom szemelvényei mellett Bartók 1924-es *A magyar népdal* című kötetének bevezető tanulmányából, Kodály 1905-ös *A magyar népdal strófaszervezete* című doktori disszertációjából és Bárdos Lajos *Karvezetés II. Zenei prozódia* című, 1976-ban kiadott egyetemi jegyzetére támaszkodva emelek ki gondolatokat. Bartók saját írásainak, tanulmányainak és leveleinek mennyisége egyszerre vonzóan motiváló és riasztó, amelyet megkerülhetetlenül tovább fokoz Kodály írásainak a súlya. Hanglejtés, rövid és hosszú magánhangzók, szótagok, hangsúlyok, verslábak – mind olyan érdekes távlatokat nyitnak, amelyek első olvasatra a kottaképtől és a zongora billentyűitől távol esőnek tűnnek, mégis szorosan kapcsolódnak a zenei anyanyelvet és annak előadását meghatározó elemek megértéséhez. Vizsgálódásaimat a következő néhány kulcskérdés mentén folytattam:

- Mi a prozódia megfogalmazása irodalmi és zenei megközelítésben?
- Mi az időmértékes verselés és hogyan van jelen a műköltészetben?
- Hogyan jelentkezik az ütemhangsúlyos verselés a népdalokban?
- Mi a magyar hanglejtés, hangsúly jellegzetessége?

Az elemzésre kiválasztott, énekhangra és zongorára írt művekben a zenei prozódiai elemek jelenlétét, a szöveg és dallam illeszkedését, az énekszólam és

zongorakíséret kapcsolatát vizsgálom, ehhez különböző kiadásokat, valamint archív és kortárs felvételeket hasonlítok össze.

A műveket lejegyzés és előadás szempontjából elemzem. A népdalgyűjtő utakon fonográf hengerekre rögzített eredeti felvételek a Magyar Tudományos Akadémia Bartók Archivumában (továbbiakban: Bartók-rend)¹ és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének (ELKH BK ZI) honlapján² ma már online is könnyen elérhetőek. Azokat a népdalokat, amelyeket Vikár Béla gyűjtéséből Bartók és Kodály 1906-os közös kiadványukban felhasználtak, a Hagyományok Háza kiadásában DVD-n is tanulmányozhatjuk.³ Bő száz év távlatában a gyűjtések eredeti hangfelvételei olykor már alig felismerhetőek, a népdalok sokszorosán korrigált és kiegészített lejegyzései és rendszerezésük viszont ma is lenyűgöző igényességet tükröz. A népdalfeldolgozások letisztult 1906-os első és 1938-as második kiadása közötti apró eltérések felismerése közelebb vihet a népdalok hitelesebb előadásához. Gyakorlati, előadói vonatkozásban fontos az elérhető kották és hangfelvételek összehasonlítása.

Igen szerencsések vagyunk, hogy néhány művet Bartók zongorajátékával archív felvételekről ma is meghallgathatunk (HCD12326-31, összesen hat CD): ezeken saját zongoradarabjai mellett Scarlatti, Beethoven, Liszt, Debussy és Kodály műveket játszik és kísér, Szigeti Józseffel, Benny Goodmannel, Pásztor Dittával kamarazenél. Kodály bő órányi népdalfeldolgozásai mellett Bartók saját népdalfeldolgozásai közül sajnos csak az *Öt magyar népdal* és a *Nyolc magyar népdal* (utóbbi hiányosan) maradt fenn, mintegy negyedórányi terjedelemben. Az archív felvétel dokumentumként tárja elénk, hogy a kor igen kezdetleges hangrögzítési lehetőségei mellett mit tekintett, mit fogadott el műveinek hiteles megszólaltatásaként.

A hangfelvételek vizuális elemzéséhez használt program

Kutatásomhoz olyan számítógépes alkalmazást kerestem, amellyel képi ábrázolással tudom vizsgálni egy-egy zenei produkció jellegzetességeit, különösen a prozódiahoz alkalmazkodó agogika vonatkozásában, és amely több előadás vizuális összehasonlítására is lehetőséget nyújt.

¹<http://systems.zti.hu/br/hu> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

²<https://zti.hu/index.php/hu/bartok> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

³<https://hagyomanyokhaza.hu/hu> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

Az 1928-as gramofonfelvételen a népdalokat Bartók zongorakíséretével Basilides Mária, Medgyaszay Vilma és Székelyhidy Ferenc énekli. Előadásukat hangfelvételek elemzésére kifejlesztett számítógépes program, a Sonic Visualizer⁴ eszközeinek segítségével vizuálisan is ábrázolom és néhány releváns esetben összehasonlítom későbbi felvételekkel.

A szoftverre kitartó keresgélés után akadtam rá, és felhasználhatósága iránti bizalmamat erősítette, hogy magyar nyelvű forrásokban is találtam zenei előadásokról ezzel az alkalmazással végzett elemzéseket és ábrázolásokat (*Stachó, 2012, Pérchy, 2017*).

A Sonic Visualizer (továbbiakban: SV) platformfüggetlen, nyílt forráskódú, szabad felhasználású, ingyenes számítógépes alkalmazás zenei hangfájlok megtekintéséhez, elemzéséhez és annotálásához. Fejlesztői Chris Cannam, Christian Landone és Mark Sandler, mindhárman a londoni Queen Mary Egyetem kutatói. A C++ programozási nyelven, Qt keresztplatformos alkalmazás-keretrendszerben írt szoftver első verziója 2007-ben jelent meg. Platformfüggetlensége révén egyaránt használható Microsoft Windows, Apple Mac OS és Linux operációs rendszeren. Android és IOS mobil platformokon komplexitása miatt nem érhető el. Nyílt forráskódja segítségével szabadon tanulmányozható és módosítható, sokrétűen alkalmazható és széles körben terjeszthető. Ingyenes hozzáférése és korlátozások nélküli szabad felhasználása, viszonylag könnyű kezelhetősége miatt népszerű mindazok körében, akik a hangfájlok belső részleteibe szeretnének betekinteni. Tulajdonságai alkalmassá tehetik archiválási feladatok, zenetudományi kutatások, digitális jelfeldolgozási munkák elvégzéséhez. A folyamatosan fejlesztett alkalmazás legfrissebb, 4.5.2 verziója 2023 májusától érhető el.

Bartók restaurált archív felvételeinek segítségével valóságos időutazásban lehet részünk. A népdalgyűjtések fonográffelvételei esetében bő száz év után, saját gramofonfelvételei is közel ugyanannyi idő távlatában az elemzéseknek mélységében el kell fogadni kompromisszumokat. A korabeli technikai körülmények korlátozottsága és a produkciók mindenkori szubjektivitása miatt nem tartottam sem relevánsnak, sem szükségesnek a dinamikai változások elemzését. Az időbeli apró eltérések vizsgálatához viszont az alkalmazás számomra megfelelőnek bizonyult.

⁴ <https://www.sonicvisualiser.org/sv2010.pdf> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

Kutatásomban az SV annotálásra alkalmas elemeit arra használtam, hogy a kiválasztott hangfájlokat a lüktetésben megnyilvánuló eltérések (gyorsítások, lassítások, megállások) vonatkozásában elemezsem és ábrázoljam. A képi mellékleteken függőleges vonalakkal jelöltem a nyolcad, negyed, eseteként fél értékű egységek megszólalásának egymáshoz való időbeli viszonyát; ugyanannak a folyamatát zöld hullámos vonal ábrázolja, és a középső kék sáv a hangerő amplitúdójának változásait mutatja.

A képeket az elemzések bemutatásához illesztve csatolom. A vizuális ábrázolások kibővítéseként néhány elemzésről videót is készítettem, amelyeket számítógépen CTRL+kattintás után megnyíló ablakban lehet indítani, vagy a lábjegyzetben közölt link megnyitásával (CTRL+kattintással, vagy a link böngésző ablakba másolásával) követhetőek, valamint kutatásom bemutatásának nyomtatott változatához mellékelt DVD-n is megtalálhatóak.

Gyakorlati implikációk

A harmadik részben előadóművészeti vonatkozású gyakorlati szempontokat érintek. Minden zongoristának érdekes adalékot jelentenek a Bartók gondozásában kiadott zongoraművek kottái, a Bach 13 könnyű kis zongoradarabtól akár a *Wohltemperiertes Klavier* nehézségi fokozatok alapján szubjektíven összeállított instrukatív közreadásáig, vagy a saját előadói stílusát is tükröző Beethoven szonátáig. Tanulságos részletekre világítanak rá kollégáinak, volt tanítványainak visszaemlékezései arról, hogy Bartók mit gondolt az élő előadásokról, mit tartott fontosnak a tanításban, hogyan próbálta el hangverseny előtt alkalmi énekespartnerrel saját műveit.

Kutatásommal megpróbáltam megszerezni és megválaszolni néhány, a több éves korrepetitori munkám során felmerült kérdésemet, abban a reményben, hogy ez segít közelebb kerülni a zongorakísérettel megszólaló énekes művek előadásmódjával kapcsolatos prozódiai és interpretációs feladatok megértéséhez.

Prozódia

A következőkben kísérletet teszek arra, hogy a prozódia fogalmával foglalkozó forrásokban megtaláljam azt a fogalom-értelmezést, amely vizsgálódásaim szempontjából a legalkalmasabbnak tűnik, és amely eléggé átfogó, ugyanakkor hajlékony ahhoz, hogy a vizsgált művek minden jellegzetességét le tudja írni.

A prozódia értelmezése

A prozódia, προσωδία, πρὸς + ᾠδή (+ῖα) görög szó jelentése magyarul hozzávetőleg: felé + ének/óda. Meghatározását legtömörebben a Révai Nagylexikonban olvashatjuk, lényegében szószerinti fordításában: „hozzáéneklés”, kiegészítő magyarázatként: „mindaz, amit a betűhöz a kimondásban még hozzáteszünk” és kiegészítő adalékként ugyanott: „Prosodion: fuvolakísérettel énekelt dal a görögöknél, miközben az istenek oltáraihoz felvonultak” (Révai, 1922). Az antik görög lírához kapcsolódóan a verselés elméletét és gyakorlatát jelenti, egyszerre kötődik szóhoz (nyelvhez) és dalhoz (zenéhez), ennek megfelelően egyaránt találunk nyelvtörténeti, irodalomtörténeti és zenei részmeghatározásokat is. Nyelvtörténeti szempontból a hangsúly, hosszúság, mérték, beszédtempó kérdése szokott felmerülni (*Magyar Értelmező Kéziszótár*, 1989), irodalmi vonatkozásban kiemelik a verselést, versmértéket (*uo.*) vers és próza hangzásbeli formáját (*Akadémiai kislexikon*, 1990), az időmértékes verselést (*Magyar Nagylexikon*, 2002).

Zenei megközelítésben a prozódia „szövegkezelés, elsősorban a szöveg és dallam illeszkedése hangmagasságok és ritmus egységében” (Ittész, 2015), „a szövegbeli és a zenei ritmus illeszkedési törvényeit feltáró tudomány” (*Akadémiai kislexikon*, 1990), „a nyelv és zene helyes illeszkedésének tana” (Szabó, 1973). Bár a Révai Nagylexikon meghatározása tűnik legkifejezőbbnek és legátfogóbbnak, a megfogalmazás frappáns, ugyanakkor tág és homályos volta miatt nehéz a gyakorlatban alkalmazni. Jelen vizsgálódás szempontjaiból Szabolcsi Bence és Tóth Aladár megfogalmazását tartom legmegfelelőbbnek: a prozódia „a szöveg és dallam kapcsolatát meghatározó zenei hangsúlyozás, a hangsúlyok szabályainak elmélete” (Szabolcsi-Tóth, 1965).

Időmértékes verselés

Verstanban a prozódia a hangsúlyos, hosszú és hangsúlytalan, rövid magánhangzók és szótagok váltakozásának szabályait összegző időmértékes verselés antik módszerével azonosíthatjuk. Homérosz, Szapphó, később Vergilius költeményeiben az antik verslábak ritmusait követhetjük nyomon. Az időmértékes verselés szabályai szerint, a magyar szótagolástól eltérően, magánhangzótól következő magánhangzóig tart egy egység, amelyben a rövid magánhangzó és az azt követő rövid mássalhangzó együttese számít rövid szótagnak, a hosszú magánhangzó vagy rövid magánhangzó és azt követő mássalhangzótorlódás pedig hosszú szótagnak. Mértékegysége a mora, a rövid szótag (breve, jelölése: u vagy o) egy mora, a hosszú (macron, jelölése: –) két mora értékű. A szótagok 2, 3, 4 morás verslábakat alkotnak. Léteznek 5, 6, 7 morás verslábak is, de ekkora szótagszámnál ezek már lényegében több kisebb verslábba is bonthatók.

Az alábbi példában Homérosz *Odüsszeia* kezdő részletét Devecseri Gábor fordításában olvashatjuk, ebben a verslábak hexametereket alkotnak. Egy hexameter hat verslábból áll, az utolsó két versláb mindig szigorúan egy daktilus és egy spondeus (– u u / – –), az első négy versláb szintén daktilus vagy spondeus lehet, de nem kötött minta szerint. A Homérosz-részlet második sorában négy spondeus az első négy versláb. Mivel egy hosszú szótag két mora, egy rövid szótag pedig egy mora, a daktilus és a spondeus egyenlő hosszúságú, négy morás versláb, így könnyen kiválthatják egymást anélkül, hogy változna az időmérték:

„*Férfiuról szólj nékem, Múza, ki sokféle bolygott*
– u u / – – / – – / – u u / – u u / – –
s hosszan hányódott, földülván szentfalu Tróját,
– – / – – / – – / – – / – u u / – –
sok nép városait, s eszejárását kitanulta,
– – / – u u / – u u / – – / – u u / – –
s tengeren is sok erős gyötrelmet tűrt a szivében,
– u u / – u u / – – / – – / – u u / – –
menteni vágyva saját lelkét, társak hazatértét.”
– u u / – u u / – – / – – / – u u / – –⁵

⁵ Homérosz: *Odüsszeia*, (részlet). Fordította: Devecseri Gábor
<http://mek.niif.hu/00400/00408/html/01.htm#1> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

A magyar nyelv jellegzetes hosszú és rövid magánhangzói révén alkalmas az időmértékes verselésre, ha az a szó- és ütemhangsúlyok miatt nem is teljes mértékben illik rá. Mai füllel hallgatva igazi csemegeként hat az antik verslábak nyelvújításkori bemutatása Fogarasi János zamatos nyelvezetében *A Magyar Nyelv Szelleme* című könyvében:

„Megbocsát az olvasó, hogy ezen verslábaknak magyar nevet adni merészelttem. Már Vajda Péter is nevezte azokat magyarul; de az én merészségem még tovább ment, mert az övéit (talán kettőn kívül) el nem fogadván, újabbakat faragtam. Főleg kettőt tartottam ezen elnevezésben szemem előtt (Vajdánál is úgy gyanítám), hogy t. i. a magyar név a lábak mind szellemének mind mértékének megfeleljen; például ebben: szökő, az első szótag szinte rövid, a másik hosszú; s értelme is megegyezik az eredeti görög jelentéssel.” (Fogarasi, 1843)

Fogarasi János javaslatai a verslábak elnevezésére:

kéttagú lábak:

két rövid: u u (pyrrhichius): hadi v. piczi v. piri;

két hosszú: — — (spondeus): lépő;

u — (jambus): szökő; — u (trochaeus): lejti.

háromtagú lábak:

u u u (tribrachys): szapora; — — — (molossus): andalgó;

— u u (dactylus): lengedi; u u — (anapaestus): lebegő;

u — — (bacchius): toborzó; — — u (palimbacchius): tomboldi;

u — u (amphibrachys): körösdí; — u — (kreticus v. amphimacros): ugrató.

négytagú lábak: futamodi, lassúlépő, lejtegedi, szökécselő, lengedező, toborzéki, lépőhadi, hadilépő, lejtihadi, hadilejti, hadiszökő, szökőlépő, lejtőlépő, lépőszökő, lépőlejti.

„Az öttagúak elszámlálása részint unalmas részint czéltalan is volna. Valamint görögül némely részben, úgy magyarul mindnyájan a három és kétlábúak összetétele által könnyen elnevezhetők, p. spondeodactylus (— — — u u) lépő lengedi; a hattagúak pedig a háromtagúak öszszetétele által.” (uo.)

Az időmértékes verselésnek a magyar költészetben való jelenlétét mutatja az alábbi két rövid (Vörösmarty és Fazekas Mihály) példa, amelyekben szintén dactilus (Fogarasi javaslatát követve: lengedi – u u) és spondeus (lépő – –) verslábakból álló hexametereket találunk. Amit itt érdekes megemlíteni, az a második sor utolsó két verslábában: "mely az üreglő". A 19. századi időmértékes költészetben számos bevett szótaghosszabbodási helyzet megfigyelhető, az itt látható „mely” is jó példa. Skandálva: „melly az üreglő”:

„Ekkor előveszi szép kürtét Lehel, és belefűván

– u u / – u u / – – / – u u / – u u / – –

Vékony hangot ereszt torkából, mely az üreglő

– – / – u u / – – / – – / – u u / – –

Csontot megjárván harsány hatalommal ömöl ki”

– – / – – / – – / – u u / – u u / – –⁶

Hexametereket találunk az alábbi rövid részletben is (itt is megfigyelhető az első sorban egy szótaghosszabbodás: „e kapu”, régiesen ez kapu, skandálva: „ekkapu”):

„Rója fel e kapu félfájára, hogy el ne felejtse:

– u u / – u u / – – / – u u / – u u / – –

Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!”

– – / – u u / – – / – – / – u u / – –⁷

Arany János *A Magyar Nemzeti Versidomról* című tanulmányában Fogarasira utalva ugyanazokat a szavakat használja a verslábak megnevezésére, kivétel csupán a *molossus*, amelynek magyarítására a dallamos *andalgó* helyett javaslata a ritmus vonatkozásában talán még kifejezőbb a *vánszorgó*. Ugyanakkor megfogalmazza, hogy az időmértékes verselés nem illik tökéletesen a magyar nyelvhez, helyette a népi(es) dallamok mintájára a zenei ütemekhez hasonló tagolódást, a szótagoknak minden

⁶ Vörösmarty Mihály: Zalán futása – részlet. <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/zalan01.htm> letöltés: 2023.07.02.

⁷ Fazekas Mihály: Lúdas Matyi – részlet. <https://mek.oszk.hu/00600/00648/00648.htm> letöltés: 2023.07.02.

ütemben a hangsúlyhoz igazodó csoportosulását gondolja anyanyelvünk fő jellemvonásának:

„Oly költemény, melynek teljes élvezhetése végett előbb még a hellén-római, vagy más idegen világba kell áthelyezkedni – bármennyi szépséggel birjon különben – soha nem hathat igazán a nemzet egészére; mert a nagy többség épen azt, mi a verset verssé teszi, a rhythmust kénytelen nélkülözni, mi által a költemény zenei része rá nézve elveszett. Ez főképp a lyrában érezhető. Még nincs messze a kor, midőn legjobb költőink tiszta jámbusai vagy trochaeusai német zenére daloltattak; mert az idegen versidom idegen formát követelt a zeneszerzőtől. Lyránk a magyar zenétől teljesen megvalva: voltak szépen szavalható dalaink, de ha melodiával akartuk őket párosítani, a dallam nem lön magyar.” (Arany, 1856)

Ábrányi Kornél, a Zeneakadémia tanáraként *A magyar dal és zene sajátosságai nyelvi, zöngidomi, harmóniai s műformai szempontból* című könyvében, ha kevésbé nyomatékosan is, de Aranyhoz hasonlóan kiemeli a magyar nyelvben mindig a kezdő szótagra eső hangsúly szerepét és megkülönbözteti a *szókötetési* (nyelvtani), *metszeti* (verslábi vagy versmértéki) valamint *szavallati* (érzési, kifejezési, frazírozási) hangsúlyt:

„A nyelvtani hangsúly minden nyelv meghatározott prozodiája szerint alakul. A verslábi, versmértéki hangsúly (zenében zöngidomi hangsúly) leginkább olyan nyelveknél játszik jelentékeny szerepet, amelyeknél határozott különbség létezik a hosszú és rövid szótagok között. Ilyen nyelv mindenekfelett a magyar. A szavallati (érzési, kifejezési) hangsúly (zenében frazírozási hangsúly) minden zenei hangsúly közt a legszabadabb ugyan, de jellemzetességi és szépészeti tekintetben nemcsak a legnehezebb, hanem a legtöbb műérzékeny, tanulmányt is igénylő.” (Ábrányi, 1877)

A népdalok hangsúlyait és ritmusait követve igazi magyar csengésű dallamokat írt Berzsenyi időmértékes költeményeire Kodály Zoltán, amint azt *A közelítő tél* alábbi példáján is láthatjuk:

„Hervad már ligetünk, s díszei hullanak.
– – | – u u | – || – u u | – u | –

Tarlott bokrai közt sárga levél zörög.”

– – | – u u | – || – u u | – u | –

4 Andante con moto (d. 92-88) *mf*

Her - vad már li - getünk,
Herbst naht uns ü - ber - all,

pp *p* *mf* *dim.*

dim. *p*

sá - sze - i hul - la - nak. Tar - lott bok - ra - i közt sár - ga le - vél zö - rög.
welkt die ge - trüb - te Flur, Tief ins to - te Ge - büsch sin - ket der ö - de Baum.

p *poco marc. cresc.*

1. kottamelléklet. Berzsenyi: A közelítő tél. Kodály Zoltán: Két ének op. 5. no. 1.
Zeneműkiadó. Budapest. 1955. részlet

Berzsenyi versében trocheusokból és daktilusokból összeálló, úgynevezett *kis aszklépiadészi* versszakot találunk, a fenti példán az első két sort. (A harmadik és hatodik versláb csonka, mindkét sort metszet osztja két egyforma részre.) Kodály dallama népdalszerű, ereszkedő hanglejtéssel, pontosan követi a szöveg ritmusát: az egyenletes negyedek a hosszú, a nyolcadok a rövid szótagoknak felelnek meg, a két nyújtott ritmus a mássalhangzó-torlódásnak, valamint a sorközi metszet a sorvégi szünetnek. Külön adalék, hogy Szabolcsi Bence német fordítása is pontosan illeszkedik a magánhangzókhoz, ritmushoz, dallamhoz egyaránt.

Ütemhangsúlyos verselés

Kodály már 1906-ban, *A magyar népzene strófaszervezete* című doktori disszertációjában vitába szállt a Fogarasi által megfogalmazott nézettel, mely szerint népdalaink nyelvezetére legjellemzőbb a 6 morás choriambus (– u u –) és az antispastus (u – – u) lenne. Szerinte ez nemcsak helytelen, de a magyar népdalokban,

szövegekben és dallamokban egyaránt gyakran előforduló nyújtott és éles ritmusoknak „*semmi közülük a rájuk erőszakolt antik nevekhez*” (Kodály, 1906). A magyar nyelv hajlékonysága és játékosága révén sok mindenre képes, a hosszú és rövid magánhangzók miatt alkalmas akár az időmértékes verselésre is, az mégsem teljesen sajátja (Géher István László, 2010). Az ütemhangsúlyos szerkezet viszont nem tereli külső szabályok mentén keretek közé a nyelv ritmusát, hanem sokrétűségével együtt annak természetes összetevője.

„*A magyar parasztdalok szövegeinek verselése tudvalévően az ú.n. magyar hangsúlyos verselés, amely hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok rendszeres váltakozásán alapul*” (Bartók, 1924).

Népdalaink jellegzetes ütemhangsúlyos verselésének mértékegysége az időmértékes verslábtól eltérően az ütem, amelyet a kezdő hangsúlyos szótagot követő szótagok száma határoz meg. A szótagok és ütemek soronkénti megoszlása alapján vannak két-, három-, négy-, hatütemű verssorok. Népköltészetünkben egyik leggyakoribb példa az *ősi nyolcas*, vagy *felező nyolcas*:

Parlando, ♩ = 138

Fe-hér Lász-ló lo-vat lo-pott A Fe-ke-te ha-lom a - latt,
Azt egy zsandár meg is lát-ta, Fe-hér Lász-lót be is zár - ta.

2. kottamelléklet. *Fehér László lovat lopott. A népdal lejegyzésének Bartók-rendi száma: A 670b*

Fehér László balladájának 1906-ban Dobozon gyűjtött fenti változatához és annak dallamvariánsához Bartók a Kodállal közösen összeállított *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel* első füzetében illesztett zongorakíséretet, majd felhasználta a *Gyermekeknek* sorozat második füzetében is. A ballada kezdő sorain jól követhető a vers- és dallamsorok hangsúlyos kezdése, valamint 4 + 4 kétütemű, 8 szótagos szerkezete, annak ellenére is, hogy a második dallamsor a nyújtott főcezúra miatt Bartók lejegyzésében a kottában átível az ütemvonalon.

Nyelvünk egyik közismert jellegzetessége, hogy szavaink hangsúllyal kezdődnek és hangsúlytalan (egy, két, három, esetleg több) szótaggal folytatódnak.

Ezt a hangsúlyrendet nem törli meg, ha azokban rövid magánhangzót hosszú követ. A szóközi hosszú magánhangók időtartama jelentésváltozás esetén sem változtatja meg az ütemet. Például: koros / kóros / kórós, vagy szeles / széles / szelés – mindegyik szóban az első szótag hangsúlyos, jelentéstől és a magánhangzók hosszúságától függetlenül. A nyelv hangsúlyos szerkezete és a hangzók különböző hosszúsága rányomja bélyegét a magyar anyanyelvűek idegennyelv-használatára, a gyakran igen erősen megjelenő „magyar akcentus” formájában, fordított esetben pedig rendszerint nehézséget okoz a magyar nyelvet idegen nyelvként tanulók számára.

A rövid és hosszú magánhangzók időtartama közötti különbség jellegzetes tulajdonsága nyelvünknek. A hangzók tartama közötti különbségek csökkenése miatt a gyors tempójú, hadaró, kevésbé artikulált beszéd megnehezítheti a beszédértést. A hangzók fokozatos kiegyenlítődése, a magyar kiejtés természetes ritmusosságának ellaposodása a nyelvromlás egyik első, könnyen felismerhető jele. Ez a jelenség gyakran megfigyelhető szórványmagyarságban, például Erdélyben a mezőségiak romános kiejtésében, szemben az anyanyelvi szigetben, zárt közösségben élő székelyföldiek nyelvhasználatával. A nyelvromlás folyamatának kérdése a nyelv zeneisége miatt igen élénken foglalkoztatta Kodályt. 1937-ben írt, *A magyar kiejtés romlásáról* című tanulmányában írja: „*A magyar nyelv zenei követelményei elég nagyok. Külföldiek csak fejlett hallás és ritmusérzék segítségével közelíthetik meg [...]. A magyar fülben már maga a nyelv kifejleszt bizonyos fokú zeneérzékét. Ha valakinek beszédébe csak kevéssé is belevegyül egy más nyelv zeneisége: a magyar észreveszi.*” (Kodály, 1974. 289–290.o).

Ereszkedő hanglejtés

A mondatok és szavak hangsúlyos kezdéséből következik nyelvünk másik jellegzetessége, a folyamatosan ereszkedő hanglejtés. László Zsigmond szerint beszédünk dallamívét árnyalják a mechanikusabban vagy árnyaltabban elmondott, felszólító, kérdő, vagy kijelentő mondatok, az „*érzelmi-értelmi-gondolati, tehát összetett, komplex tartalom*” (László, 1985. 29.). Az ereszkedő hanglejtés népdalainkban is egyértelműen kimutatható:

Tempo giusto. $\text{♩} = 77$. Muz.Fo. 796b). Nagymegyer, (Komárom vm.) 1910.B.

Hēr- vadj, ró- zsám, hēr- vadj, Mer az e- nyim nem vagy.
Ha az e- nyim vol- nál, Kü- lön- bet nyi- lon- nál.

3. kottamelléklet. *Hervadj rózsám, hervadj*, a *Vargyas-példatárban*, 1973. 206. A népdal lejegyzésének Bartók-rendi száma: A 139a.

Tempo giusto $\text{♩} = 93$

Sző-ló hegyer ke-resz-túl Megy a kis lány öcs-csős-túl Du-ná-rúl fúj a szél.
Ha Du-ná-rúl fúj a szél. Sze-gény em-bert min-dig ér; Du-ná-rúl fúj a szél.

4. kottamelléklet. *Szőlőhegyen keresztül*, a *Vargyas-példatárban*. 1973. 19. o. A népdal lejegyzésének Bartók-rendi száma: C 689a.

A hajlítások érzelmi töltésként díszíthetik a népdalokat, és főleg a régi stílusúak előadásmódjának szerves részei. Bartók és Kodály a korábban idézett *Magyar népdalok első* kiadásában ezeket még nem jelölték, csak a második, átnézett kiadásban, 1938-ban. Az érzelmi kiemelés a kupolás szerkezetű új stílusú népdalokban a dallamív változásaiban is könnyen tetten érhető:

Parlando

Nem messze van i- de Kis-mar- git- ta,
Hor-to-bágy-nak vi- ze kö-rül- foly- ja;
Kö-ze- pi- be van egy ron-gyos csár- da,
Ab- ba mu- lat hat be-tyár bú- já- ba.

5. kottamelléklet. *Nem messze van ide Kismargitta*. Bartók Béla gyűjtése, Szentes, 1906.

Szegmentális és szupraszegmentális elemek

Fonológiai szempontból megkülönböztetjük a szegmentális (beszédhangok) és szupraszegmentális prozódiai elemeket. Előbbiek Gombocz Zoltán (aki az Eötvös Collegium tanáraként meghatározó szerepet játszott Kodály Zoltán tudományos munkára való felkészülésében) részletes megfogalmazásában:

„...a nyelv konkrét értelemben egyes nyilatkozatok összege. E nyilatkozatok vagy mondatok ritmikailag és dinamikailag tagolt hangsorok, amelyekhez adott helyzetben határozott értelem fűződik. Ha a mondat jelentése logikailag tagolható, kiválaszthatjuk a hangsorból azokat a kisebb egységeket, amelyekhez az egyes részképzetek vagy fogalmak kapcsolódnak, A nyelvi nyilatkozatok ilyen mondattani-logikai szétbontásának eredménye a szó.” (Gombocz, 1926)

Gombocz Zoltán idézett megfogalmazásában a hangsorok a hangzó szöveg alkotóelemeit, a beszédhangok sorát jelentik, nem zenei hangsorokra vonatkoznak. Szupraszegmentális elemek a beszédhangokon átívelő, prozódiai jelek, amelyeknek szövegértést meghatározó, kontextust alkotó szerepe van:

„A szó szintjén és a fölötte lévő szinteken számolni kell a prozódiai vagy szupraszegmentális tényezőkkel (hangsúly, hanglejtés, ritmus, tempó, szünet) is, amelyek az összetartozó nyelvi elemek egységét, illetőleg az össze nem tartozó elemek különállását biztosítják.” (Kassai, 1995)

A szöveg és dallam illeszkedésében szupraszegmentális kiemelő funkciót tölthet be a súly, magasság, tartam, idegen hang, dinamika, hangszín, regiszter, harmónia, festői elemek (Bárdos, 1976). Ezek azok az elemek, amelyeket Ábrányi Kornél egy korábbi idézetben, mint a legtöbb műérzékét igénylő, *szavallati frazírozási hangsúlyként* írt körül (Ábrányi, 1877). Olyan, az előadó számára fontos lehetőséget, feladatot, akár felelősséget jelenthet ezeknek az elemeknek a felismerése, amelyektől kifejezőbbé, hitelesebbé válhat egy produkció.

A Bárdos által felsorolt kiemelő elemeket néhány olyan rövid példán keresztül mutatom be, amelyeknek szerepét és hatását magam is többször tapasztaltam

kórusokkal, magánénekesekkel való közös munkám során, felkészüléskor és hangversenyen egyaránt.

„Súly”:

Assai andante (♩ = 92-84)

Ó - szi dél - ben, ó - szi dél - ben,

Oh, - be ne - héz ka - cag - ni a le - á - nyok - ra

6. kottamelléklet. Bartók: Őszi délben. Öt dal Ady Endre verseire op. 16. no. 1.

Bartók első Ady-dalában a hármás ütemek metrikus súlyai kiemelik a hangsúlyos szótagokat, a hosszú magánhangzókat, és pontosan követik a versszerkezet szótagszámát.

„Hangszín” és „Idegen hang”:

h

Willst bald ru.hig	schlummern,	M,	Mußt du recht schön	still sein.
A még bú.kén	nem hagysz,	M,	Ad.dig el nem	al - hatsz.
Co ma viac u	- nú - vaš,	M,	Me.nej sa na	- bú - vaš.
Soon you'll quietly	stum-ber	Mmm,	Dar.ling keep quiet,	be still.

schlaf!
a -
bú -
stum -

ein!
- ludj!
- vaj!
- her!

7. kottamelléklet. Bartók Béla: Falun II. tétel (részlet)

Három külön hangszín olvad egybe Bartók *Falun II. tétel*ének részletében: középen a kórus b – b’ tengelye, fölötté az anya és fia, az egészet lebegő hatást keltő kíséret öleli körül kisszekundok, szűk oktávok, kvártok és tritonusok ütköztetésével (a részletben az anya szólama).

„Magasság”: Kodály *Magyar mise I. tételének* alábbi részletében az „Irgalmazz” szó kiemelése az ütem hangsúlyos kezdő hangján előbb szekundlépéssel, majd annak fokozása tercre és kvártra emeléssel. A fokozást a példa negyedik ütemében a gisz–g keresztállás γ akkord-szerű disszonanciája, majd a következő ütemben a két szélső szólam további feszítése, széthúzása (g–a) is segíti, mielőtt a harmónia terclépésekkel előbb E-dúrra, majd A-dúrra és onnan fisz-mollra oldódik:

8. kottamelléklet. Kodály: *Magyar mise I. Kyrie*

„Tartam”. Az előző példának folytatásában a szekvenciális emelkedést a hangok értékének megnyújtása fokozza tovább, augmentációval és koronával:

9. kottamelléklet. (uo.)

„Regiszter”: a kísérő zongoraszólam regiszterváltással mintegy körülöleli a dallamot:

Lento, poco rubato $\text{♩} = 40$

Az hol en ei - me - nyek,

rit. *p* a tempo

Hull - ja - tok le - ve - tek,

10. kottamelléklet. Kodály Zoltán: *Magyar népzene I. 2. 11. o.*

„Harmónia” és „Festői elemek”: a népdal szövegének feszült drámaiságát a kísérő zongoraszólam disszonanciával és crescendóval támasztja alá:

így a szi - vem gyász-ban ma-rad, Így a szi - vem gyászban ma-rad,
 Da-rum muß ich gar so kla-gen, Da-rum muß ich gar so kla-gen,
mp leggero
poco marc. il basso (sempre Ped.)
 jaj, jaj, — ja-ja-jaj.
 ach ja, — ach ja, ach.
f *mf* *dolce, sempre ten.*

11. kottamelléklet. Bartók: *Hűsz magyar népdal. II. 1. Székely lassú.*

Időmértékes versszerkezet, deklamáló énekbeszéd Bartók-műdalokban

Az időmértékes verseléssel való kísérletezés nyomait Bartók op. 15. *Öt dal énekhangra és zongorára* című sorozatának első dalában, *Gombossy Klára Az én szerelmem* című versében kereshetjük:

„Az én szerelmem nem sápadt éji hold,	u - u - - - - - - u -
mely elmerengve néz a vízbe le.	u - u - u - u - u -
Az én szerelmem forró déli napfény,	u - u - - - - u - -
teremtő erővel, tűzzel tele.”	u - - u - - - - u -

(Gombossy Klára: *Az én szerelmem – első versszak. Bartók op. 15. Öt dal 1.*)

A soronként ismétlődő félrímes rímszerkezet (x a x a) időmértékesnek mondható, lényegében jambikus pentameter: öt verslábból álló sor, mindegyik versláb jambus: rövid-hosszú, hangsúlytalan-hangsúlyos (u - / u - / u - / u - / u -). A második sor teljesen szabályos pentameter, ahol a szótaghosszok és a hangsúlyok is pontosan követik a mintát. Az első és harmadik sor 10 helyett 11 szótagból áll, emiatt a ritmus

megbillen. Az első, harmadik és negyedik sorok közepén hosszú szótag kerül hangsúlytalan pozícióba rövid helyett, de anélkül, hogy ez zavaróan megtörné a ritmust. A negyedik sorban a kezdő jambus rövid szótaggal indul ugyan, de természetes olvasásban hangsúlyt is kap, így a jambus helyett az azt követő trocheus (hosszú-rövid, ami egyébként akár működőképes kiváltás is lehet, mert ugyanannyi mora, azaz időegység) majd spondeus (hosszú-hosszú) miatt teljesen szétesik a jambikus lüktetés, csak skandálva lehet ráhúzni a szabályos pentameter formát.

Bartók megzenésítése mégsem a verslábak merev skandáló ritmusát követi, hanem a *Parlando* utasításnak megfelelően, a deklamáló énekbeszéd összetettebb prozódiai jegyeit hordozza. Figyeljük meg az első versszakban a dallamsorok építkezését: a két első verssor önmagába visszaforduló ívére szimmetrikusan rímel a harmadik fokozása és a negyedik ereszkedő lekerekítése.

Az első ütem cisz kvintolái (*Az én szerelmem*) után a második ütem fisz-re megemelt triolája (*nem sápadt*) és sorvégi nyújtott ritmusa (*éji hold*) kiemeli szavak lüktetését. A harmadik ütem három negyedről négy negyedre bővítése egyenletes nyolcadokkal teszi szemléletessé a szöveget (*mely elmerengve néz*), a negyedik ütem a másodikra rímel, de h–cisz nagyszekund helyett (*éji hold*) itt h–c kisszekundlépéssel vizuálisan is lefele irányít (*a vízbe le*).

A harmadik és negyedik verssor a folyamatos crescendóval kapcsolódik egymásba. A második rész dinamikai fokozását segítik a triolák is (*teremtő erővel*), valamint a negyedek aránya (13:10), a lüktetésnek tempóváltás nélküli sűrítése is. Az énekszólam első versszakának *forte* zárásához (*tűzzel tele*) mozgalmassal közjátékkal kapcsolódik a zongoraszólam. Ezt láthatjuk az alábbi kottapéldában:

AZ ÉN SZERELMEM - MEINE LIEBE - MY LOVE

Parlando (♩ = 69-63)

BÉLA BARTÓK, op. 15

p

Az én sze-rel-mem nem sá-padt é - ji hold, mely el - me-reng-ve néz a
 Dem Mond, dem blei-chen, gleich mei-ne Lie-be nicht, der traum-ver-lo-ren blickt zum
 My love bears no re - sem - blance to the moon that wan-ders, gaz-ing, dream-ing

dolce

cresc.

viz - be le, - Az én sze-rel-mem for - ró dó - ll nap-fény, te - rem-tő e - rő - vel,
 Teich her - ab; der Mit - tags-son - ne, gleich mein glü - hend Lie - ben, feu - ri - ger, schaf - fen - der
 through the night; My love's the flar-ing light of the mid - day sun, spark-ing with flames and re -

cresc.

poco espr.

poco f

Più lento (♩ = 72)

tüz-zel te-le...
 Kräf-te voll!
 gen-er-at-ing.

rubato

f espr.

12. kottamelléklet. Bartók Öt dal op. 15. no. 1.

A második versszakban megfordul a negyedek aránya (13:26) és nagyobb szerepet kapnak a hosszú magánhangzók (*forró csók a rózsa; tüzek égnek; örök ifjan lángol; mámore a vérnek*). A két első dallamsor *Agitato* crescendóval éri el a *Sostenuto* elnyújtott dinamikai csúcspontot (*pogány*). A hangulatfestő zongorakíséretnek fontos szerep jut a csúcspont előkészítésében és annak levezetésben is.

A sorozat többi dalában ütemhangsúlyokat találunk, ezekhez Bartók dallamszerkesztése is szervezesebben kapcsolódik. Lássunk erre egy példát a második dalban: *A nyár* szintén Gombossy Klára négy soronként ismétlődő, úgynevezett ölelőrímes rímszerkezetű (a b b a) versére íródott. A verssorok tíz szótagúak, az ütemek nem teljesen szabályosan ismétlődnek. Az első és második felező tízes sorban az ütemek aránya egymáshoz viszonyítva megfordul a felezésen belül, a harmadik sor aszimmetrikusan bontható 4 és 6 szótagra, a negyedik pedig 6 és 4 szótagra:

„Szomjasan | vágyva || várom a | szellőt, 3 / 2 || 3 / 2
A kék | égharang || vakít | felettem. 2 | 3 || 2 | 3
Rajta | árnyat || hiába | kerestem, 2 / 2 || 3 / 3
A nap | megolvastott || minden felhőt. 2 / 4 || 2 / 2
(Gombossy Klára: *Nyár – első versszak. Bartók Öt dal op. 15. no. 2.*)

Bartók megzenésítése az első verssorban nemcsak az ütemhangsúlyos lüktetést követi, hanem a hanglejtést is. A második verssorban a dallam szótagoló egyenletességét enyhítik az énekszólám kiemelései és a zongora hangsúllyal induló kiegészítő ritmusa (kvint, kvárt, szekund lépések) (égharang; vakít felettem):

The image shows a musical score for the first system of 'A nyár' by Béla Bartók. It consists of a vocal line and a piano accompaniment. The tempo is marked as quarter note = 72-70. The score includes dynamic markings like *mf*, *cresc.*, and *f*, and articulation marks like *stacc.* and *sforz.*. The lyrics are in Hungarian, German, and English.

13. kottamelléklet. Bartók Béla: *Öt dal op. 15. no. 2.*

Az op. 15 dalciklus keletkezésének hátterét részletesen elemzi Vikárius László (*Vikárius*, 1999) és Somfai László (*Somfai*, 2000). Bartók a versek szerzőinek nevét (1, 2, 4, 5: Gombossy Klára, 3: Gleiman Wanda) nem fedte fel, a dalokat nem jelentette meg nyomtatásban. Csak 1958-ban kerültek bemutatásra először és 1961-ben jelentek

meg nyomtatásban az Universal kiadásában (Gaál, 2017, 21.o). Kodály hangszerelésében 1962-ben hangzott el Andor Éva, Lehel György és a Rádiózenekar előadásában (Bieliczky, 2011, 148.o). Az utókor számára Bartók életének minden vonatkozása, így akár a magánélete is rendkívül érdekes lehet, különösen akkor, ha rávilágíthat a művek keletkezésének nyilvánosságra esetleg még nem került részleteire. A művek előadói számára viszont, a dalok esetében az énekes és a zongorakísérő számára csakis a kottaképből kiolvasható zenei információk lehetnek meghatározóak. Az előadó feladata a közvetítés: a zeneszerző fejében megszületett művet a notációs konvenciók mentén lejegyzett kottaképre szorítkozva kell reprodukálnia, új életre keltenie. Az alkotás bonyolult folyamatát intellektuális, értelmi és érzelmi tényezők egyaránt befolyásolják, de a már lejegyzett, véglegesen rögzített műveknek el kell szakadniuk a szerzőiktől. A véglegesített, kinyomtatott kottának, vagy akár a kéziratnak az előadása, a kottakép hallhatóvá tételének folyamata olyan szakmai kereteket feltételez, amelyeknek függetlennek kell maradnia mind a szerző, mind az előadó személyes magánéleti vonatkozásaitól.

A vokális művek, akár népdalfeldolgozások, akár műdalok, szövegének értelmezéséhez és előadásához segítséget nyújt az időmértékes és ütemhangsúlyos verselés ismerete, akkor is, ha a verslábak merev, skandált lüktetését felülírhatják a szupraszegmentális prozódiai elemek, vagy a verssorok hangsúlyainak szöveges ütemtagolódásai nem esnek egybe a zenei ütemek lüktetésével. A zongorakíséretes vokális művek hiteles előadásához fontos a prozódiai elemek vizsgálata, mert az aprólékos gondossággal rögzített kottaképen sem rögzíthetőek azok az eltérések, amelyek az interpretációnak árnyalatot, mélységet, jelentést adnak. Ezt a tényt újra meg újra felfedezzük, és gyakran elfelejtjük – erősítsük meg ezúton Járdányi Pál szavaival:

„Minden valamirevaló előadás szükségszerűen eltér a kottától, több és más szól benne, mint amit a kotta képe diktál. Nincs az a dinamikai és tempó jelekkel teleaggatott kotta, amely helyesen előírhatná az előadás minden apró részletfinomságát. Márpedig a 'részletfinomságok' éppen a jó előadás lényege. Nélkülük fabatkát sem ér a zene.” (Járdányi, 1959. 12. o.)

Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel

A Rozsnyai Károly kiadásában 1906-ban megjelent *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel* című gyűjtemény 10-10 népdalt tartalmaz Bartók Béla és Kodály Zoltán feldolgozásában. A közösen jegyzett bevezetőben nagyszabású programot hirdetett a két, akkor még alig huszonéves fiatal zeneszerző: egyrészt Ilmari Krohn finn népdalgyűjteményének mintájára az autentikus magyar népzene módszeres gyűjtését és szótárszerű rendszerezését tartották szükségesnek, másrészt válogatott népdalok egyszerű zongorakíséretes bemutatásával azok szélesebb megismerését és megkedvelését szerették volna elősegíteni:

„...válogatni kell a javából és valamilyen zenei földolgozással közelebb vinni a közönség ízléséhez. Kell rá ruha, ha már behozzuk a mezőről a városba. De a városi öltözetben félszeg, szorongó. Úgy kell rászabni a köntöst, hogy el ne akassza a lélekzetét. Akár énekkarra, akár zongorára dolgozzuk, a zene mindig csak az elvesztett mezőt és falut igyekezze pótolni”. (Bartók Béla és Kodály Zoltán, 1906. 3. o.)

Az 1906-os első füzetben, és annak 1938-as második, átnézett kiadásában a népdalok megismerését és azok könnyebb előadását az egyszerű harmonizálás és az énekszólamnak a könnyen áttekinthető zongorakíséret felső szólamában való kettőzése is segíteni hivatott: *„dalolni valót adunk, nem zongorázni valót” (uo.)*. A kiadványhoz csatolt jegyzetekben Bartók és Kodály a népdalok gyűjtésére vonatkozó adatok mellett kiemelik a szövegnek az előadásban megnyilvánuló szerepét, a zenének a nyújtható és rövid szótagokhoz való idomulását, intenek a túlzó dinamikai árnyalásoktól és tempóingadozásoktól:

„...az előadó dolga eltalálni azt a tempót, amelyikben a dal legjobban hat. [...] Általában nem gondoljuk, hogy a népdal előadásának egyedül helyes módja a nép előadásának szigorú utánzása. [...] Éppen nem lehetetlen, hogy igazi magyar énekművész olyan szépségeit tárja föl a népdalnak, amelyek a nép dalolásában rejtve maradnak.” (uo. 26. o.)

A népdalok részben Vikár Béla korábbi fonográf felvételeinek lejegyzéseiből származnak, részben pedig Bartók és Kodály saját, még alig elkezdett korai

népdalgyűjtéseinek anyagából. Bartók későbbi felosztásában négy népzenei dialektusterületet határoz meg (*Bartók, 1924. VIII*). Vikár hat fonográffelvétele közül három dal Somogyból, a dunántúli régióból, kettő Eger környékéről, egy Nyitrából származik. Kodály gyűjtései nyomán hat népdal került a gyűjteménybe a felsőmagyarországi területről: három a Mátyusföldről, három Nyitra környékéről. Bartók gyűjtésében az alföldi népzenei dialektust hat népdal képviseli Békés környékéről, egy népdal és egy variáns Pest környékéről származik, egy pedig Erdélyből. A gyűjtemény dalai tehát már ebben a bevezetőnek szánt formában is képviselik, ha csak ízelítőként is, mind a négy általa meghatározott népzenei dialektusterületet.

A Bartók harmonizálásában közölt 10 népdal közül a hetedik („Szár az ágától messze virít a rózsza”) az autentikus népdallal való első találkozásának eredménye. Bartók 1904-ben Gerlicepusztán, Felvidéken hallotta Dósa Lidi énekét, és az ő közlésében jegyezte le az első hét autentikus népdalt. Az adatrögzítő lapon, az úgynevezett támlapon, a lejegyzés helyeként Kibéd (Maros-Torda), az adatközlő születési helye szerepel, mintegy megelőlegezve Bartók első, 1907-es erdélyi gyűjtőútját. A gyűjtemény többi dala 1906-os gyűjtéseiből származik: a sorozatban hatodikként szereplő „Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág” dallamát, valamint a 3. „Fehér László lovat lopott” népballada negyedik versszakát a Pest megyei Turán jegyezte le, a többi Békéshez és környékéhez köthető (*1. Elindultam szép hazámbul; 2. Általmennék én a Tiszán ladikon; 3. Fehér László lovat lopott 1–3. versszakok; 4. A gyulai kert alatt; 9. Nem messze van ide kis Margitta; 10. Szánt a babám, csireg-csörög sej-haj a járom*).

Kodály az 1905-ös mátyusföldi gyűjtéséből három népdalhoz írt zongorakíséretet (*13. Azért, hogy én huszár vagyok – Zsigárdról; 15. Ha felülök, csuhaj, ha felülök kis pej lovam hátára és 18. Török már a réteket, ripeg ropog a járom, mindkettő Felsőszeliből*). 1906-os gyűjtéséből szintén hármat harmonizált meg (*11. Vetekedik vala háromféle virág – Gímes; 16. Gerencséri ucca végig piros rózsza – Gerencsér és 17. Láttad-e te babám, azt a száraz nyárfát – Takácsháza / Zabar*).

A Vikár Béla által gyűjtött anyagból összesen hat dalt használtak fel: Bartók kettőt emelt be a sorozatba (*4. Ucca, ucca, ég az ucca és 8. Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán*), Kodály egy 1902-ben Gímesen gyűjtött népdalhoz (*12. Magos*

a rutafa – dallamvariánsát 1906-ban ugyanott ő is lejegyezte), és három somogyi népdalhoz írt zongorakíséretet (14. *A Nád Jancsi csárdába van*; 19. *Isten hozzád szülöttem föld és* 20. *Fére tőlem bubánat*).

Hangfekvés, hangterjedelem

Az 1906-os feldolgozásban mindegyik népdal középfangfekvésben, minden énekes hangfaj számára könnyen, erőfeszítések nélkül elérhető magasságban van lejegyezve. A támlapokon a minden népdal esetében g' közös záróhang a rendszerezést és összehasonlíthatóságot segíti (Bartók, 1924. IX.). Az eredeti fonográf felvételeken észrevehetjük, hogy gyűjtéskor is hozzávetőleg ugyanabban, vagy hasonló magasságban énekelték őket, amelyeken végül Bartók és Kodály megharmonizálták őket. Így is előfordulhat, hogy bizonyos helyzetekben szükség lehet transzponálásra. Az ének folyamatossága miatt hajlítások sem kerültek be a kottába, így a kevésbé képzett énekes szeme se akadhat meg akár első olvasáskor sem, ugyanígy a zongora szólamát sem nehezíti sok módosítójel.

A hangfekvés természetessége mellett barátságos a dalok hangterjedelme is: alig haladja meg az oktávot, a Bartók által jegyzett első sorozatban általában nóna (c'–d'' vagy d'–e''), a hatodik népdalban (c'–esz'' kis decima), a hetedik és tizedik népdalban viszont csak tiszta oktáv (d'–d''). A zongorakíséret legmélyebb hangja bal kézben G', jobb kézben a dallam kettőzése miatt az énekszólammal azonos:

Magyar népdalok
énekhangra és zongorára (1906)
1 - 11. népdalok hangterjedelme

énekszólam	zongorakíséret
1. c' -> d''	C -> d''
2. c' -> d''	C -> d''
3a. d' -> e''	d -> a'
3b. c' -> d''	F -> d''
4a. d' -> e''	A' -> e''
4b. d' -> e''	D -> e''
5. d' -> e''	C -> e''
6. c' -> esz''	C -> esz''
7. d' -> d''	D -> d''
8. c' -> e''	G' -> e''
9. d' -> e''	Cisz -> e''
10. d -> d''	D -> d''

1. ábra. *Hangterjedelem – Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1906) 1–11.*

A második sorozatban, Kodály harmonizálásában ugyanabban a középhangfekvésben szólnak meg a népdalok, hangterjedelmük valamennyivel változatosabb: a legmélyebb hang c', a legmagasabb f'', amplitúdójuk kis szext és decima között ingadozik:

Magyar népdalok			
énekhangra és zongorára (1906)			
11 - 20. népdalok hangterjedelme			
énekszólám		zongorakiséret	
11.e'	-> e''	E	-> e''
12.fisz'	-> d''	Cisz	-> d''
13.d'	-> f''	A'	-> f''
14.d'	-> d''	D	-> d''
15.c'	-> d''	C	-> d''
16.d'	-> f''	F	-> f''
17.c'	-> e''	C	-> e''
18.d'	-> f''	D	-> f''
19.e'	-> e''	E	-> e''
20.esz'	-> f''	C	-> f''

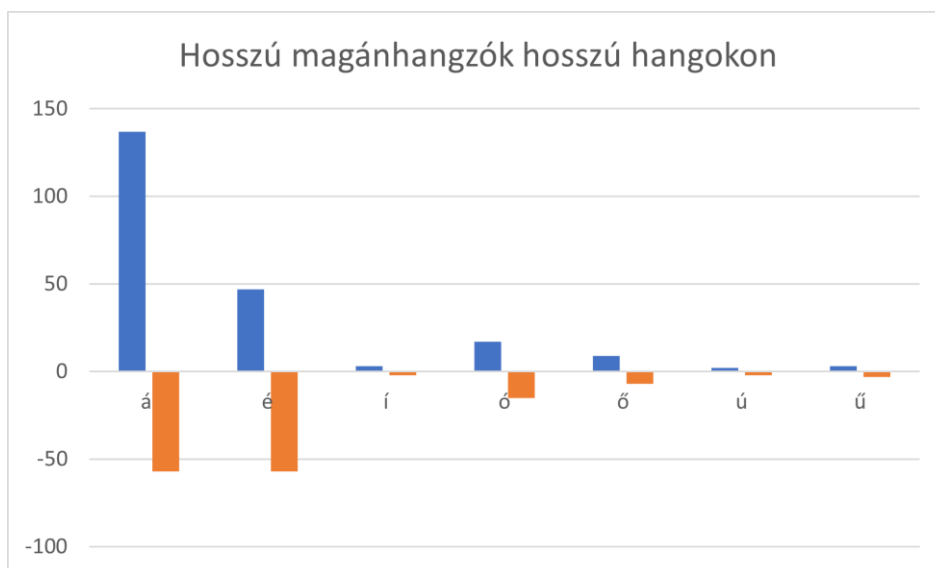
2. ábra. Hangterjedelem – Magyar népdalok énekhangra zongorakisérettel (1906) 11–20.

Hosszú magánhangzók hosszú hangokon

A természetes hanglejtésnek megfelelően azt várnánk, hogy a hosszú magánhangzók hosszú hangokra, nyújtott ritmusra kerülnek. A népdalokban ez nem mindig valósul meg egyértelműen. A népdalgyűjtéseket rögzítő táblapokon precíz, tudományos igényű lejegyzésre való törekvést láthatunk: javítások, variánsok, ütemváltások, szabálytalan értékelosztások és szöveges bejegyzések jelzik a legapróbb eltérést vagy változatot. Minden nyújtás, lassítás, gyorsítás vagy kilengés a nyelvi sajátosságok mellett az előadás intenzitásának is tükrözi. Nyelvi sajátosság lehet a magánhangzók rövidülése, például í helyett i (tájszólásban gyakori, az azt követő mássalhangzó nyújtásával együtt) „Elkeritti a mindenét, kezébe fogja fegyverét”, olvashatjuk a 14. népdalban. „Ez az álnok béreslegény csalta meg a szívemet” – rövid i-vel a hatodik dalban, talán részben tájszólás miatt, vagy inkább a feszesen lépő ritmus kedvéért. Ha a kottaolvasó énekes csak az egyszerűsítve lejegyzett ritmust követi, kiejtése idegenszerűvé, szövegmondása nehezebben érthetővé válhat. Például: „Fe-hér László lo-vat lo-pott...” a kottában egyenletes nyolcadokat olvashatunk, de természetes kiejtésben sem a szótagok, sem a magánhangzók nem egyforma hosszúak. Nemhiába

áll felette: *Beszédtempó*. Az 1906-os kiadás jegyzeteiben olvashatjuk a figyelmeztetést: „A szöveg döntő hatással van az előadásra, a zene jelekkel ki nem fejezhető módon simul hozzá.” (Bartók és Kodály, 1906. 25. o.). A *Magyar népdalok* két sorozatának 20 dala közül összesen négyben találunk következetesen hosszú, vagy nyújtott hangokat a hosszú magánhangzók fölé jegyezve: a hetedik (*Szár az ágtól messze virít a rózsá*), tizenegyedik (*Vetekedik vala háromféle virág*), a tizenharmadik (*Azért hogy én huszár vagyok*) és a tizenhatodik dalban (*Gerencséri ucca*).

Az alábbi ábra a hosszú magánhangzók hosszú hangokon való előfordulásának gyakoriságát ábrázolja a 20 népdalban: kék színnel a pozitív, narancssal a negatív tartományt:

3. ábra. A hosszú magánhangzók hosszú hangértékekhez való kapcsolódásának aránya. Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1906) 1–20.

Az ábrát áttekintve látható, hogy egyik hosszú magánhangzó esetében sem találunk rossz prozódia vezető ritmusképletet kiemelkedően magas arányban. Közelebbről elemezve viszont azt is látjuk, hogy a népdalokban előforduló hosszú magánhangzók ezekben a feldolgozásokban nem járnak következetesen együtt hosszú értékekkel. A 20 népdal esetében a leggyakrabban előforduló *á* magánhangzó esetében az arány pozitív (137/57), az *é* magánhangzó esetében viszont már enyhén negatív (47/58). Az énekes felelőssége, hogy a ritmus merevségét a magánhangzók és mássalhangzók természetes lüktetéséhez igazodva, jó zenei érzékkel, túlzások nélkül fellazítsa, a zongorakísérőnek pedig feladata, hogy ahhoz keretet nyújtson és támogassa.

A népdalfeldolgozások egyszerű zongorakíséretes kottaképét érdemes összehasonlítani a már idézett Bartók-rend honlapján elérhető, eredeti népdalgyűjtéseket rögzítő, úgynevezett *támlapok* aprólékos, többszörösen javított lejegyzéseivel. Utóbbiakon a dallamok hajlításai, díszítései, ritmusváltozatai hajlékonyan követik a természetes, beszédszerű hanglejtést, a tájszólások jellegzetes vonásaival együtt. Ugyanott az eredeti fonográffelvételek meghallgatása a technikai korlátok mellett is tanulsággal szolgálnak és inspiráló élményt nyújtanak.

A Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel második, átnézett kiadása

A népdalok első kiadásának eredeti 1500 példánya nagyon lassan fogyott el, a várt és remélt érdeklődés hiányában a második kiadásra csak 1938-ban került sor. A tudatosan egyszerűsített dallamlejegyzés megőrzése mellett mértéktartóan, de megjelentek ornamentikai elemek és néhány módosítás, javítás is:

- 1. dalban: hajlítások az énekszólamban (3., 6., 9. és 10. ütemekben), módosított hang a zongoraszólamban (utolsó két dallamsorban);
- 3a: hajlítások a súlyos ütemekben;
- 3b: hajlítások, dallam és ritmus-variáció az utolsó két dallamsorban mindkét szólamban;
- 4. és 5. (az első kiadásban 4a és 4b): hosszabb ívű dallamsorok, 2/4 helyett 4/4 ütembeosztás;
- 11. hajlítások az énekszólamban;
- 12. tempóváltozásokra vonatkozó új jelzések (az 5. ütemben: kissé gyorsabban, a 9. ütemben: lassabban, a 12. ütemben: kissé gyorsabban, a 16. ütemben: lassan);
- 14. az utolsó dallamsor három üteme szabadabban alkalmazkodhat a szöveg ritmusához: az első és második ütemben a hosszú magánhangzókhoz, a harmadikban a hangsúlyos hanglejtéshez.

Ha összehasonlítjuk a két kiadás kottaképét, az apró eltérések mellett észrevehetjük a műkedvelő célközönség igényeihez való alkalmazkodás következetes szándékát. A dalok karakterét és tempóját zenei kifejezések helyett mindkét kiadásban egyszerű szavak jelzik (*Lassan; Nagyon lassan; Az előbbinél lassabban; Gyorsan; Lépést; Tánclépés; Lassú tánclépés; Beszédtempó; Lassabb beszéd tempója*). A

dinamika egyszerűségére az előadásra tett javaslataik között, a jegyzetekben utalnak a szerzők:

„Dinamikát a nép nem ismer. Különböző alkalma és kedve szerint halkabb vagy hangosabb az éneke, de nincs benne más árnyalás, mint a hangnak a föl- és leszállással önkéntelenül váltakozó ereje.” (Bartók és Kodály, 1906, 1938. 26. o.)

Érdekes észrevennünk és felhívunk a figyelmet az apró különbségekre, a szerzők szándékát kifejező hiteles javításokra. Szemléltesse ezt díszítések, dallamhajlítások és a kísérő akkordok módosításának vonatkozásában az első dal záró ütemeinek példája. Díszítések nélküli kottakép az 1906-os kiadásban:

Visz-sza-néz - tem fél - u - tam - bul, Sze-mem-bül a könny ki - esor - dult.

14. kottamelléklet. Bartók Béla: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel, 1906. 4. o.

Az 1938-as kiadásban az énekszólam dallamhajlításai segítenek kiemelni a hosszú magánhangzókat, a zongoraszólam F-dúr kvintszext akkordja új szint ad a szövegnek (*Visszanéztem*), és a C-dúr terc zárlatra átvezető c–d lépés támogatja a lekerekítést az alsó szólam utolsó ütemében:

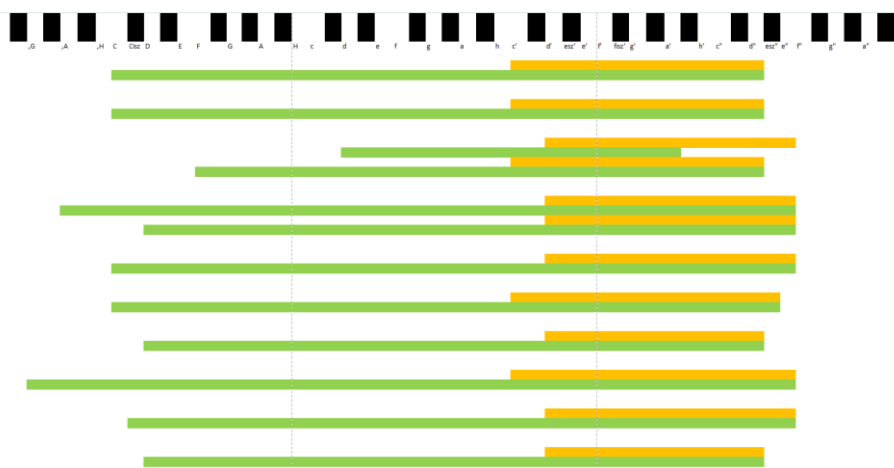
Visz-sza-néz - tem fél - u - tam bul Sze-mem.bül a könny ki - esor - dult.

15. kottamelléklet. Bartók Béla: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. Második, átnézett kiadás 1938. 4. o.

Magyar népdalok énekhangra zongorakíséréssel 1-10

A *Magyar népdalok* 1906-os kiadása, amint azt a szerzők a közösen jegyzett bevezetővel is jelezni szándékoztak, Bartók és Kodály együtt-gondolkodásának az eredménye. Mindkét sorozatnak (1–10 és 11–20) az egyszerűség az alapgondolata. A népdalokhoz nincs zongora előjáték. Az énekes belépéséhez akár egy egyszerű akkord is elég lehet. Előadási jeleket általában csak a zongoraszólam tartalmaz, az énekszólam dinamikai ívének a népdal szövegének természetes hanglejtéséhez kell igazodnia. A népdalok szűk ambitusához kapcsolódik a kíséret korlátozott hangterjedelme. A zongoristának a szűk hangterjedelem és az azonos középregistter miatt fokozott figyelmet kell fordítania a megfelelő arányokra. Úgy kell bal kézzel biztonságot nyújtó harmóniai alapot teremtenie és jobb kézzel támogatóan háttérben maradnia, hogy közben hangerőben, dinamikailag ne kerüljön az énekszólam fölé.

A népdalok különböző származási helyük alapján zenei anyanyelvünk dialektusokon túlmutató egységét tárják elénk, ugyanakkor a feldolgozások megmutatják a két fiatal zeneszerző formálódó nyelvezetének közös vonásai mellett sajátos, egyéni vonásait is. Az alábbi ábra a Bartók harmonizálásában közreadott első tíz népdal hangterjedelmét mutatja a zongora billentyűire vetítve. Zöld csík jelzi a zongoraszólamot, világosabb, narancsszín az énekszólamot:

4. ábra. Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: *Magyar népdalok énekhangra zongorakíséréssel* (1906) 1–10.

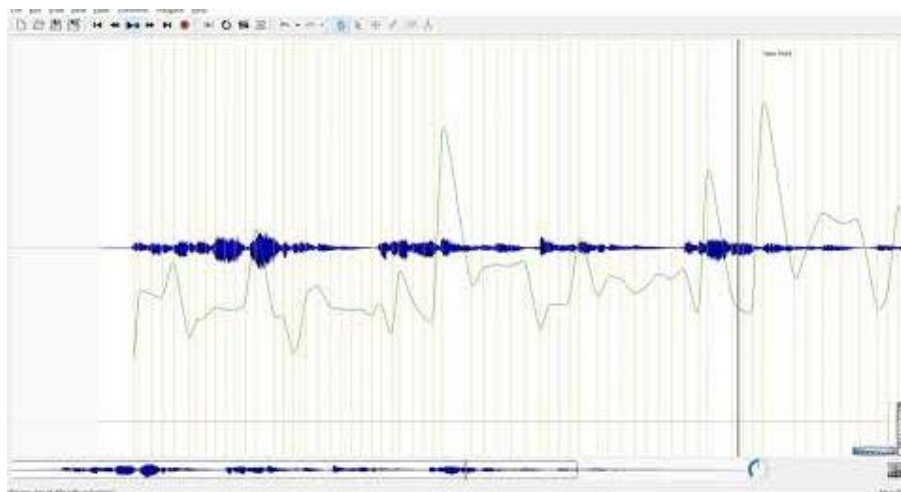
Az alábbiakban kiemelek néhány részletet az első 10 népdal értelmezéséhez. A népdalok szövegeinek ütemtagolását a következők szerint jelölöm: a számok az adott

ütem szótagszámát, a függőleges vonalak (|) a vers- illetve dallamsorok végét, a kettős ferde vonalak (//) a versszakok végét jelölik. A szöveghű megszólaltatás szemléltetéséhez saját videókat mellékelek, amelyek készítéséhez Kovács Eszter és Fellegi Ádám hangfelvételeit használtam a Hungaroton Classic 2000-es Bartók összkiadásának vokális művek lemezéről (HCD 31906-08 1. CD 1–10).

1. *Elindultam szép hazámbul*

Az eredeti népdal Bartók-rendi száma: A 580a, tempójelzése a támlapon: nyolcad = 188 (negyed = 94 áthúzva), az 1906-os kottában: *Lassan*. A feldolgozás az eredeti lejegyzés hangmagasságát követi. A népdal szövegének ütemtagolása (4 4 | 3 5 | 4 4 | 4 4) nem esik egybe kotta ütemvonaláival, a magánhangzók és szótagok hosszát csak a dallamsorok végén követi a dallam ritmusa.

Az első két dallamsorban érdemes figyelni arra, hogy a zongora domináns-tonika akkordjai az ütem elején ne vezessenek oldás helyett szóközi hangsúlyhoz: „*Elindultam szép ha- | zám bul, | Híres szép Magyaror- | szágból””. Az első kiadás nem tartalmaz hajlításokat, viszont az énekesnek érdemes tudnia, hogy a második, átnézett kiadás díszítései a népdal autentikus lejegyzéseit követik. Kovács Eszter és Fellegi Ádám megszólaltatásában a prozodiát követő, hosszú magánhangzókat kiemelő, szavakat hangsúlyozó előadást figyelhetjük meg:*

1. Saját SV-videó. Bartók: *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 1. Elindultam szép hazámbul* – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcadok kiemelésével.⁸

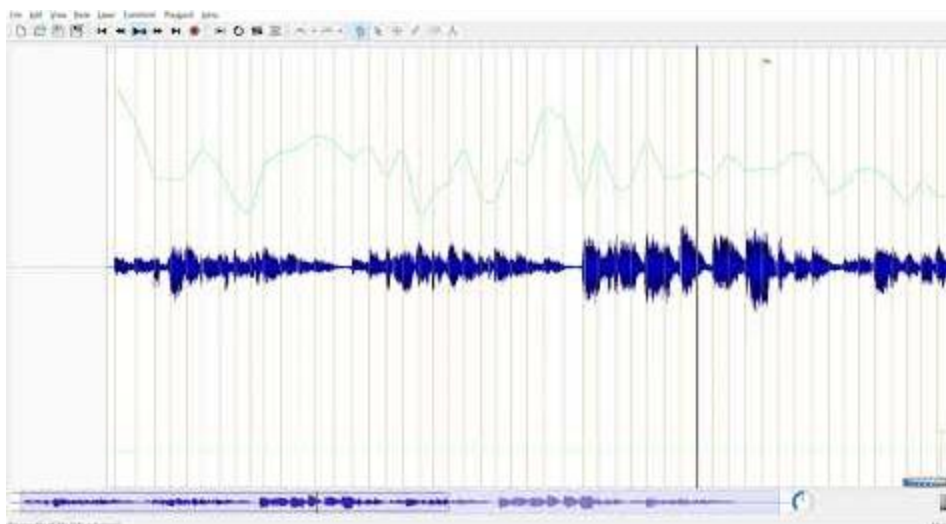
⁸ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/OqPgA16TQDc>

2. *Általmennék én a Tiszán ladikon*

Az eredeti népdal Bartók-rendi száma: B1482c(5), tempójelzése a támlapon: negyed = 106-114 (javítva), az 1906-os kottában: *Tánclépés*. A feszes tánclépésű népdal szövegének ütemtagolása (4 4 | 3 5 | 4 4 | 4 4) követi a kottakép ütemeinek lüktetését, a hosszú magánhangzók viszont csak elvétele kerülnek nyújtott ritmusra.

A támlap *Tempo giusto*, negyed ütemegységet jelöl, a feldolgozás ütemjelzése viszont négy nyolcad/két nyolcad. A *Tánclépés* karakterének megtartása mellett a szótagok egyenletességét érdemes a szöveghez igazítva, enyhén fellazítani. A zongorakiséret alsó szólamának akkordmozgásai segíthetnek abban, hogy a nyolcad ütemegységek ne jelentsenek mereven egyforma hangsúlyokat.

A szöveg ritmusához alkalmazkodó, mindkét versszakban egyenletes lüktetésű előadást figyelhetünk meg az alábbi SV-videón:

2. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakisérettel 2. *Általmennék én a Tiszán ladikon* – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcadok kiemelésével.⁹

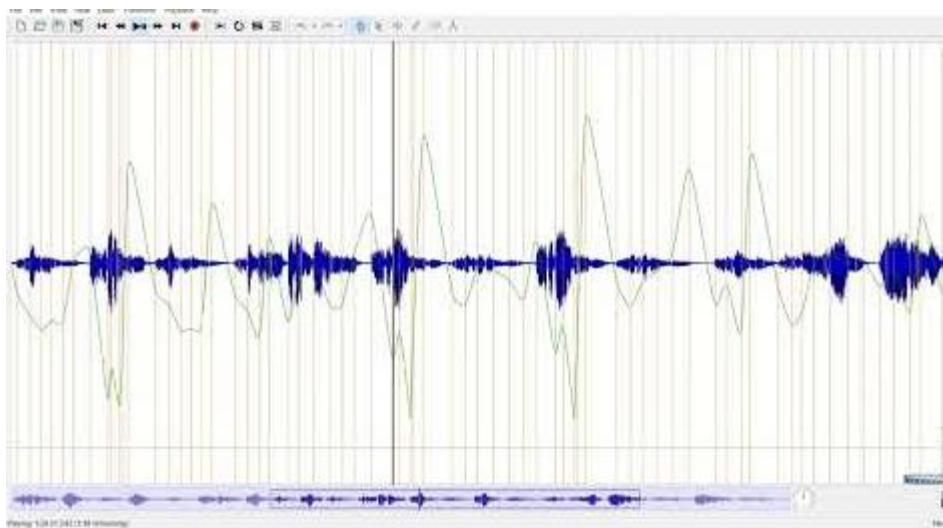
3. *Fehér László lovat lopott*

Az eredeti népdal Bartók-rendi száma: A 670b. A támlap jelzése *Parlando*, negyed = 138, az 1906-os kottában: *Beszédtempó*. A ballada négy versszakához két dallamvariáns tartozik. A szöveg ütemtagolása: 4 4 | 4 4 | 4 4 | 2 4 2 // 4 4 | 4 4 | 4 4 | 4 4 // 4 4 | 4 4 | 4 4 | 4 4 // 4 4 | 4 4 | 4 4 | 4 4.

⁹ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/7to1OZZPJM0>

Bartók feldolgozásában a két dallam mellett az első három versszakhoz *Beszédtempó*, az utolsóhoz *Az előbbinél lassabban* bejegyzés és az megváltozott kíséret is a szöveg tartalmára hívja fel az előadók figyelmét. A kottában leírt, szótagoló ritmus egyszerű ismétlése helyett a népdal és a kíséret előadásnak is alkalmazkodnia kell szöveg változó hangsúlyaihoz.

A kottában nem jelölt, versszakonként változó, a ballada szövegéhez alkalmazkodó ritmusú megszólaltatás követhető az alábbi SV-videón:

3. Saját SV-videó. Bartók: *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel* 3. *Fehér László lovat lopott* – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.¹⁰

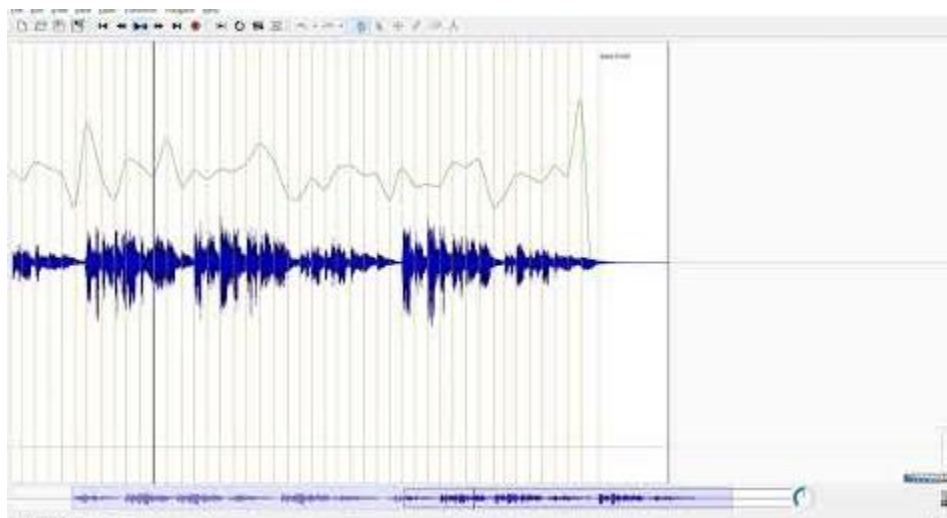
4a. *A gyulai kert alatt, kert alatt*

Az eredeti népdal Bartók-rendi száma: B 442x (a második versszak). A támlap tempójelzése: *Tempo giusto* negyed = 67 javítva, és bejegyzése: „sokkal gyorsabban szokták énekelni, triolák helyett nyolcadpárokkal”. A népdalfeldolgozás kottájában: *Tánclépés*.

Az ütemjelzés első kiadásban két negyed, a másodikban négy negyed. A két negyedes ütem feszes tánclépéseihez jól illeszkedik a népdal szövegének belső ütemtagolódása: 4 3 3 | 4 4 2 | 4 3 5 | 4 2 4. A dallamsorok végének 2/4 ütemvonalon túli nyújtása idegenszerű hangsúlyozáshoz vezethet. A második kiadás négy negyedes ütembeosztása természetesebben követi a hanglejtést és a szótagok 4 3 3 tagolódású ritmusát, itt is az előadók feladata a magánhangzók hosszúságára figyelni.

¹⁰ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/TkWa9nMBolo>

Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában a tánclépéseket követő, feszes, egyenletes ritmusú megszólaltatást figyelhetjük meg:

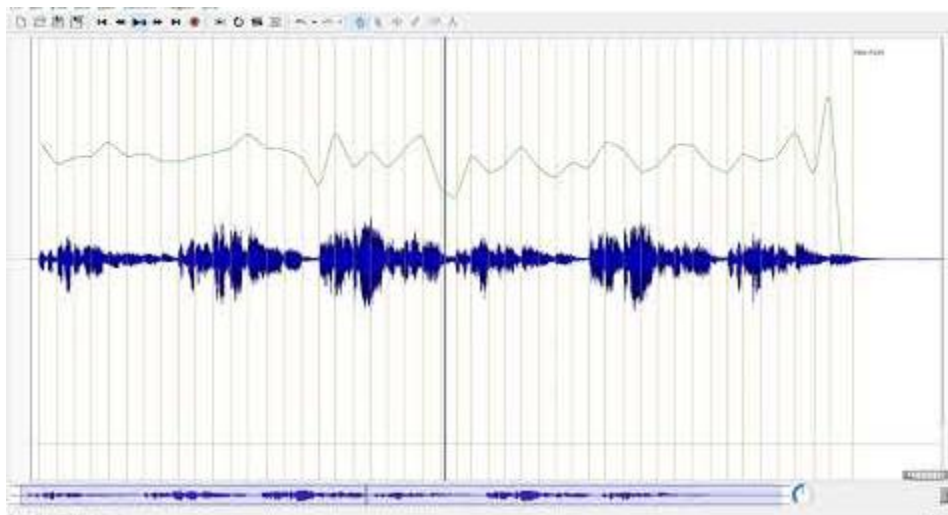
4. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 4. A gyulai kert alatt – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.¹¹

4b. A kertmegi kert alatt

A második, átnézett kiadásban a sorozat ötödik népdalaként szerepel. A népdal Bartók-
rendi száma: B 442dd. Tempójelzése a támlapon: *Tempo giusto*, az 1906-os kottában
Az előbbinél lassabban, az 1938-as kiadásban: *Tánclépés*. A népdal szövegének
ütemtagolódása: 4 3 3 | 4 3 3 | 4 3 5 | 4 3 3. Az előbbi népdal dallamvariánsa: az
énekszólam harmadik, ötödik, hetedik és tizenötödik ütemének dallamában van
eltérés. A két variáns mintegy fokozásként illeszkedik egymáshoz, ezt segíti a második
variánsban a d-moll helyett d-mixolíd lejegyzés, a zongoraszólam kissé
megváltoztatott akkordfűzése, az *esztám*-os kíséret és a dalszöveg hangsúlyai is.

Feszes, egyenletes ritmusú előadást figyelhetünk meg Kovács Eszter és Fellegi
Ádám előadásában:

¹¹ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/w5Qzfrv2-7g>

5. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 5. A kertmegi kert alatt – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.¹²

5. *Ucca, ucca, ég az ucca*

A korábban népszerű dal az első kiadásban ötödikként szerepel. Nem autentikus népdal, a Vikár Béla gyűjtéséből (*Vikár*, 1905. 89. o.), fonográffelvételről lejegyzett támlap utólagos bejegyzése szerint Szentirmay Elemér *Öregbéres* című népszínművéből származó műdal, emiatt kimaradt az átnézett 1938-as kiadásból, helyére az előző népdal *b* variánsa került: *A kertmegi kert alatt*, a további sorrend egyszerű megtartása miatt. A szöveg 4 4 4 3 | 4 4 4 3 | 3 3 | 4 4 4 3 tagolódása eltér a többi dal szerkezetétől, viszont a népies műdal karakteréhez jól illeszkedik a szinkópalánc-szerű zongorakíséret.

6. *Ablakomba, ablakomba besütött a holdvilág*

A népdal Bartók-rendi száma: B 1392c, jelzése a támlapon *Tempo giusto* negyed = 72 – acc. 81 (javítva), váltakozó két negyedes és négy negyedes ütemekkel. Az 1906-os kottában: két negyed, *Lépést*. A mérsékelt tempójú táncos jelleget a zongoraszólam *esztám* tört akkordjai erősítik. A támlapon lejegyzett enyhe (71 – acc – 81) gyorsulás helyett a feldolgozás harmadik dallamsorában kis lassítás van (*poco ritard*). A szöveg ütemtagolódása: 4 4 4 3 | 4 4 4 3 | 2 3 3 | 2 3 3 | 4 4 4 3. Az utolsó dallamsor ritmusa a rövid magánhangzóval írt *szívemet* a támlapon a javított triola miatt enyhe nyújtás feltételez.

¹² Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/jfq-01tLuGM>

A népdal hangsúlyaihoz való pontosabb illeszkedést jelzi a második versszak énekszólamában apró hangokkal kiírt ritmusváltozat és megkönnyíti az 1938-as második, átnézett kiadás 2/4 4/4 váltakozó ütemezése, de harmadik dallamsor szótagbővülése miatt a dallam így is túlnyúlik az ütemvonalon: *Mégis de so-kat szenvedek* felesleges hangsúlyhoz vezethet az énekszólamban és kíséretben egyaránt.

Figyeljük meg a szöveg megformálását Kovács Eszter és Fellegi Ádám egyenletes ritmusú előadásában:

6. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 6. Ablakomba, ablakomba – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed löktetések kiemelésével.¹³

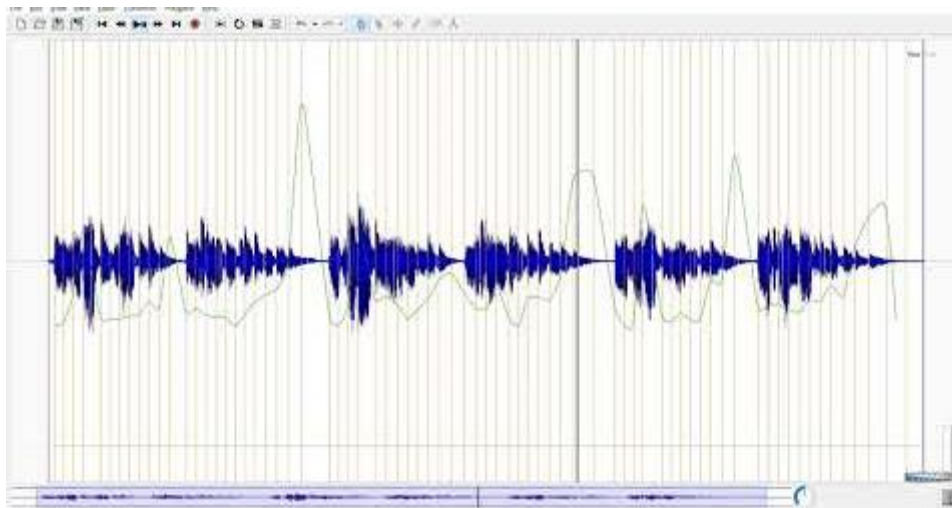
7. Száraz ágtól messze virít a rózsa

A népdal Bartók-rendi száma: C 1231a, jelzése a támlapon *Poco rubato*, a feldolgozásban *Nagyon lassan*. A szöveg ütemtagolódása: 4 4 3 | 4 5 2 // 4 3 4 | 4 4 3 // 4 4 3 | 4 4 3.

Az első versszak pontosan illeszkedik a szöveg ritmusához, a második és harmadikban a szöveghangsúlyok változását az énekszólamban jelzi a kotta. A zongoristának feladatot jelenthet, hogy a versszakokhoz ne ismétlje mechanikusan a kíséretet, és kövesse az énekszólam szövegének ritmusát és lassításait.

Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában egyenletes, kottahű megformálást követhetünk:

¹³ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/QHAtUeFf3wE>

7. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakisérettel 7. Száraz ágtól messze virít a rózsza – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.¹⁴

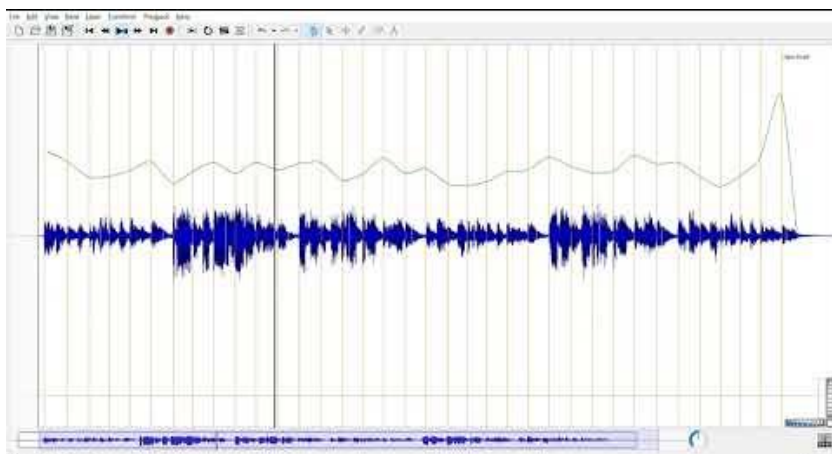
8. *Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán*

A népdal Bartók-rendi száma: B 1141a (második versszak), jelzése a támlapon: 4/4 *Tempo giusto*, Bartók feldolgozásában *Tánclépés 2/8*. A feszes tempójú népdal hangsúlyainak prozódiaailag helyes ütemtagolódása (4 4 2 3 | 6 2 3 | 4 4 3 2 | 4 4 2 3) pontosan illeszkedik a kotta ütemeihez, de a sorvégek szótagszámának bővülése miatt figyelni kell a túlhangsúlyozás elkerülésére: *Végig mentem a tárkányi sej, haj, nagy uc-cán.*

A zongoraszólamban a tánclépések ritmusát követi a negyedenként, illetve ütemenként változó akkordok sora, a második dallamsor végének hangsúlyozását segítheti, ha a zongorista kiemeli a domináns – tonika zárlatot.

Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában a tánclépések feszségét követhetjük:

¹⁴ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: https://youtu.be/5_abJhG5KT4

8. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 8. Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.¹⁵

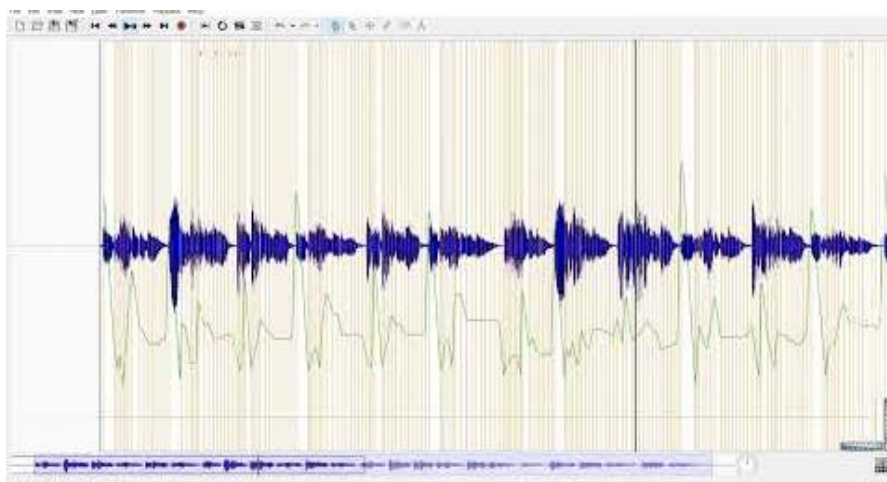
9. *Nem messze van ide kis Margitta*

A népdalnak több variánsát is lejegyezte Bartók. A feldolgozáshoz legközelebb álló *Parlando* változatot Szentesen, Csongrád megyében gyűjtötte 1906 augusztusában, Bartók-rendi száma B 423e. A támlapon a népdal szövegének kezdete: *Nem messze van ide Kismargitta*. Egy másik variáns, a Békésben, Vésztőn 1906 júliusában gyűjtött népdal Bartók-rendi száma: B 229a(1), *Tempo giusto*, szövegének kezdete: *Nem messze van ide Margitta*. Dallamvariánsát Bartók Turán, Pest megyében is lejegyezte 1906 augusztusában: B 423c *Engem hívnak Fábián Pistának* (Lampert, 1980, 41.o.). Utóbbi tempójelzése a támlapon *Poco rubato* negyed = 76 javítva: tizenhatod = 268. A több variánsban lejegyzett népdal tempójelzése Bartók feldolgozásában *Lassan*.

A helységnév a népdalgyűjtéseket rögzítő támlapokon nem egységes: *Kismargitta*, *Margitta*. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a partiumi Margitta, a hajdúsági Kismargita (mai nevén Újszentmargita), esetleg a vajdasági Nagymargitától nem messze lévő Kismargita szerepel a népdalban, amelynek szövegétől eltérően, mindegyik említett település viszonylag távol esik a gyűjtések helyszínétől. Valószínűnek tűnhet, hogy a szóvégi kettőzött mássalhangzó a dallam ritmusának sorvégi nyújtása miatt kerülhetett a népdalba. Nem kell eldöntenünk a kérdést, ha Bartók feldolgozását fogadjuk el: az 1906-os és 1938-as kiadásokban is következetesen *kis Margitta* szerepel.

¹⁵ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/kncaRwmdmotc>

A ballada négy versszakának tagolódása: 4 3 3 | 4 2 4 | 4 4 2 | 4 3 3 // 4 4 2 | 4 2 4 | 3 3 4 | 4 4 2 | 4 3 3 | 4 2 4 // 4 3 3 | 4 4 2 | 4 4 2 | 4 4 2 // 4 4 2 | 4 3 3 | 4 6 | 4 3 3. A versszakok azonos ritmusának monoton ismétlését kifejező szövegmondással lehet elkerülni, amelyhez érzékenyen kell alkalmazkodnia a zongoraszólam lantszerű akkordkíséretének is. Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadása a ballada hangulatát és prozódiaját követi:

9. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 9. *Nem messze van ide kis Margitta* – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcados ütemek kiemelésével.¹⁶

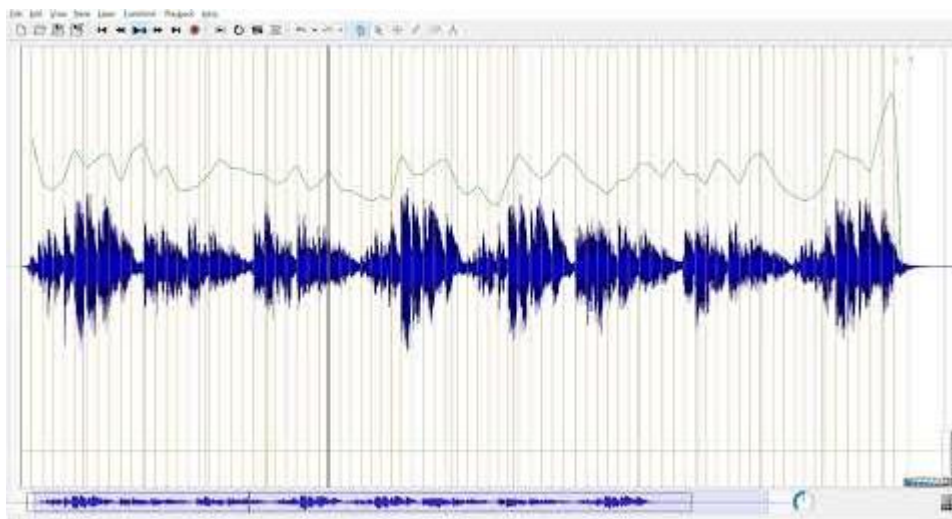
10. Szánt a babám csireg, csörög a járom

A népdal Bartók-rendi száma: B 1133a, tempójelzése a támlapon *Tempo giusto* 4/4 és 2/4 váltakozó ütemű lüktetéssel, a feldolgozásban *Tánclépés*. A hangsúlyok tagolódása követi a kotta két negyed ütembeosztását: 4 4 2 3 | 2 3 4 3 | 4 4 3 | 4 4 2 3 // 4 4 2 3 / 4 4 3 | 4 4 3 | 4 4 2 3.

Az éles és nyújtott ritmusok illeszkednek a magánhangzókhoz. Az előadók fellazíthatják a nyolcadok egyenletes merevségét, ha figyelembe veszik, hogy a negyedek az ütemegységek és nem a szótagok nyolcadjai. Zavaró lehet, de elkerülhető, a nyújtott sorvégek hangsúlyozása, ha az énekes és zongorista egyaránt figyel arra, hogy a dallamsorok végén lévő három szótag egybetartozik, bár két ütemben van leírva: *Szánt a babám, csireg, csörög a járom.*

Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában a tánclépések feszes ritmusosságát követhetjük:

¹⁶ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: https://youtu.be/REbSQebGj_k

10. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 10. Szánt a babám csireg, csörög a járom* – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyedértékek kiemelésével.¹⁷

Tíz magyar dal énekhangra és zongorára (II. füzet)

Bartók és Kodály népdalgyűjtései az azok feldolgozásainak első kiadását követő években folytatódtak és kiszélesedtek, a további közös füzetek kiadása viszont megszakadt. Az 1906-os sorozat tervezett folytatása többek között a megfelelő arányú érdeklődés hiányában elmaradt. Bartók a következő 10 népdalfeldolgozással még 1906 decemberében elkészült, és a kéziratot Gruber Emmának ajánlotta, de a BB43 jegyzékszámú *Tíz magyar dal énekhangra és zongorára* kiadására életében már nem került sor.

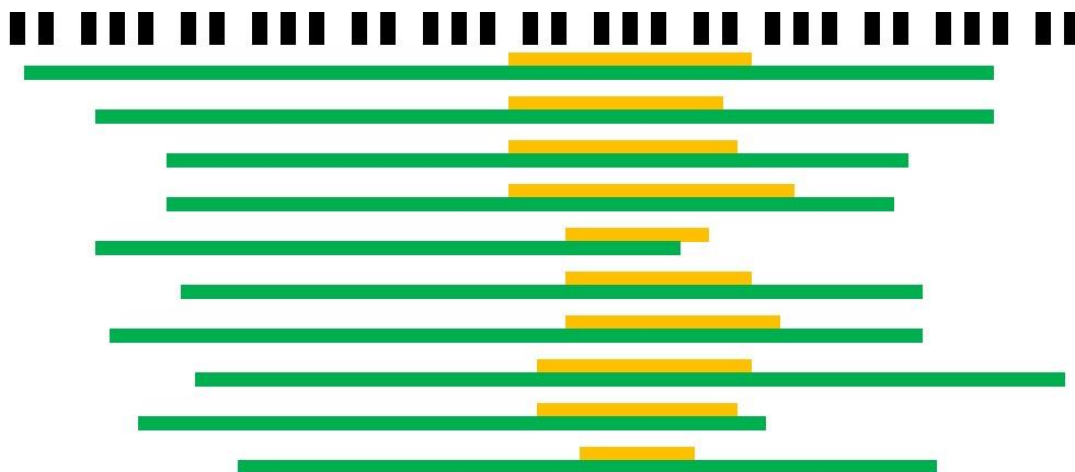
A kötet dalai csak 1968-ban hangoztak el először nyilvános hangversenyen Csajbók Terézia és Szűcs Lóránt előadásában, lemezük 1981-ben jelent meg a Hungarotonnál. A kotta Bartók Péter gondozásában és előszavával először a Bartók Records, Homosassa, FL kiadásában jelent meg 2002-ben, az Editio Musica Budapest 2004-ben adta ki.

A kéziratban maradt kötetben a Kodállal közös *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel* első kiadásához hasonlóan az énekszólamban nincsenek díszítések és hajlítások. Az énekszólám viszonylag egyszerű és könnyen olvasható, a zongoraszólám viszont már nem kettőzi a dallamot, a zongorista számára komolyabb

¹⁷ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/PmHuumVNtUg>

kísérői feladatokat jelent, és olyan lehetőségeket kínál, amelyek előrevetítik Bartók későbbi népdalfeldolgozásainak és dalkíséreteinek komplexitását.

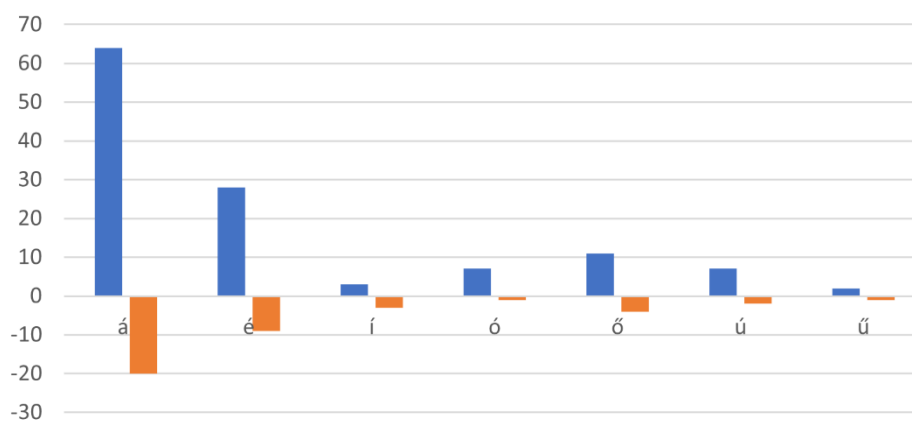
A sorozat énekszólamának hangterjedelme hasonló a korábbiakhoz, a zongorakíséret viszont mindegyik dalban sokkal szélesebb skálán mozog, mintegy felszabadulva az első sorozat önkorlátozásaitól, majdnem a teljes billentyűzet lehetőségeit kihasználja:

5. ábra. Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: *Tíz magyar dal* énekhangra és zongorára.

Az énekszólammal gyakran egy fekvésben mozgó, azt mégis szélesen körülölelő hangterjedelem miatt és az akkordfelbontásokkal, futamokkal gazdagon dúsított, cimbalomszerű (*Tiszán innen, Tiszán túl*), vagy zenekarszerű (*Ez a kislány gyöngyöt fűz; Sej, mikor engem katonának visznek*) kíséret miatt a zongoristának fokozottan kell figyelnie a megfelelő dinamikai arányokra.

A sorozathoz kiválasztott dalokban a hosszú magánhangzókhoz is az eddigieknél sokkal nagyobb arányban kapcsolódnak hosszabb hangértékek:

6. ábra. A hosszú magánhangzók hosszú hangértékekhez való kapcsolódásának aránya. Bartók: Tíz magyar dal énekhangra és zongorára.

A fenti ábrán a kék színű oszlop a pozitív tartományt jelzi, ahol a hosszú magánhangzók a rövidekhez képest relevánsan hosszabb ritmusértékekhez kapcsolódnak. Az arány ennek a sorozatnak a népdalaiban kedvező: hosszú *á* magánhangzó vonatkozásában +64/-20, hosszú *é* vonatkozásában +28/-9. A kottakép a legtöbb esetben követi a magánhangzók természetes prozódiaját, de a negatív tartomány azt jelzi, hogy ez nem minden esetben egyértelmű. Például a második népdal egyetlen nyolcadjainak megszólaltatása Bartók kéziratában jelzett *Lassan* tempóban sem lehet szótagoló: *Er-dők, völ-gyek, szűk li-ge-tek*, ahogy erre a 2002-es kiadásban Bartók Péter zárójeles, apró betűs kiegészítése is utal: *Andante, parlando*.

A dalok a hatodik és az utolsó kettő kivételével jellemzően zongora bevezetéssel kezdődnek. Az első, második, hetedik és nyolcadik dalban a versszakokat a kíséretben közjáték köti össze, a zongoraszólamban következetesen új harmonizálás kapcsolódik a dalok különböző versszakaihoz. A harmadik népdal (*Olvad a hó*) és kilencedik, műdal (*Még azt mondják, sej, haj*) megismételt kezdő dallamsorában a magánhangzók ritmusához illesztett variáció segíti a helyes szövegmondást.

A kézirat az első sorozat hagyományait folytatja abban a vonatkozásban, hogy nagyon kevés előadási jelt szerepeltet az énekszólamban és csak egyszerű utasításokkal határozza meg a dalok karakterét: *Lassan, Tánclépés*. Ezeket a Bartók Péter gondozásában 2002-ben és 2004-ben megjelent nyomtatott kiadásban a kéziratban lévő eredeti bejegyzésektől jól megkülönböztethető módon, zárójelben, és/vagy apró betűkkel írt zenei kifejezésekkel (*Largo, parlando, Lento, Andante, Moderato, Tempo giusto, Grazioso*), valamint dinamikai jelzésekkel egészítették ki.

Prozódiai szempontból a magánhangzók ritmusa és az ütemek beosztása a legtöbb esetben követi a szöveghangsúlyokat, viszont, elkerülendő a szóvégi hangsúlyozásokat, az előadónak figyelnie kell a sorvégek nyújtott íveire (például az első dalban: *gazdás-túl; nyájas-túl*; vagy a nyolcadikban: *Mind lehullnak a nyárfa levelek*). A zongora szólamában gyakoriak a szöveget illusztráló hangulatfestő elemek (például a második dal átvezetésében a zongora éles ritmusának kopogása egyaránt utal a versszakzáró sorra: *Sírtam a kis madarakkal*, és a következő szakasz indítására: *Esik eső az egekből*). A negyedik, ötödik és hetedik dalokban a koronás megállásoknak van szerepe, az ötödikben a hosszan kitartott, felkiáltás-szerű *Hej!* a prozódiai kiemelést szolgálja.

A népdalok közül Bartók kettőt felhasznált későbbi ciklusokban (a 2. *Erdők, völgyek, szűk ligetek* kissé átdolgozott zongoraszólammal a *Húsz magyar népdal* első füzetének harmadik dala lett, a 3. *Olvad a hó* c-dórból d-mollba transzponálva záró népdalként bekerült a *Nyolc magyar népdal* sorozatába); harmadrészt a *Tiszán innen, Tiszán túl* Kodály feldolgozásában vált ismertté a Hány János daljátékban, és végül a *Fehér László és a Kis kece lányom* a Gyermekeknek sorozat zongoradarabjaiként keltek új életre.

Összességében a második füzetként számontartott tíz népdalfeldolgozás méltó folytatása a Kodálllyal közösen elindított sorozatnak. Annak, hogy mégis kéziratban maradt, egyrészt magyarázata lehet, hogy a válogatásba bekerült három nem autentikus népdal (4. *Ha bemegyek a csárdába*; 6. *Megittam a, megittam a piros bort a pohárbul*; 9. *Még azt mondják sej, haj, iciny-piciny az én babám*), és utólag ezeket az igényes precizitásáról ismert szerző nem vállalta (Bartók Péter, 2004).

Öt magyar népdal

Bartók gyakran illesztett hangversenyeinek műsorába egy-egy összeállítást az 1906-os kiadásban megjelent népdalokból. Közülük öt dal (1, 2, 4, 9, 8) a His Master's Voice 1928-ban rögzített gramofonfelvételén maradt fenn, Medgyaszay Vilma és Bartók

Béla előadásában¹⁸. A felvételek pedagógiai és tudományos szerepéről maga Bartók így vallott *A Gépzene* címmel a Zeneakadémián 1937 január 13-án tartott felolvasásában:

„...esztétikai szempontból még a legjobb gramofonfelvétel sem pótolhatja az eredetit, még mindig csak szurrogátumnak tekinthető. Fontosabb a gramofon szerepe pedagógiai és tudományos szempontból. Lehetővé teszi, hogy a zeneszerzők műveiket ne csak kottairásban, hanem saját előadásukban vagy saját elképzelésüknek megfelelő előadásban adják át a világnak. [...] néhány hiányosság ugyan zavarhatja a leadás teljes esztétikai élvezését, de tudományos kutató számára ezek a hiányok igen keveset jelentenek azzal a végtelen sok apró, kottairással kifejezhetetlen árnyalattal összehasonlítva, amelyek gramofonlemezen mind megörökíthetők.” (Bartók, 1937. 4. o.)

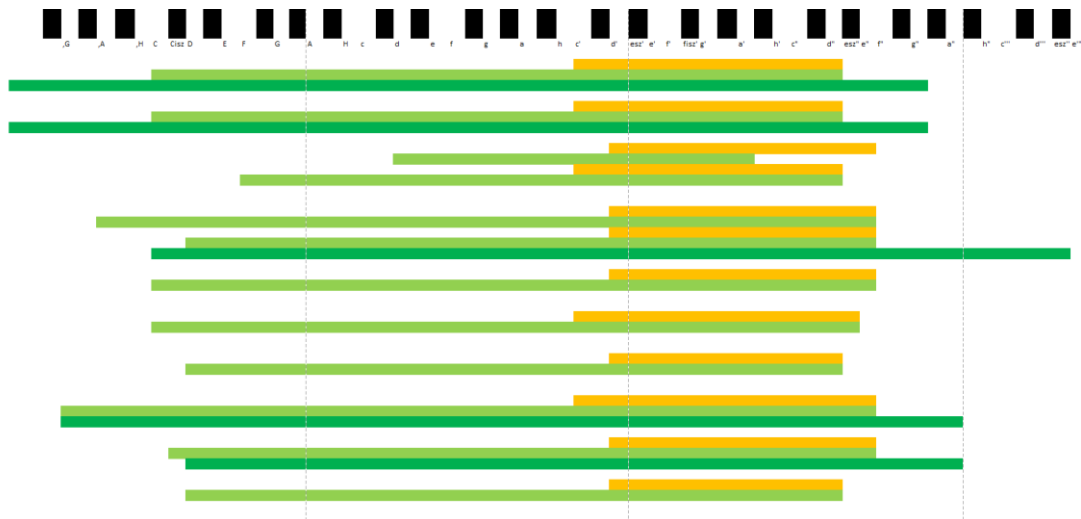
Érdeemes összehasonlítani egy-egy népdal eredeti, a fonográfhengeren már gyakran nehezen kivethető, recsegő hangon megőrzött felvételét, és azok tudományos igényességű, precíz lejegyzését a támlapokon, valamint a már letisztult, egyszerű kísérettel ellátott 1906-os, vagy akár 1938-as változatokat, amelyek képesek megfelelő támaszt nyújtani a gyakorlatlan, de érdeklődő énekes számára is. Különösen érdekes előbbieket összevetése az 1928-as HMV gramofonfelvétel és Bartók jegyzetei alapján Denijs Dille által 1963-ban szerkesztett, 1970-ben a Zeneműkiadó gondozásában *Öt magyar népdal* énekhangra zongorakísérettel címen megjelent darabjaival. Az eredeti hangfelvétel és az azt követő, igényesen szerkesztett, 1963-ban Kodály Zoltán által személyesen is hitelesnek minősített változatok jól tükrözik a népdalok művészi előadására vonatkozóan, az 1906-os kiadás előszavában és jegyzeteiben megfogalmazott gondolatokat, továbbá arra is rávilágítanak, hogy az első kiadás egyszerűbb megfogalmazásához képest 20 évvel később, saját előadásában milyen komplexebb hangzásokat és zongoratechnikai megoldásokat tartott a népdal szelleméhez illőnek Bartók.

Az *Öt magyar népdal* zongoraszólomának hangszerkezeltése Bartók saját zongorajátékát tükrözi, visszafogott, de az egyszerű 1906-os kiadáshoz képest jóval

¹⁸ Bartók Hangfelvételei Centenáriumú Összkiadás. Hungaroton LPX 12328, 1981; Bartók zongorázik 1920–1945, HCD 12328, Hungaroton, 1991.

komplexebb. Az énekszólamban ismétlődő versszakokat a zongora nem ismétli meg mechanikusan, minden esetben új elemekkel, új harmonizálással kapcsolódik a szöveg tartalmához.

Az alábbi ábra a zongoraszólam hangterjedelmének bővülését illusztrálja az 1906-os kiadáshoz viszonyítva. A legfelső vonal az énekszólam hangterjedelmét, alatta a világoszöld csík az első kiadás alapján a zongoráét, a legalsó, sötétzöld pedig az első, második, negyedik, nyolcadik és kilencedik népdaloknak az 1928-as gramofonfelvételen hallható változatát jelöli. Az ábrából kiolvasható, hogy az *Öt magyar népdal* kíséretében a szélesebb hangterjedelem miatt a zongoristának még fokozottabb figyelmet kell fordítania a megfelelő dinamikai arányra:

7. ábra. Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: *Öt magyar népdal és Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1–10)*.

1. *Elindultam szép hazámbul*

Az 1906-os kiadást és az 1928-as felvételt is az *Elindultam szép hazámbul* nyitja. A népdal az eredeti lejegyzésben *Kiindultam szép hazámbul* szöveggel szerepel, a támlapja ékes példája annak a minden apró részletre kiterjedő precizitásnak, amely Bartók saját szerzeményeiben és az általa gondozott kiadásokban is nyomon követhető:

16. kottamelléklet. *Kiindultam szép hazámbul*. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: A 580a

A fenti kottapéldában előadói szempontból különösen érdekes a *Molto rubato* bejegyzés javítása, az első ütem nyújtott szótagjainak pontozott nyolcadjai és a szöveghangsúlyokat követő dallamív ütemjelölés nélküli, aszimmetrikus tagolása. Ugyanez a népdal a Vargyas-példatárban *Elindultam szép hazámból* szöveggel, sokkal egyszerűbb formában jelenik meg, és bár díszítéseivel őrzi az eredeti gyűjtés legfontosabb részleteit, mellőzi annak aszimmetrikus tagolását, így a természetes magyar prozódiaira nem eléggé figyelő előadót az utolsó ütemben gyakran előforduló felesleges hangsúlyozás felé vezetheti: ha-zám-ból:

Parlando. Békésgyula, (Békés vm.) 1906.B.

El- in- dul- tam szép ha- zám- ból, Hí- res kis Ma- gyar- or- szág- ból.
 Visz- sza- néz- tem fél- u- tam- ból, Sze- mem- ból a könny ki- csor- dult.

17. kottamelléklet. Kodály és Vargyas, *A magyar népzene. Pédatár*, 1973. 151. o.

Apró eltérés, hogy a támlapon *Molto rubato*, a Vargyas-példatárban *Parlando* szerepel, a korábban idézett első kiadásban egyszerűen és közérthetően csak: *Lassan*. Érdekes részlet az is, hogy a rendszerezés szempontjai miatt a támlapon g' alakra szerkesztett dal a feldolgozásban az eredeti felvételen is hallható, kényelmesebben énekelhető c-mollban olvasható (az 1906-os kiadás a Vargyas-példatárban közölt 3/4

ütemjelzést követi, de a dallam hajlításai csak a későbbi, 1938-as második kiadásban jelennek majd meg):

Lassan.

El - in - dul - tam szép ha - zám - bul, Hi - res kis Ma - gyar - or - szág - bul.

18. kottamelléklet. *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. Második kiadás, 1938. 4. o.*

Ugyanez a részlet Bartók saját vázlatai alapján, Denijs Dille kiadásában megjelent *Öt Magyar népdalban* (az énekszólamban díszítéssel, zongorán csak a dallam nélküli kísérettel, az énekes belépését segítő előkészítő kezdő ütemmel, és a hármas ütem ternáris tagolását enyhítő hosszabb legato ívvel):

BARTÓK Béla

♩ = 48

El - in - dul - tam szép ha - zám - bul, Hi - res kis Ma - gyar - or -
 Fair be - hind I left my coun - try, Fair a - mong her vall - eys

19. kottamelléklet. *Bartók: Öt magyar népdal énekhangra zongorakísérettel. 4. o.*

A feldolgozásnak 1906-ból kéziratban fennmaradt egy, Bartók által a Thomán házaspár számára e-mollba transzponált, Somfai László közlésében megjelent változata is. A hangnem jelzi, hogy Bartók nem idegenkedett a transzponálástól, hanem eszköznek tekintette. Ebben a variánsban érdekes a zongora bevezető üteme és

dúsabb szólama, a dallam hajlításának hiánya, valamint a mindkét szólamban szerepeltetett dinamikai jelzések:

20. kottamelléklet. Bartók: *Elindultam szép hazámbul*. Transzponált kotta a Thomán házaspár számára. Somfai, 2017.

Az eredeti gyűjtést rögzítő táplap lejegyzése és javításai meggyőzően láttatják azokat a prozódiai kiemeléseket, amelyek a recsegő felvételen elősejlenek és amelyeket bő száz év távlatából csak megilletődve hallgathatunk. A tudatos hangsúlyozás a szövegmondást befolyásoló és a szövegértést segítő előadói feladat és felelősség. A kottafejek egyforma nyolcadjai szöveg nélkül akár egyenletesek is lehetnének, de a magyarul beszélő énekesektől elvárható a ritmusnak a magánhangzók és szótagok természetes lejtéséhez illeszkedő megszólaltatása, amelyet a zongorakíséretnek is érzékenyen engednie és követnie kell:

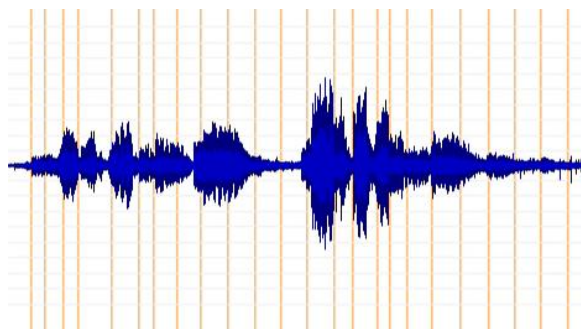
„A dalok előadásában nem fog tévedni, aki a nép dalolását ismeri. Még olyan sem tesz nagyobb hibát, aki jól beszél magyarul. Ez már fele a jó dalolásnak; mert a szöveg a dalok nagyobb részében döntő hatással van az előadásra, a zene ritmusa jelekkel ki nem fejezhető finom módon simul hozzá” (Bartók és Kodály, 1906. 26. o.)

Az *Elindultam szép hazámbul*, *Híres kis Magyarországbul* két dallamsorának szöveghű előadása jól követhető SV vizuális ábrázoláson Medgyaszay Vilma és Bartók Béla 1928-as gramofonfelvételének¹⁹ rövid részletében. A szöveg ritmusát az ábrázolás feletti - (rövid) és + (hosszú) jelek is mutatják. Felismerhető a hosszú

¹⁹ Bartók Hangfelvételei Centenáriumi Összkiadás. Hungaroton LPX 12328, 1981; Bartók zongorázik 1920–1945, HCD 12328, Hungaroton, 1991.

magánhangzók és szótagok következetes nyújtása, ott is, ahol a kottakép egyenletes nyolcadjaiból ez egyébként nem olvasható ki:

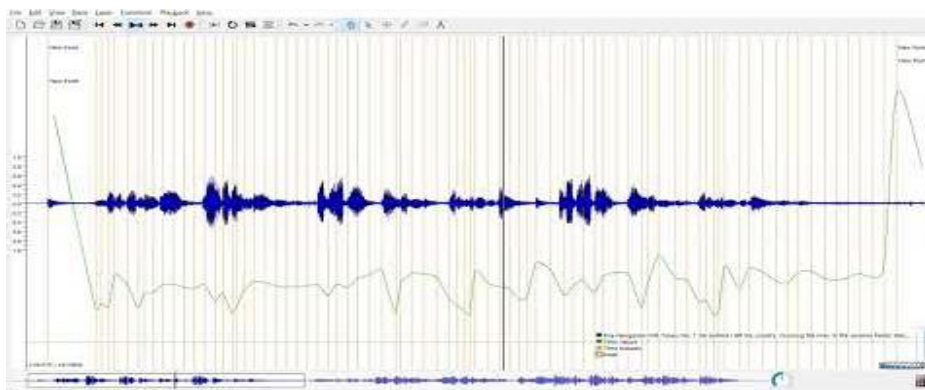
$u \text{ --- } u \text{ --- } \text{ --- } u u \text{ --- } \text{ ---}$
 (Elindultam szép hazámbul, Híres kis Magyarországbul)
 (u /rövid/ – /hosszú/ szótag)

8. ábra. Bartók: *Öt magyar népdal. Elindultam szép hazámbul* – részlet, SV-vizuális ábrázolás

A korábbi, SV-videók képi megjelenítéséhez hasonlóan a grafikus ábrázoláson is függőleges vonalak Medgyaszay „egyenetlen” nyolcadjainak a lendületességét, szövegszerűségét, az énekszólam szóvégi nyújtásait, a hosszú magánhangzók kiemelését, valamint a rövid, súlytalan szótagok sűrítéseit mutatják.

A teljes népdal SV-ábrázolása követhető az alábbi videón (az előbbi példákhoz hasonlóan, a saját készítésű videó CTRL+kattintásra megnyíló új ablakban, vagy a lánkjegyzetben lévő link segítségével indítható, a képi megjelenítésen függőleges vonalakkal jelzett lüktetést a videón csettintésszerű kattánások erősítik):

11. Saját SV-videó. Bartók: *Öt magyar népdal. Elindultam szép hazámbul* – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.²⁰

Medgyaszay és Bartók előadásában a hosszú és rövid magánhangzókat dinamikus kiemelő megformálás a feszesebb ritmusú népdalokban is megfigyelhető.

²⁰ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/zQ9pGwXFMEE>

Az énekes számára tanulságos Medgyaszay lendületes előadása, a korrepetitor számára pedig Bartók plasztikus kísérete, amely a dallamot nem szorítja keretek közé, hanem kellően laza alapot teremt az énekszólam kibontakozásához. Kinek az előadása lehetne hitelesebb, mint a szerzőé? Felesleges elcsodálkozni, vagy felróni, hogy az 1928-ban készült felvételen énekes és zongorista lazán muzsikálnak együtt, de nem játszanak precízen egyszerre. Az előadás apró pontatlanságai élővé teszik a felvételt. „A szöveg parlandója megengedi a ritmusértékben kötetlenebb, a prozódia és az érzelmek együttes hatása által irányított előadást” (Dille, 1970).

2. Általmennék én a Tiszán ladikon

A Dobozon gyűjtött eredeti népdal többszörösen korigált támlapjának jelzése Tempo giusto, az első kiadásban *Tánclépés*, ezt a karaktert tükrözi Medgyaszay és Bartók felvétele is. Hasonlítsuk össze a magánhangzók ritmusának precíz lejegyzését az első ütemben a lejegyzést rögzítő támlapon:

Elterjedtség: általánosán ősmert

Tempo giusto, ♩ = 106-116

a) Ál-tal-mennék én a Ti-szán la-di-ron, la-di-ron, de la-di-ron, Bent la-kik a vá-ro-sa-ga, Os-sen-tu-dom hol la-kik a ga-lam-bon, hol la-kik a ga-lam-bon

a harmadik

a harmadik ne-cé-la-ga, Ti-ros ró-sa, két ne-fe-lyő-i-bo-lya nyi-lék az ab-la-ká-la-ga.

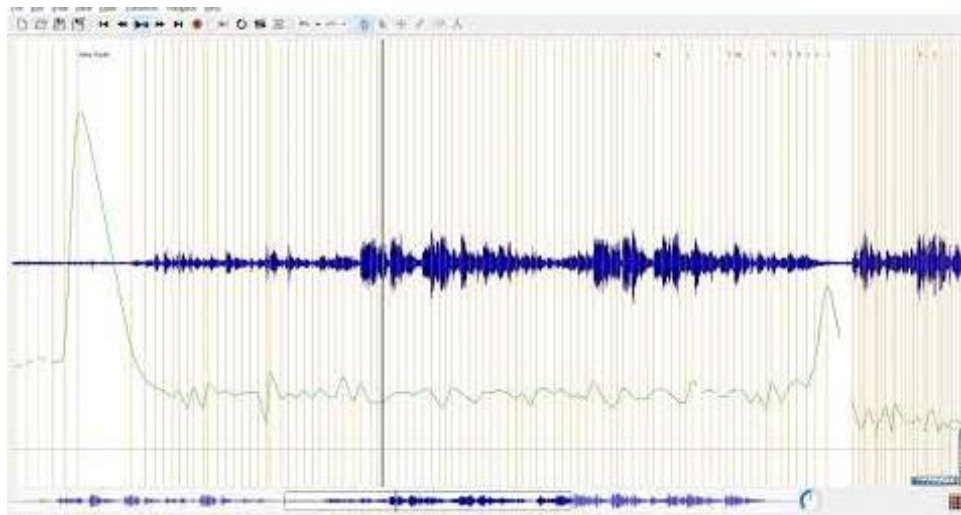
21. kottamelléklet. Általmennék én a Tiszán ladikon. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: B 1482c

és ugyanazt a pár ütemet az egyszerűsített, könnyű olvasásra szánt kiadásban, amelyben a kotta már nem, csak a szöveg sugallhatja a mássalhangzók nyújtásának lehetőségét, és dallamvariánsokkal sem hozza zavarba az énekest:

Ál - tal - men - nek én a Ti - szán la - di - kon, la - di - kon, de la - di - kon,
Ott la - kik a, ott la - kik a ga - lam - bom, ott la - kik a ga - lam - bom.

22. kottamelléklet. *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. 1906. 5. o.*

Medgyaszay nemcsak a lassú, beszédszerű *parlando* esetén, hanem a feszes *tempo giusto*, *tánc lépésben* is, a természetes beszédhez hasonlóan, kiemeli a hosszú magánhangzók és a mássalhangzó-torlódások által megnyújtható és megnyújtandó szótagokat. Hallgassuk meg az alábbi felvételt, és az énekszólam természetessége mellett, Bartók zongorajátékában figyeljük meg azt is, hogy az 1906-os kiadással összehasonlítva mennyivel színesebb a zongoraszólam: a dallam *a a b a b a* részeinek egyszerű ismétlése helyett folyamatosan új harmonizálást hallunk:

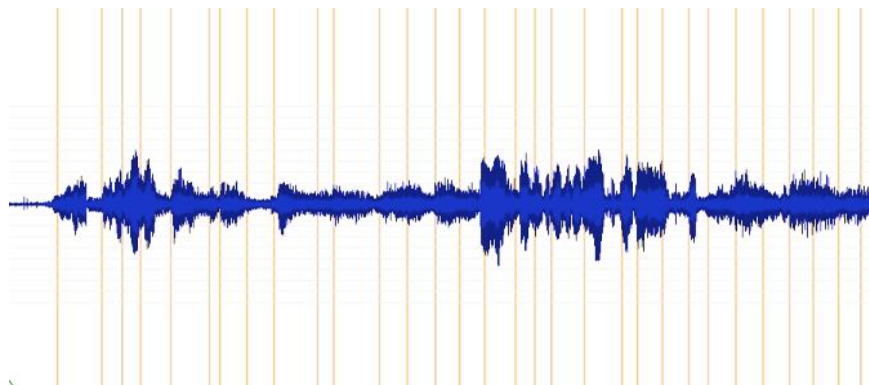
12. Saját SV videó. *Bartók: Öt magyar népdal. Általmennek én a Tiszán ladikon – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.*²¹

3. A gyulai kert alatt, kert alatt

Az *Öt magyar népdal* harmadik tétele az 1906-os kiadásban a negyedik népdal. A kottakép egyenletes nyolcadjai és a *Tánc lépés* feszes ritmusa ellenére az előadásnak a kottakép egyenletes nyolcadjainak illeszkednie kell a népdal szövegének súlyos szótagjaihoz, hosszú magánhangzóihoz és sorvégi nyújtásaihoz.

²¹ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/xpTFP49r-YM>

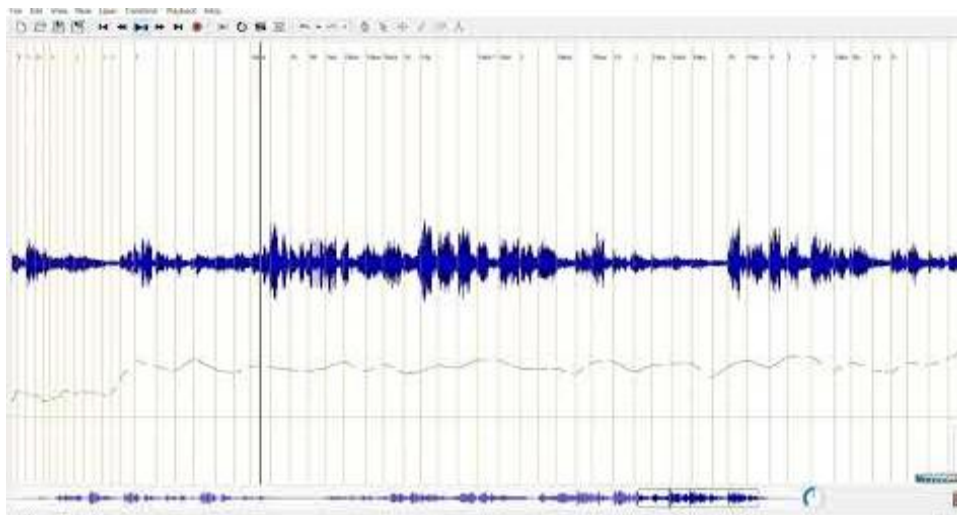
Az alábbi ábrán a függőleges vonalak egymástól való távolsága a szöveg ritmusához illeszkedő lüktetést ábrázolják:

— u u u — u u — — — — u u — — u u — — —
 A gyulai kert alatt, kert alatt Barna legény rozmarin-got a- rat

9. ábra. Bartók: *Öt magyar népdal. A gyulai kert alatt* (részlet) Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában – SV-vizuális ábrázolás

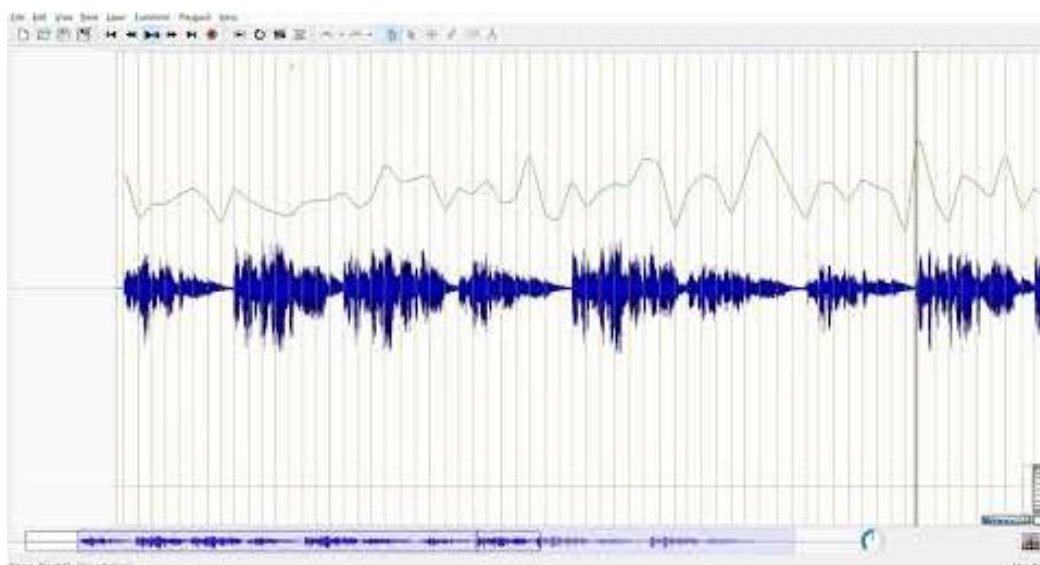
Ha az első versszakot a nyolcadok kiemelésével, a másodikat negyedekkel hallgatjuk meg, a prozódia követő *Tánclépés*-szerű lüktetés belső agogikája még nyilvánvalóbbá válik:

13. Saját SV-videó. Bartók: *Öt magyar népdal. A gyulai kert alatt* – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.²²

²² Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/1sw1bAQOXEU>

Vessük össze a Medgyaszay és Bartók 1928-as előadását egy, fentebb már idézett, a 2000-ben megjelent Bartók-összkiadáson hallható, az eredeti kottaképet pontosabban, feszesebb tánclépésekkel követő, a szöveget egyenletesen hangsúlyozó előadással. Ebben az előadásban a mássalhangzók szótagnyújtó szerepe (*kert* alatt; *rozmaringot arat*) kevésbé érvényesül, de a negyedek lüktetésének szabályosságán belül itt is jól érzékelhető a magánhangzók hosszúsága közötti különbség (a videó CTRL+kattintásra megnyíló ablakban, vagy a lábjegyzetben lévő link segítségével indítható):

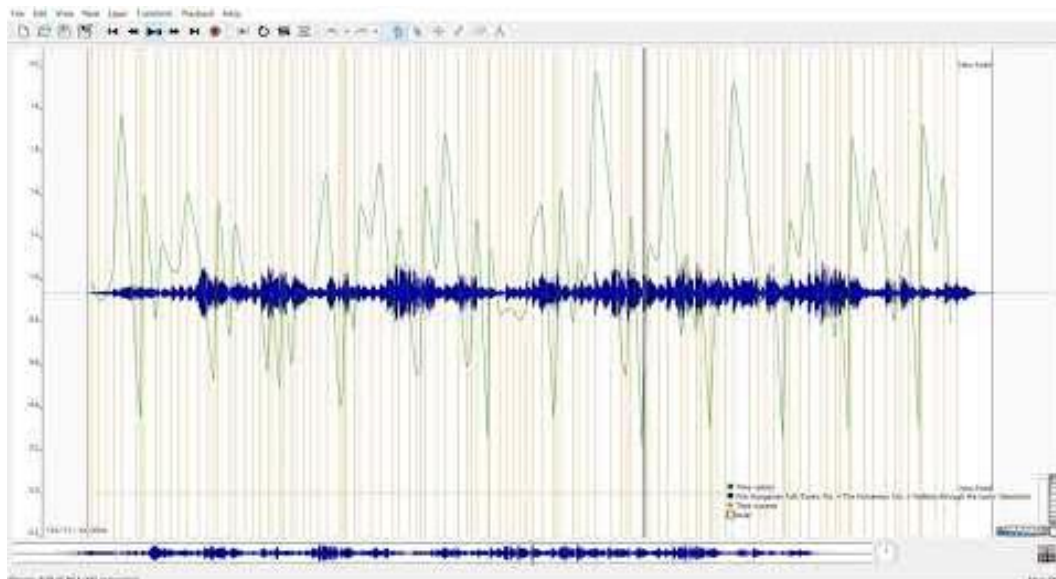
14. Saját SV-videó. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. A gyulai kert alatt – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában.²³

4. *Nem messze van ide kis Margitta*

Az *Öt magyar népdal* negyedik tétele az eredeti sorozatban a kilencedik, itt egy hanggal lennebb, e-dór helyett d-dórban. A transzponálás kérdéséről korábban már szót ejtettem, az *Elindultam szép hazámbul* c-mollból e-mollba, a Thomán házaspár számára, koncertszerű előadásra átírt és kéziratban fennmaradt változat kapcsán. A változtatás ez esetben aligha történhetett Medgyaszay hangai adottságai miatt, inkább azt jelzi, hogy népdalok hangnemét Bartók nem kezelte mereven. Jelen esetben valószínűsíthető, hogy a dalok hangnemi kapcsolódásán keresztül a sorozatba válogatott dalok gördülékenyebb, koncertszerű előadását kívánta elősegíteni. A transzponálás mellett ebben a népdalfeldolgozásban is érdemes megfigyelnünk az

²³ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy erre a linkre: <https://youtu.be/eMd1gyZgpDc>

énekszólam egyszerű kottaképeinek *parlando, molto liberamente* megformálását Medgyaszay előadásában, a kíséretben pedig azt, hogy Bartók az egyszerű ismétlés helyett mind a négy versszak alá más, a népdal szövegéhez illeszkedő zongoraszólamot játszott:

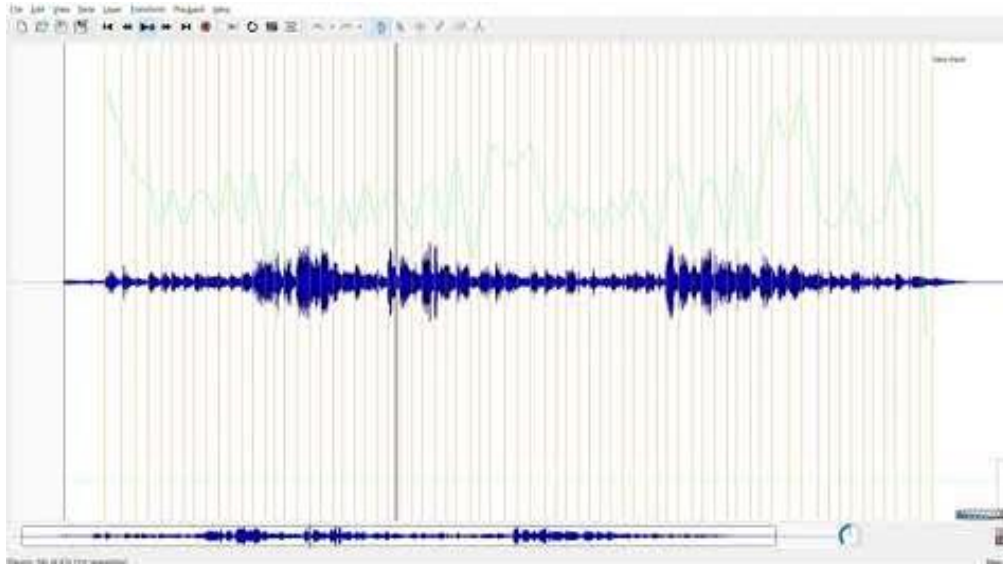
15. Saját SV-videó. Bartók: *Öt magyar népdal. Nem messze van ide kis Margitta* – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.²⁴

5. *Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán*

A sorozatot záró ötödik tétel az 1906-os kiadásban a nyolcadik népdal. A népdallejegyzés támlapján *Tempo giusto*, az első kiadásban *Tánclépés*, ezt a karaktert tükrözi az archív felvétel is.

Figyeljük meg a zongoraszólamban a harmadik és negyedik dallamsor közötti, az énekszólam ritmusát imitáló és levegővételt segítő komplementer tizenhatod képletet, az első kiadásban szereplő egyszerű szünet helyett:

²⁴ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy erre a linkre: <https://youtu.be/aPZgvV5v0Pc>

16. Saját SV-videó. *Bartók: Öt magyar népdal. Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.*²⁵

Medgyaszay Vilma dallamformálását és Bartók saját kíséretét tanulságos a többi az 1906-os és az 1938-as kiadás kottaképével összevetni. A többféle megközelítés közelebb vihet a hiteles hangzásvilág kialakításához.

Nyolc magyar népdal

Bartók az 1906-ban elkezdett népdalgyűjtéseivel párhuzamosan folytatta a dalok zongorakíséretes feldolgozását. A *Nyolc magyar népdal* című sorozatot 1907 és 1917 között komponált népdalfeldolgozásaiból állította össze, erdélyi gyűjtéseit egy Békésben korábban már lejegyzett népdallal egészítette ki és 1922-ben az Universal Kiadónál jelentette meg nyomtatásban. A nyolc népdal összefüggő sorozatot alkot, de tulajdonképpen két részből áll össze. 1–5: *Öt székely dal*, ezeket *Öt régi magyar népdal Csík megyéből* címmel Bartók először 1911-ben mutatta be Róna Dezsővel (*Somfai*, 1992. 90-92. o.) és 6-8: *Székely katonadalok*, amelyeket Székelyhidi Ferencsel 1918 januárjában Bécsben és ugyanaz év februárjában Budapesten mutatott be (*Somfai*, uo. és *iff. Bartók*, 2021. 78-79. o.). A negyedik dal kivételével a teljes sorozat meghallgatható a His Master's Voice korábban már említett, 1928-as

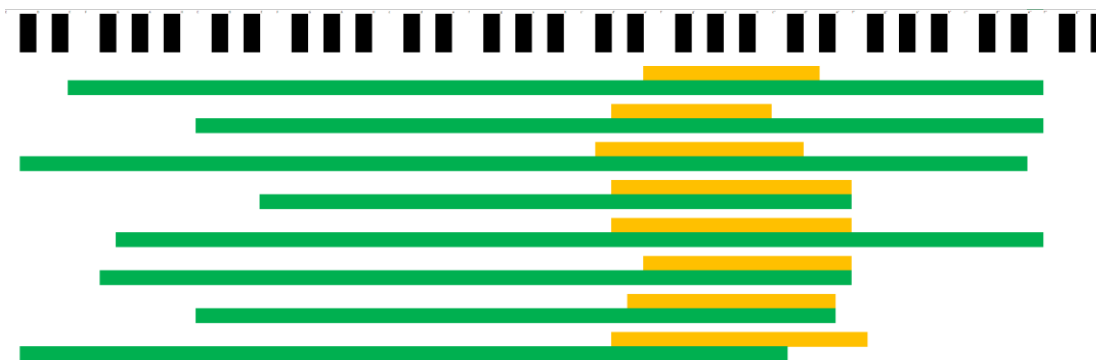
²⁵ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy erre a linkre: <https://youtu.be/n4kst0ZczpI>

gramofonfelvételén, amelyen az utolsó három dalt Székelyhídi Ferenc, a többi Basilides Mária adja elő Bartók zongorakíséretével.

A *Nyolc magyar népdal* egyrészt folytatása a korábbi két sorozatnak, másrészt átmenetet képez a *Hús magyar népdal* felé. Ebben a sorozatban részletesebben kidolgozott kíséreteket, olasz nyelvű zenei utasításokat és jelzéseket találunk, amelyek az előző feldolgozásokhoz hasonlóan itt is inkább a kíséretben, mint az énekszólamban vannak. Az ötödik, hatodik és hetedik dalok díszítései és dallamhajlításai mellé Bartók a népdalok előadásához tájékoztatásként, de másodpercnyi pontossággal megadja az időtartamot, precízen jelöli a metronómszámokat (a negyedik, hatodik és hetedik esetében kicsit megengedőbben: *cca*).

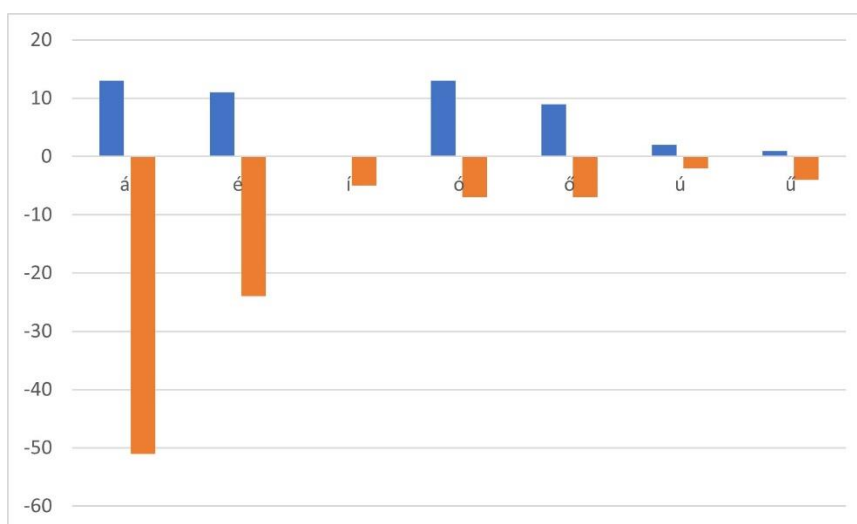
A bécsi kiadású kotta Csík vármegyét jelöli meg az első hét népdal származási helyeként. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a sorozatot indító népdal (*Fekete föld, fehér az én zsebkendőm*) adatközlője Dósa Anna, kibédi székely leány volt, aki 1906-ban, a fonográffelvétel készítésekor látogatóban tartózkodott nővérénél Budapesten, annál a Dósa Lidinél, akitől Bartók 1904-ben Gerlicepusztán az első autentikusnak ítélt népdalokat gyűjtötte (*Ráduly*, 2010. 25. o.). A lejegyzést rögzítő támlapon (Bartók-rendi-száma C 1231b) a Maros-Torda vármegyei Kibéd, az adatközlő származási helye szerepel, bár Bartók első erdélyi gyűjtőútjára csak a következő nyáron került sor. A következő népdalokat 1907-ben jegyezte le Csíkrákoson (*Istenem, istenem, áraszd meg a vizet*), Gyergyócsomafalván (*Asszonyok, asszonyok, had' legyenek társatok*), Gyergyóújfaluban (*Annyi bánat az szívemen*), Csíkvacsárcsiban (*Ha kimegyek arr' a magas tetőre, Töltik a nagy erdő útját*) és később, 1914-ben a Marosvásárhely melletti *Székelyvaján* (*Eddig való dolgom a tavaszi szántás*). A sorozatot záró népdalt (*Olvad a hó*) Bartók először 1906-ban, Békésben jegyezte le és a *Tíz magyar dal* harmadik számaként is feldolgozta.

A népdalok megszokott szűk ambitusát (c'-fisz") a zongoraszólam öt és fél oktávnyi hangterjedelemben öleli körül, de csak közjátékokban, átvezetésekben és lezárásokban kerül az énekes hangmagassága fölé:

10. ábra. Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: *Nyolc magyar népdal*.

A korábbiakhoz viszonyítva ezekben a népdalfeldolgozásokban a hosszú magánhangzókhoz sokkal kisebb arányban kapcsolódnak hosszú hangok:

11. ábra. A hosszú magánhangzók hosszú hangértékekhez való kapcsolódásának aránya. Bartók: *Nyolc magyar népdal*.

A fenti ábra azt láthatjuk, hogy a magánhangzók és szótagok prozódiai lüktetését ezekben a népdalfeldolgozásokban a kottakép csak kevés esetben tükrözi: 64 *á* magánhangzóhoz csak 13 esetben, 35 *é* magánhangzóhoz csak 11 esetben illeszkedik nyújtottabb hangérték, és a többi hosszú magánhangzó negatív aránya is jelentős. A sorozatban feldolgozott első öt népdal (*Öt székely dal* vagy *Öt régi magyar népdal Csík megyéből*) abból az archaikus népzenei rétegből származik, amely nemcsak dallamanyagában, de nyelvezetében is sajátos világot képvisel. A hosszú magánhangzók ilyen mértékű rövidülésének magyarázatát kereshetjük egyfajta

archaizáló deklamálásban, vagy a Csíkban és Gyergyóban még ma is markáns jegyeket felmutató tájszólásban (például a negyedik dal *í / ü* magánhangzócseréje esetében: *Annyi bánat a szüvemen [...] szüvem kettéhasadt volna*). A dalok előadása akkor lesz autentikus, ha az énekes a tájszólás külső utánzása helyett a szöveg belső természetességének kiemelését igyekszik megvalósítani.

1. Fekete föld, fehér az én zsebkendőm

A sorozat első dala kétszer kétsoros, Bartók-rend besorolása szerint féldallam, vagy hiányos. A népdal szövegének 11 szótagú ütemhangsúlyos ritmusa 4 4 3 | 4 4 3 tagolódásban szabályosan ismétlődik mindkét versszakban. Az ereszkedő hanglejtésű anhemiton pentaton dallam ritmikai aszimmetrikusságát a második versszak két negyednyi, enyhe rövidülése és a kottában kiírt cezúra is érdekessé teszi.

A népdal szabad előadását rögzíti a gyűjtés támlapja *Poco rubato* jelzéssel, kvintolákkal és a dallam díszítéseivel:

The image shows a handwritten musical score on aged paper. At the top left, there are handwritten notes: "2460 b", "F. 46 a) T. f. d", "M. F. 968 a)", and "(184 p. m.)". To the right, it says "Kibéd, Marostorda m. 1906. XII. Dósa Anna, 15 éves". The music is written on a single staff with a treble clef and a 4/4 time signature. It includes various musical notations such as notes, rests, and ornaments. A tempo marking "Poco rubato" is present. Below the staff, there are handwritten lyrics in Hungarian: "1. Fe-ke-te föld, fe-hér az én zseb-ke-n-dőm, - El-ha-gyott a leg-ke-t-ve-ze-ze-re-tőm." and "2. Új elhagyott, hogy még meg sem született, Érti szívem, remekára meghalok." There are also some additional handwritten notes and musical fragments on the right side of the page.

23. kottamelléklet. *Fekete föld*. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: C 1231b

Bartók feldolgozásában a változó lüktetésű szövegre egyenletes nyolcadokat olvashatunk, amelyek nem fejezik ki a két hosszú *é* magánhangzó időtartamát, ezt ellensúlyozza a sorvégi *ő*, dallamnyújtással: *fehér az én zsebkendőm*.

A nyomtatott kotta *Adagio*, *negyed* = 88 utasítás félrevezető lehet, ha az énekes figyelmét, belépése előtt, elkerüli a zongoraszólam *poco rubato* jelzése és a bevezető

két ütem hosszan kitartandó, *lunga* koronái. Figyelni kell az ütemváltásra az első dallamsor közepén, ahol a kotta szerint a lüktetés fél értékről negyedre vált, majd újra vissza, ellenkező esetben a zongorista könnyen lemaradhat a második dallamsor indításáról:

fe-hér az én zsebken - döm, - EL-hagyott a leg-ke-d-ve-sebb sze-re - tóm.
 schneeceiß ist mein Ta - schen - tuch, Er ver-ließ mich, hart trifft mich der Lie - bes-fluch.

p *mf espr. dim.* *p* *mf espr.*

24. kottamelléklet. Bartók: *Nyolc magyar népdal 2. Fekete föld* – részlet: ütemváltás.

Hasonló problémát okozhat a lezárás, ha az előadók egymásra várnak az utolsó három ütemben kiírt lassítással. A bécsi Universal kiadásában kis kottával, negyed értékkel jelzett szótag a német szöveg ritmusát követi kifejezően: *Todesstund*. Az eredeti *Érzi szívem, nemsokára meg-ha-lok* magyar szövegrész alatt a sorvégi dallamnyújtásnak megfelelően a zongorakíséretben először nyolcad van, és csak másodszer negyed:

Ér - zi szí - vem, nem - so - ká - ra meg - ha - lok.
 Bald nun - schlägt im Her - sen mei - ne To - des - stund.

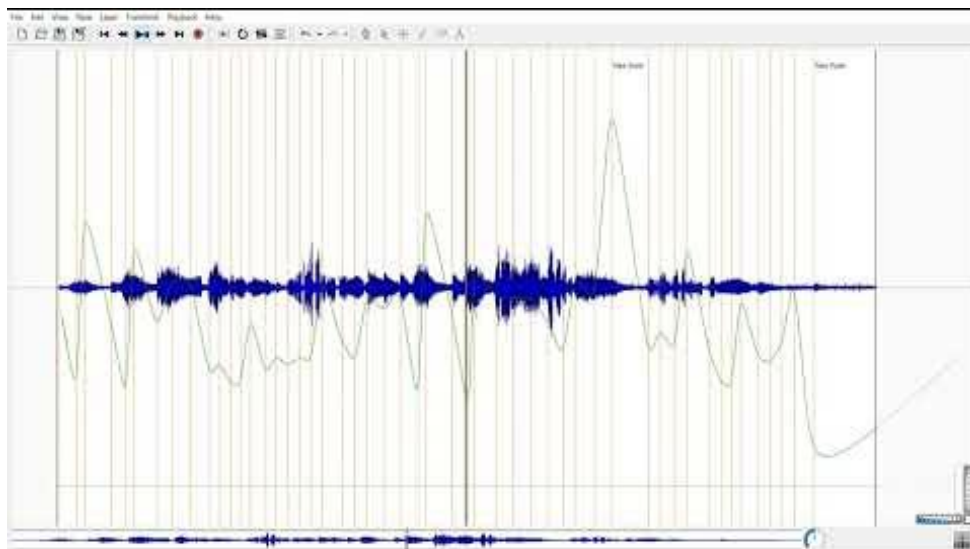
p *dolce* *pp*

Durée d'exécution ca 1'10"

25. kottamelléklet. Bartók: *Nyolc magyar népdal 2. Fekete föld* – részlet: kiírt lassítás

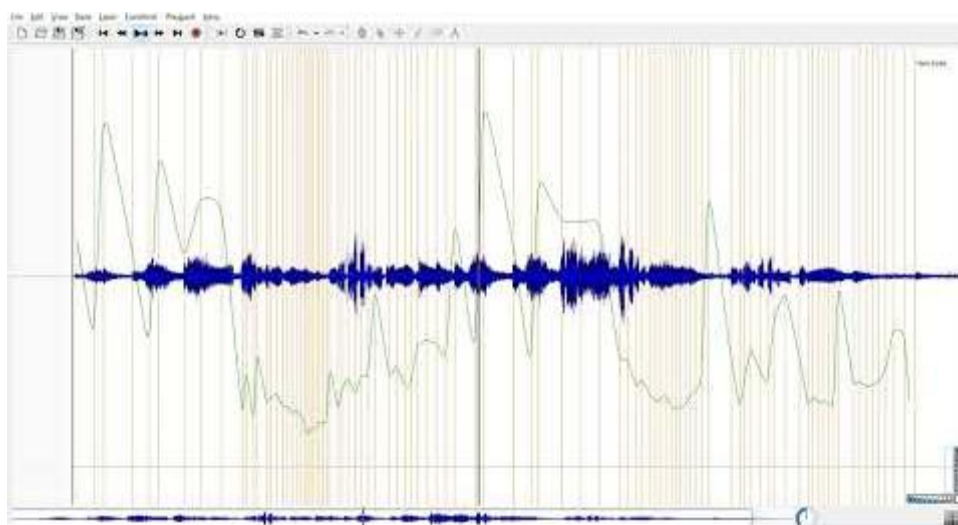
Az 1928-as gramofonfelvételen megörzött előadások a természetes szövegmondás lehetőségeit tárják elénk, azzal együtt, hogy a közös produkció nem kottahűen precíz, mégis meggyőzően hatásos és hiteles. Az alábbi SV-videó példában, előbb a kottában jelzett ütemegységek kiemelésével figyeljük meg a hosszú dallamívek megformálását, a magánhangzók kifejező ritmusát Basilides Mária

előadásában, és az énekszólamot segítő, folyamatos alkalmazkodást Bartók kíséretében:

17. Saját SV-videó. *Bartók: Nyolc magyar népdal 1. Fekete föld – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában, ütemegységek kiemelésével.*²⁶

Ugyanaz a felvétel a szavak szabad ritmusát még egyértelműbben szemlélteti az énekszólam szótagjainak kiemelésével:

18. Saját SV-videó. *Bartók: Nyolc magyar népdal 1. Fekete föld – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában, az énekszólam szótagjainak kiemelésével.*²⁷

Az első felvételen az ütemegységnek tekinthető fél értékek viszonylagos egyenletessége érvényesül, a másodikon jól követhető a prozódia belső lüktetésének kiemelése.

²⁶ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy erre a linkre: <https://youtu.be/vZuuCyNXBnI>

²⁷ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy erre a linkre: <https://youtu.be/qlfflxcm5TE>

2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet

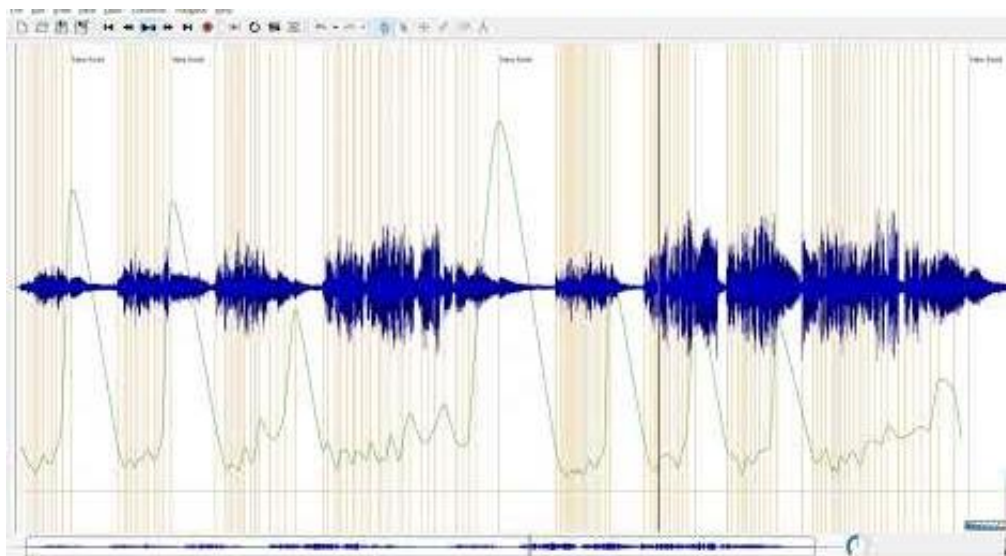
Az alábbiakban a sorozat második népdalának négy felvételét hasonlítom össze grafikai ábrázolásban. Ezt a népdalt Bartók Csíkrákoson jegyezte le 1907-ben, több dallam- és szövegvariánsát ugyanakkor Tekerőpatakon, Csíkvacsárcsiban és Csíkjenőfalván. A Zenetudományi Intézet gyűjteményében lévő kézirat (*Bartók-rend: A 1069s*) jelzése: *parlando*:

Parlando

1. Is-te-nem, is-te-nem, á-raszd meg a vi-zet, Had vi-gyél el én-gem a-pám ka-pu-
já-ra, A-pám ka-pu-já-ról a-nyám aj-ta-já-ra, Had' tud-ja meg im-mán
ki-nek a-dott fér-hez:

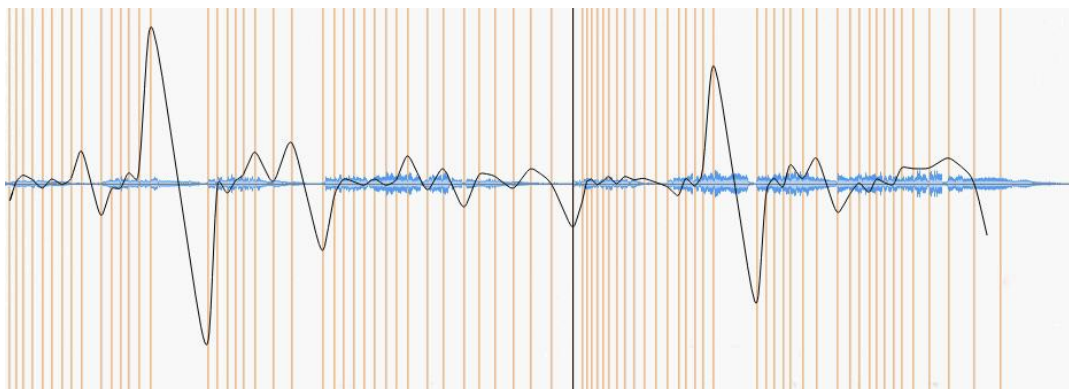
26. kottamelléklet. *Istenem, istenem. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: A 1069s*

A feldolgozásban *Parlando* helyett *Andante* (*negyed = 112*) szerepel, a zongora bevezetésben *Rubato*, az énekszólamban pedig *Parlando, Semplice, Non espressivo* kiegészítéssel. Az énekszólamban az első és a második versszak is *Piano* indul. Az első és második dallamsor végének hosszú kicsengését korona jelzi: *Lunga*, a versszakok végén pedig *Ritard* lassítás. A zongoraszólam három bevezető üteme a dallamot annak kezdésével ellenkező, ereszkedő irányban készíti elő. A két versszak közötti közjáték hosszabb, négy ütemre bővül. Mindkét versszakban együtt ér véget a dallam és kíséret. Basilides Mária és Bartók Béla 1928-as előadásában megfigyelhető a bevezetés és közjáték *rubato* előadásmódja és viszonylag rövid kicsengése. Jól követhetőek a koronák, szinte új tempóként indul a versszakzáró lassítás:

19. Saját SV-videó. *Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában, a szótagok kiemelésével.*²⁸

Az 1928-as fonográffelvétel előadásmódjának arányai, a második versszak viszonylagos sűrítése jól követhető az alábbi (csak képi, nem kattintható) ábrázoláson:

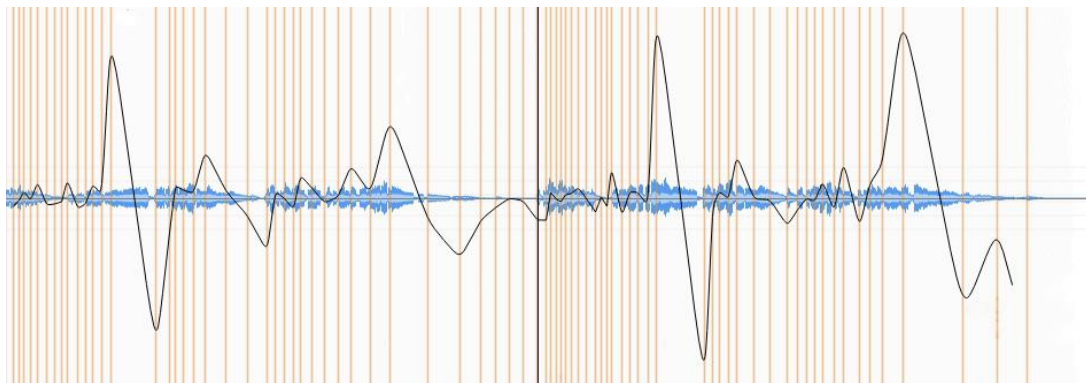

12. ábra. *Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet – Basilides Mária és Bartók Béla 1928-ban rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása*

A függőleges vonalak közötti távolságok alapján jól felismerhető az első, hosszabb és a második, kissé rövidebb korona, valamint a versszak végén a lassítás. Érdekes a két versszak összehasonlítása: a második versszakban gyorsabb a bevezetés, arányaiban hasonló, de visszafogottabb mindkét korona és a befejező lassítás kissé fokozottabb.

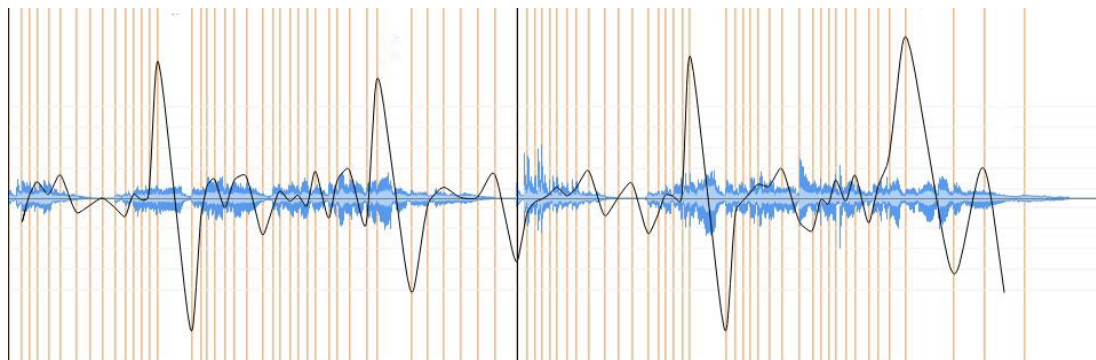
²⁸ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/3by8fa6qeXo>

Az előadás képi megjelenítése még tanulságosabb, ha összehasonlítjuk további felvételekkel. Török Erzsébet és Freymann Magda 1983-ban rögzített előadásában (*Népdalfeldolgozások HCD 18242*) a második versszak hosszabb, a koronák hosszabbak, a lassítás hangsúlyosabb:

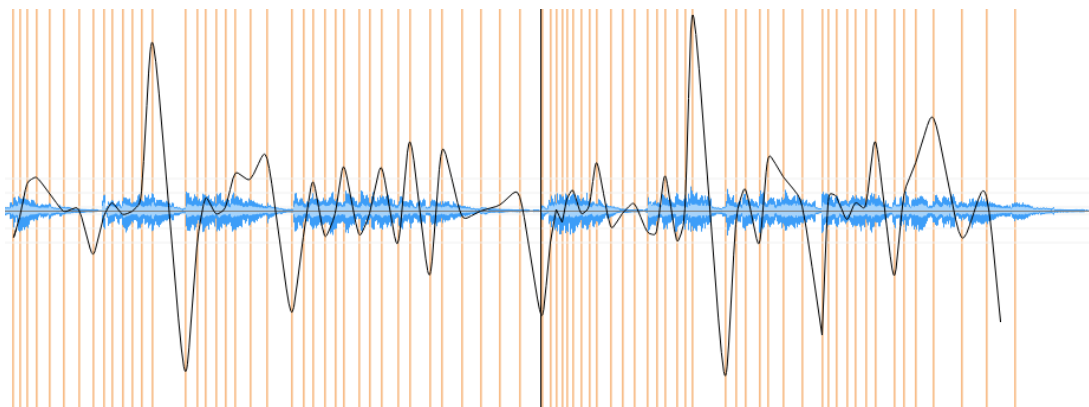
13. ábra. *Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet* – Török Erzsébet és Freymann Magda 1983-ban rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása

Kovács Eszter és Fellegi Ádám 2000-es felvételén (*Bartók összkiadás, HCD 31906-08*) szintén a második versszakra kerül nagyobb hangsúly:

14. ábra. *Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet* – Kovács Eszter és Fellegi Ádám 2000-ben rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása

Rost Andrea és Kocsis Zoltán 2011-es előadása az 1928-as felvételt idézi a két versszak közötti arányaiban, annál azonban jóval nagyobb agogikai kilengésekkel. A második versszak bevezetése és arányai az 1928-as felvétel arányaira hasonlítanak, amelyben az ismétlés, quasi repríz, az első megjelenésnél sűrítettebb:

15. ábra. Bartók: *Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet* – Rost Andrea és Kocsis Zoltán 2011-ben rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása

A felvételek összehasonlítása nem veszi figyelembe az eltérő körülményeket, azokat a változásokat, amelyek a közel 100 év alatt elkerülhetetlenül bekövetkeztek a hangrögzítés lehetőségeiben és az általános előadói stílusban. Tanulságos viszont az előadások közötti apró eltéréseket vizuálisan is nyomon követni. Segítheti az előadót a pontosabb kottaolvasásban, a kottaképben rögzített zene újraalkotásában. Kottahűségre és egyben az előadói szabadsággal együtt annak felelősségére is intenek a minden részletre minuciózus precizitással figyelő Bartók Béla megfontolandó gondolatai:

„Végeredményben a gramofonfelvétel úgy viszonylik az eredeti zenéhez, amiből készült, mint a konzervgyümölcs az élő gyümölcshöz; az egyikben nincs vitamin, a másikban van [...] Ha tehát sikerülne is egy zeneszerző műveit egy adott pillanat szerinti elképzelésében valamilyen teljesen tökéletes módon konzerválni, akkor sem volna ajánlatos ezeket a műveket állandóan csak így hallani.” (Bartók, 1956. 255-256. o.).

3. *Asszonyok, asszonyok, had' legyetek társatok*

A sorozatban a következő, harmadik népdalt Bartók 1907-ben gyűjtötte Gyergyócsomafalván. A lakodalmos nóta énekes és furulya változatának kétféle tempója párbeszédszerűen igazodik az ereszkedő hanglejtéshez és a népdalszöveg változó szótagszámához: 12 | 12 || 14 | 13. A két rész közötti, a fonográffelvételen csak levegővételnek tűnő nyújtást ütemváltás jelzi:

Ellerjedség:

Tempo giusto, $\text{♩} = 90$

Piu mosso, $\text{♩} = 107$

1) — 2) —

5/4

a) 1. Asszonyok, asszonyok, lád'ke-gyaktar-as-tok,
gyermek-nu-kál-mo-ni mi-oc-en-és-tu-dok,
ró-na, Lá-ti-ná-rot kor-to-odá-nak ré-si-tel-ke-ó-r-na.

2. Egek nyitá-sán gyakran ör-ven-det-tem,
A legény-ek jö-nek, ma-gam-ban est-vel-tem,
Az é-telt is fel-be-ha-ny-tam, az-on-nal kí-men-tem,
En ma-ga-mat úgy bi-sél-tem, hogy ne vegyék é-sé-re.

3. Anyá-mtól a kon-ty-ot gyakran kí-rít-tem vo-lna,
Ha ké-re bot-ja-tól nem írt-ot-tam vo-lna.
Az-on-nal én is ké-rem a pár-tá-mat,
Csap-m a fe-je-mbe, men-ik a mi-sé-re.

es! (apó-hang)

4. v.A. (1)+2)

3. v.A. (1)+2)

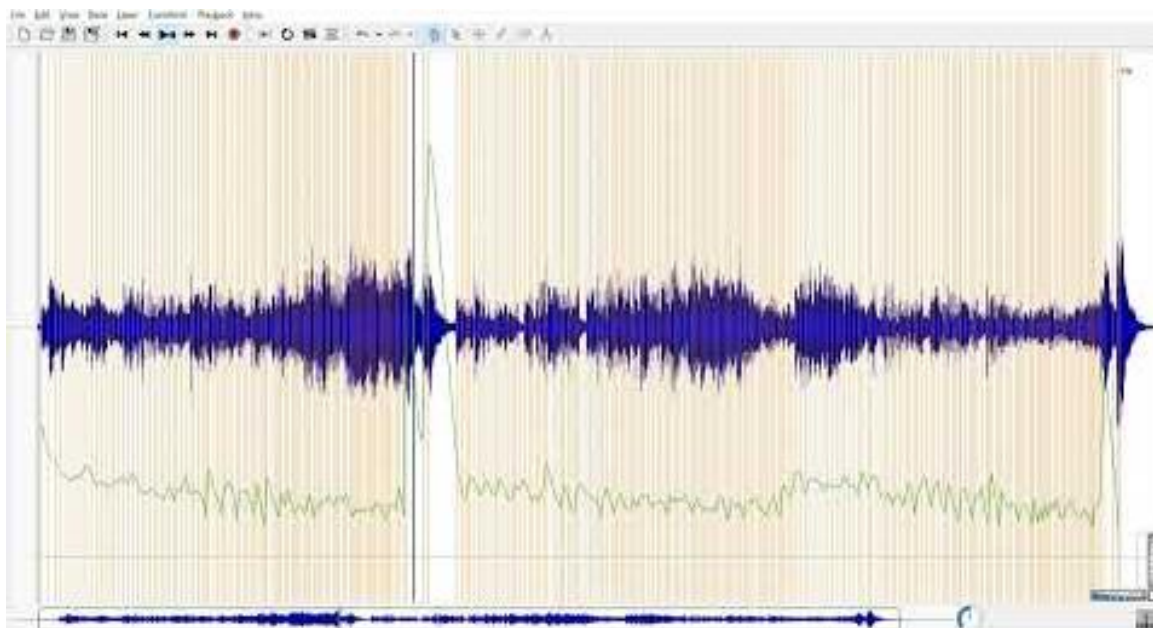
c) v.A. (1)+2)

27. kottamelléklet. Asszonyok, asszonyok. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: C 950a

Bartók feldolgozásában gyorsabb tempót (az első versszakban 90 helyett 140), és tempóváltás helyett gyorsítást olvashatunk (*poco accel.* és *accel. molto*). A második versszak az eredeti népdal második és harmadik versszakainak első két sorát ötvözi. A több versszakos népdalt az első versszak megismétlésével a feldolgozás háromtagúvá alakítja és ezt a középrész első két dallamsorában a zongorakíséret hangnemének megváltoztatásával, esz-moll E-dúrba emelésével is megerősíti. Az énekszólam enharmonikus lejegyzéssel, a sok előjegyzés miatt esetleg némi olvasási nehézséget okozva, de egyszerűen és változatlanul, ugyanabban a hangmagasságban marad. A kísérelő szólam az énekszólamhoz viszonyítva lényegesen több előadási jelet tartalmaz. A dinamika párhuzamosan mozog dallamban és kíséretben, a tempo giusto karakter miatt a magánhangzók a dallamban nem hosszabbodnak, a versszakok elején nyújtott negyed, sorvégeken a dallamban következetesen ismétlődő két negyed lazítja a nyolcadok feszességét. A zongora hangsúlyai és staccato nyolcadjai részben erősítik a népdal szövegében lévő sok mássalhangzót, részben kontrasztálnak a

magánhangzókkal. Az 1928-as gramofonfelvétel jóvoltából ezt a népdalt is meghallgathatjuk Basilides Mária és Bartók Béla előadásában.

Figyeljük meg az alábbi SV-videó ábrázoláson a mássalhangzók gondos artikulálását, a tempóváltásokat és a *Tempo giusto* feszessége ellenére mindkét szólam szabad lüktetését, az énekszólam nyolcadjainak kiemelésével:

20. Saját SV-videó. Bartók: *Nyolc magyar népdal 3. Asszonyok, asszonyok* – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában.²⁹

4. *Annyi bánat a szívemen*

A negyedik népdal eredeti felvétele meghallgatható a Bartók-rend oldalán. Előadása *parlando rubato*, nagyon szabad, hajlításokkal gazdagon díszített, a lejegyzés gondosságát a támlap javításai (tempók, szünetek) tükrözik. Az eredeti felvételen a recsegések mögött is felismerhető a jellegzetes tájszólás magánhangzó-rövidülése a dallam kezdő sorában: *í / ü (szívemen / szüivemen)*:

²⁹ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/E3BtxfzSUSA>

M. F. 10446) F. 1236) T. f. : as
 (170p.m.) **100**
 Parlando = 360
 432. b. ut. (7. VII. VII.)
 Gyergyóalfalu (Csók) m.
 1907. VIII. amon
 260 q. Bartók 1)

a) Hn. Mennyi bánat a szívemén, két-rét haj-lott az e-ge-kén, Ha még is-egyet haj-lott
 vol-na, Szív-em ket-té ha-sadt vol-na.

2. En elmegyek Kicsi Óvával,
 és itt maradok székemmel,
 En elmegyek Rőzillélek,
 Jelen maradjon veletek.

3. Tallem több panaszt nem hallasz,
 Kit hallottál, avval maradsz } a dallam
 második felére.

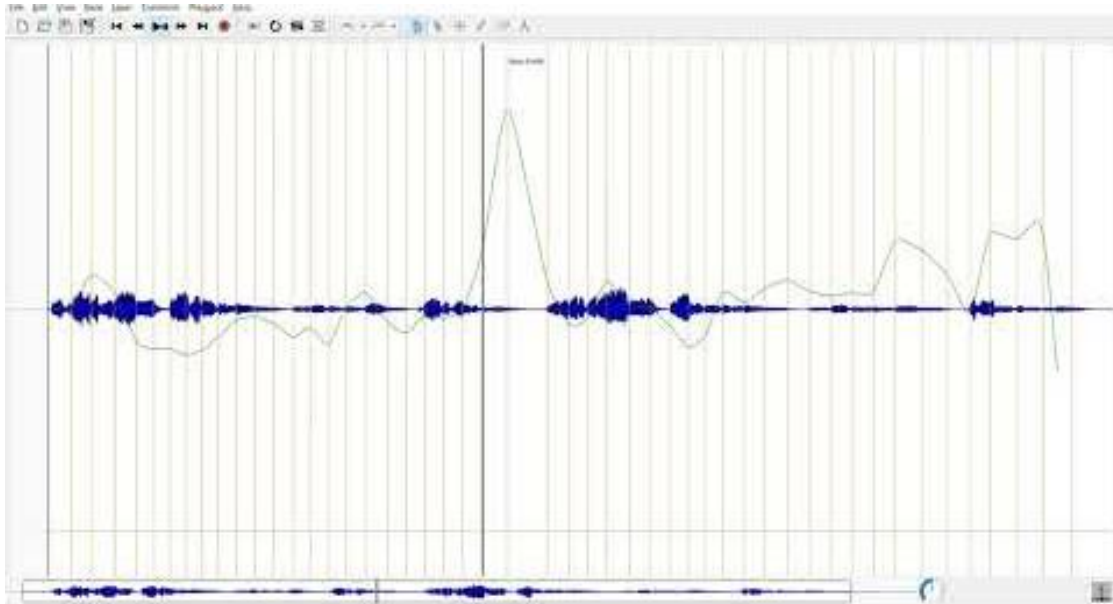
28. kottamelléklet. Mennyi bánat a szívemen. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: A

432b

A feldolgozás kottaképe a támlaphoz viszonyítva egyszerű, nem tartalmazza a népdal gazdag hajlításait és megmarad az e-re épülő la-pentaton hangkeretben, azt csak a kíséret lépi át gazdagon kromatizált harmóniákkal. Az egyenletesen szótagoló nyolcadok fellazításának lehetőségét a *Sostenuto*, *Rubato* karakter és az énekszólam alá beszúrt *Parlando* előadói utasítás adja az énekes számára. Dinamikai jelzést a végig halk énekszólamban csak a versszakok indításakor, a kíséretben pedig a népdal tartalmához igazodva találunk, például: halkabb *più piano* indítás mindkét versszak harmadik dallamsorában, vagy a szöveget színező erősítés az utolsó dallamsorban „Szívem ketté hasadt volna”; „Kit hallottál, avval maradsz”. Tudjuk, hogy ezt a népdalt Bartók többször műsorára tűzte, például az 1922-es erdélyi hangversenyei alkalmával helyi előadókkal, Kolozsváron és Marosvásárhelyen is, de eredeti felvétel sajnos nem maradt ránk.

A korábban már említett 2000-es összkiadás felvételén Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában a lüktetés egyenletessége és a hosszú dallamív érvényesül, ugyanakkor az ütemegységek fegyelmezettsgén belül jól felismerhető a szöveg

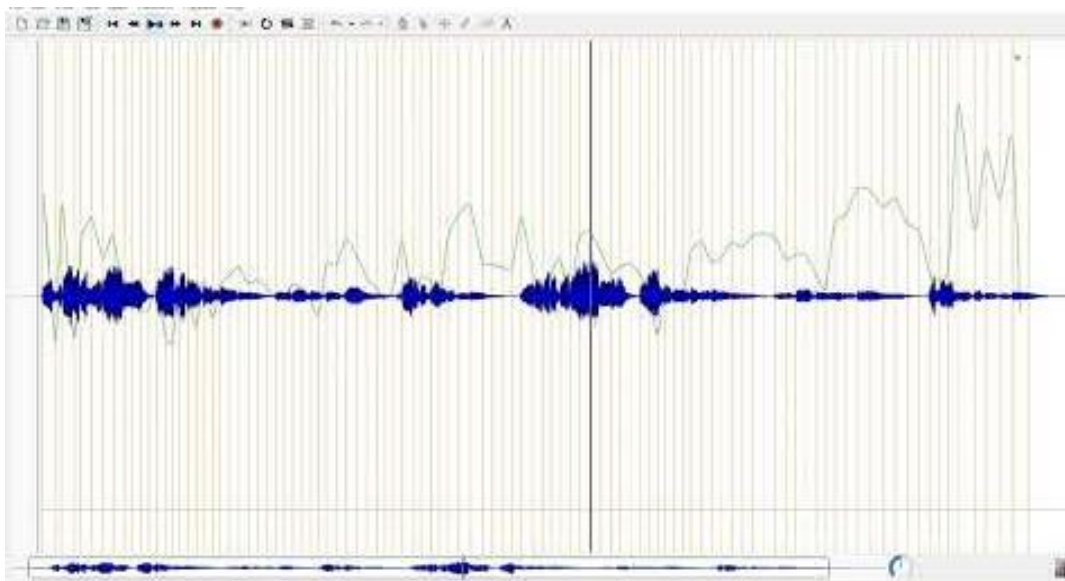
plasztikussága és precíz artikulálása. Az előadás apró érdekessége, hogy a gondos felépítésnek sajnos áldozatul esett az *í / ü, szívemen / szüvemen* magánhangzócseré zamatossága az első dallamsorban. Figyeljük meg az ütemegységek lüktetését az alábbi SV videó ábrázoláson:

21. Saját SV-videó. *Bartók: Nyolc magyar népdal 4. Annyi bánat a szívemen – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, az ütemegységek kiemelésével.*³⁰

Ugyanezen a felvételen az énekszólam szótagjainak, a nyolcadoknak a kiemelésével egyenletes lépésű előadásnak a prozódiahoz való érzékeny alkalmazkodását figyelhetjük meg:

³⁰ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/NCXJafqeWpA>

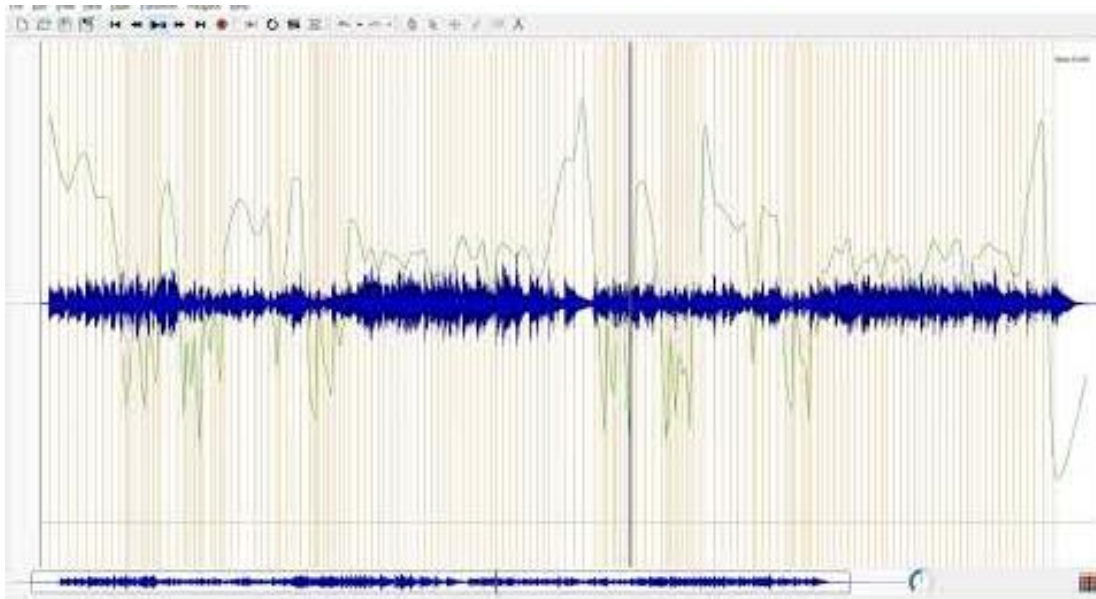
22. Saját SV-videó. Bartók: *Nyolc magyar népdal 4. Annyi bánat a szívemen – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcadok kiemelésével.*³¹

5. *Ha kimegyek arr' a magas tetőre*

A feszes ritmusú ötödik népdal szöveges változatát Bartók Csíkvacsárcsiban, hangszeres variánsát néhány nap eltéréssel, helyben is viszonylag közel, Gyergyótekerőpatakon gyűjtötte. A támlapokon³² mindkét lejegyzés *Tempo giusto*, a furulyás változathoz eredeti hangfelvétel is tartozik. A feldolgozás két ütemnyi, népi zenekar vonósait idéző, *Pesante* zongora bevezetéssel kezdődik. Bartók mindkét variánst felhasználta, az énekes és a sűrűn díszített hangszeres változat versszakonként váltja egymást. Az e-re épülő la-pentaton dallam mindkét versszakban az eredeti hangszeres lejegyzés feszes tempójában, *Tempo giusto*, *negyed=132* indul, majd a dallamot a zongora két oktávval magasabban megismétli a furulya éles, *ff stridente* hangján, gyorsabb tempóban. A könnyed, játékos *Giocosó* énekszólam alatt a zongorakíséret a bevezető akkordokat folytatja bal kézben, jobb kézben könnyed, *pizzicato*-szerű ellenpontozással illeszkedik a dallamhoz. A kíséret mixtúráinak kromatikus lépései ellensúlyozzák és színezik a népdal pentaton hangkészletét. Az első rész végén szubdomináns A-dúr, lezáráskor e-moll akkord foglalja keretbe a két versszakot és oldja azok ismétlésszerű azonosságát. Az alábbi SV-videó ábrázolás az énekszólam szótagjait, nyolcadjait emeli ki, a hangszeres szakaszoknak pedig a negyed ütemegységeit:

³¹ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/smKs4qqEUg0>

³² Bartók-rendi szám: A 1539j; A 1539jhez

23. Saját SV-videó. *Bartók: Nyolc magyar népdal 5. Ha kimegyek arr' a magas tetőre* – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában.³³

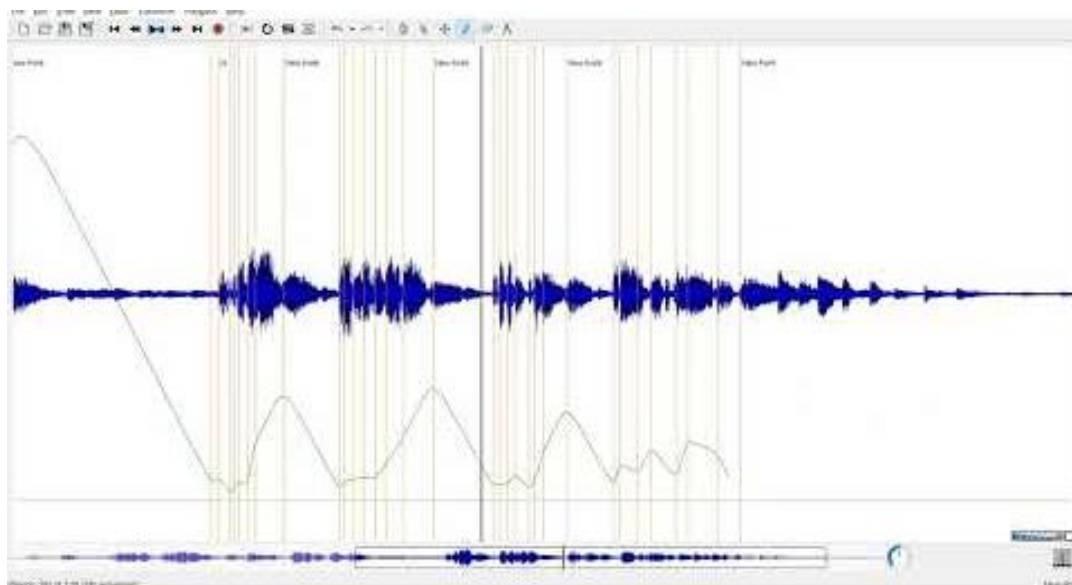
Basilides Mária archív előadásában jól érvényesül a kottában egyenletes ritmusban lejegyzett dallamnak a prozódiahoz, a magánhangzók lüktetéséhez való dinamikus alkalmazkodása, Bartók előadásában pedig a zongoraszólam kíséret és szóló részeinek kontrasztáló jellege.

6. *Töltik a nagy erdő útját*

A sorozat utolsó három dala katonadal. Az első dallamát Bartók szintén Csíkvacsárcsiban jegyezte le 1907-ben. A dal több szövegvariánssal ismert, Lampert forrásjegyzékében (Lampert, 1980. 95.o) és a Bartók-rend A 599a sorszámú támlapján is más-más szöveggel szerepel. A feldolgozás egyszerű kísérete az első versszakban lantszerű, kromatikusan ereszkedő akkordokkal követi a dallamívet, a második versszakban pedig a lassú negyed ütemegységek komplementer, emelkedő lépteivel egészíti ki a népdal sorvégi nyújtásait. Mindkét versszak végén kifejező, erős színnel kapcsolódik a dallam *e-dór* zárlatához és a népdal szövegéhez („*Kit éles kard összevágta*”) a kíséret Fisz dúr-szeptim akkordjának disszonanciája, amelyet csak a záró ütem E-dúr késleltetése old fel. Az alábbi SV-videó a kíséretnek csak az ütemeit jelzi, az énekszólamban a szótagok kiemelésével Székelyhidi Ferenc (a kottához

³³ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/3N3i-QxR6Lg>

viszonyítva kis terccel magasabban megszólaló) beszédszerű, kifejező *Parlando*, *Espressivo* előadását mutatja:

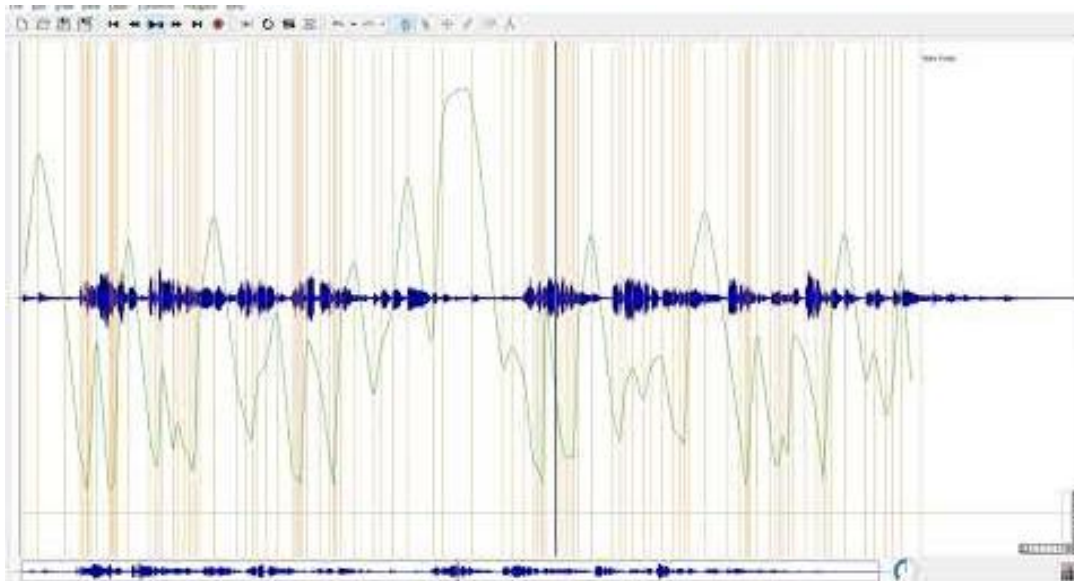
24. Saját SV-videó. Bartók: *Nyolc magyar népdal* 6. *Töltik a nagy erdő útját* – Székelyhidi Ferenc és Bartók Béla előadásában, az énekszólam szótagjainak kiemelésével.³⁴

7. Eddig való dolgom a tavaszi szántás

A sorozat hetedik dala, a második katonadal az Universal kiadásában megjelent kotta szerint Csík vármegyéből származik, valójában Bartók egy 1907-ben Csíkszenttamáson gyűjtött népdal (Bartók-rendi száma A 65b) szövegét illesztette egy későbbi, 1914-ben Székelyvaján, Maros-Torda vármegyében lejegyzett dallamhoz (Bartók-rendi száma A 1071b). A Vargyas-pédátár (*Kodály és Vargyas*, 1973. 248. o.) Bartók feldolgozásában lévő formában közli a népdal szövegét és dallamát is. Az énekszólam egyszerű, *Parlando*, *Semplice* hangvételt igényel, az énekesnek ehhez kell igazítania a szöveg és az ütembeosztás hangsúlyaival nem minden esetben egybeeső hajlítások és dallamívek átgondolt, felesleges hangsúlyokat elkerülő előadását, például az első versszak harmadik dallamsorában: „*immár ök-röm hejjin lovam a nye-regbe*”, a második versszakban: „*Házamtól, hazámtól bús szívvel tá-vozni*”. A zongorakíséret nyugodt negyed-mozgásokkal ellenpontozza és foglalja harmóniai keretbe a dallamot.

Az alábbi SV-videó ábrázoláson az énekszólam szótagjainak kiemelésével figyeljük meg Székelyhidi Ferenc érzelmmel töltött előadásában a szövegmondás plaszticitását, és Bartók érzékeny zongorakíséretét:

³⁴ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/lcUJ7LPJUOs>

25. Saját SV-videó. Bartók: *Nyolc magyar népdal 7. Eddig való dolgom* – Székelyhidi Ferenc és Bartók Béla előadásában.³⁵

Az 1928-as gramofonfelvételen Székelyhidi egy hanggal magasabban éneklő a dalt és Bartók az utolsó ütemekben nem pontosan azokat a hangokat játssza, amelyek az 1922-es kiadású kottában vannak, a zongoristának mégis érdemes utánpótlás helyett kottahűen követnie a kromatikus akkordmozgást és világos dúr akkord helyett a sajátos színű, kis szeptimes szűkített hangzatig vezetni a zárlatot.

8. *Olvad a hó, csárdás kis angyalom*

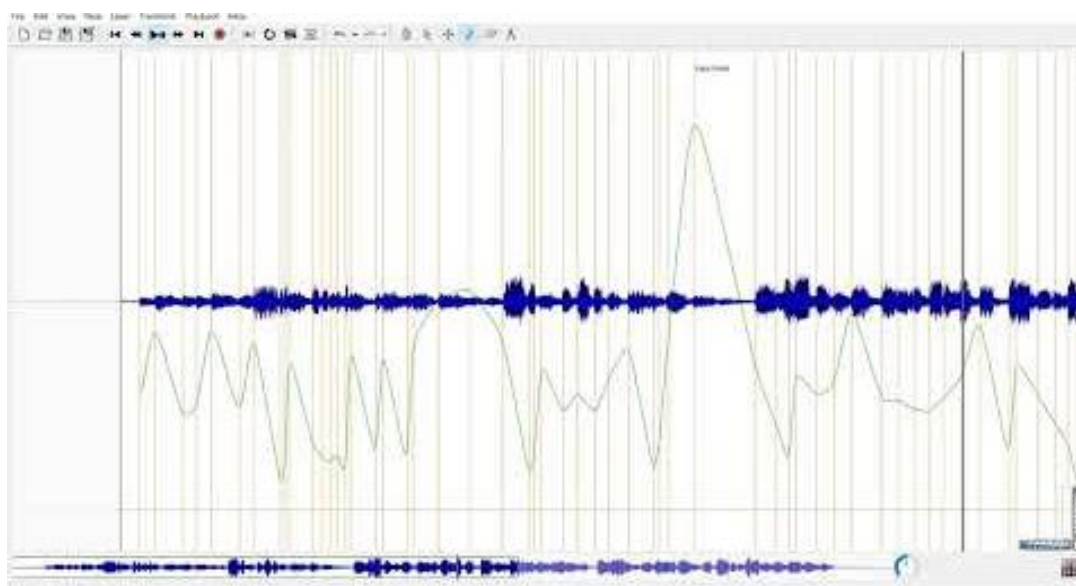
A sorozatban utolsó katonadalt Bartók először 1906-ban Békésen jegyezte le, forrásként erre utal az 1922-es kiadású kotta is. A Bartók-rendben B 1224c(4) sorszámú támlap és Lampert forrásjegyzéke szerint (Lampert, 1980. 96. o.) dallam- és szövegvariánsait 1907-ben Csíkvacsárcsiban is rögzítette. A két előző, szabadabb ritmusú katonadalt után ez feszes tempójú, új stílusú, AABA szerkezetű dallam.

Ennek a népdalnak az 1918-as bécsi hangversenyen történt előadásához egy apró incidens kapcsolódik, amelyről Bartók Busitia Jánoshoz írt levelében számol be: a záró dalt az eredeti „*elhervaszt Ferenc Jóska*” helyett „*elhervadok a bánatba*”

³⁵ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/--mOthVUewg>

szöveggel kellett előadniuk (Bartók, 1976. 244. o.). Az eset értelmezése rávilágít Bartók jellemére, másrészt furcsaságában is örök tanulságot kínál.

A feldolgozás két ütem szinkópás kísérettel indul, az énekszólamban a kezdő *forte* az egyetlen előadási jel, a kíséret viszont dinamikailag és ritmikailag is differenciáltabb. Táncjellegéhez jól illeszkedik a szöveg ritmusa és a verssorok hangsúlyozása. Az énekszólamban figyelmet érdemel az első és utolsó dallamsor sűrű nyolcadjaira jutó *á* magánhangzók megformálása („*csárdás kis angyalom*”), valamint a kíséretben a basszus-szólam vezetése és az énekszólammal lényegében azonos magasságban lévő jobb kéz dinamikai visszafogottsága. Az archív felvételen az előző katonadalhoz hasonlóan ez is egy hanggal magasabbra transzponálva szólal meg Székelyhidi előadásában. Az alábbi SV-videó szótagokat kiemelő ábrázolásának segítségével figyeljük meg a prozódiai lehetőségek kiaknázását Székelyhidi és Bartók feszes előadásában:

26. Saját SV-videó. Bartók: *Nyolc magyar népdal* 8. *Olvad a hó, csárdás kis angyalom* – Székelyhidi Ferenc és Bartók Béla előadásában, az énekszólám szótagjainak kiemelésével.³⁶

³⁶ Saját videó, indítása: CTRL+kattintás a képre, vagy a linkre: <https://youtu.be/nD85qXSGnWY>

Gyakorlati megfontolások, előadói implikációk

Az előző fejezetben leírt elemzések nem öncélúak, nem azt a célt szolgálják, hogy a gazdag bartóki örökség egy újabb tanulmánnyal bővüljön, hanem azt, hogy megpróbáljam konceptuálisan és vizuálisan megragadni az időben elhangzó zenei anyagot, mintegy térképként kivetíteni az előadásokat, tudatosítani a prozódiai elemek szerepét az interpretáció és a percepció összefüggésében.

Az ösztönös zenei folyamatok tudatosítása nem feltétlenül követelmény egy kiváló előadás létrehozásához, de nagyon fontos, hogy az előadó, énekes és zongorakísérő egyaránt, időről időre felismerje, saját maga számára tisztázza azokat a kottán túli, nehezen megfogható, és/vagy megfogalmazható zenei és prozódiai elemeket, amelyek egy előadást élővé és autentikussá tesznek.

Bartók tanár úr a visszaemlékezések tükrében

Bartók minden megnyilvánulásában rendkívül aprólékos, precíz, tudatos és igényes volt: a népdalok lejegyzésében, a kották gondozásában, a saját és a pedagógiai jellegű művek közreadásában, az előadóművészi és tanári habitusában. A művek, a zene iránti alázat kifejezője volt ez a fajta maximalizmus. Ugyanakkor az archív felvételek tanulsága, hogy amikor zongorakísérőként működött közre saját népdalfeldolgozásainak előadásában, akkor hangszerjátékát rugalmas alkalmazkodás jellemezte, amelyet a természetes prozódiai megoldások szolgálatába állított.

Kortársai, tanítványai visszaemlékezései Bartókról a zeneszerzőről, előadóművésztől és tanárról komplex, sokrétű képet mutatnak, amelyben jól megférnek egymásnak olykor ellentmondó vonások is. Bartók tanáráról, Thomán Istvánról szóló visszaemlékezésében megfogalmazza azt az ideált, amelyet később ő maga is követett munkásságában:

„egyéni ideálok vezettek, ideálok, amelyeket Thomán sohasem igyekezett bennem elfojtani, mert ő azok közé a ritka pedagógusok közé tartozik, akik sohasem nyomják el növendékeik egyéniségét. Nem akarta sohasem tanítványait önmaga képére faragni. A művek precíz megszólaltatásán túl sohasem avatkozott bele száraz formulákkal a növendék munkájába.”
(Bartók, 1927. 94. o.)

Tanári munkájában ugyanazt az álláspontot képviselte, amit Thomántól látott, és amit magáénak vallott. Balogh Ernő visszaemlékezéséből (1958. 9–10. o.) tudjuk, hogy türelmesen, aprólékosan magyarázta a frazírozás, ritmus, billentés és pedálozás részleteit és nem tűrte a felületességet, a túlzásokat, ugyanakkor elismerte és bátorította tanítványai egyéniségét, és nem kívánta, hogy az ő stílusát utánozzák. Ezzel egybecseng, de részben ellentmond az a leírás, amit Székely Júliánál olvashatunk:

Minimális magyarázattal, sok bemutató zongorázással igyekezett növendékeit helyes útra vezetni, különböző stíluskövetelményeket felismertetni. A tempót, dinamikai és agogikai hangsúlyokat, formai felépítést, a belső mondanivaló átérzését és tolmácsolását megmutatta és nem magyarázta (Székely, 1971. 123. o.)

Kortársai és az utókor is elismeri a zongoraművész, előadóművész Bartók nagyságát, Kodály megállapítása a fiatal Bartókról, miszerint „fenomenálisan zongorázott” (Kodály, 1974. 444. o.) frappánsan összefoglalja azt, amint Stachó László évtizedekkel később így részletez:

„A zenei anyagok kifejezett lüktetéstelisége Bartóknál soha nem válik iskolássá, nem merevedik dogmává: a lüktetésteliség nála nem a zenei anyagra ráerőszakolt és mechanikusan alkalmazott koncepcióelem, mint a 20. század második felének előadóművészetében – sőt, már olyan hangadó kortársak interpretációiban, mint Stravinsky –, hanem mindig a gesztus- és karakterrendbe, a tonális és metrikai architektúrába érzékenyen és jelentésteli módon illeszkedő tulajdonság.” (Stachó, 2022. 160. o.)

Csehi Ágota Székely Júliára hivatkozva írja Bartókról, az előadóművészről:

A színes és sokoldalú interpretáció híve volt, mely háttérében az ún. dialektikustörvény keresendő, amelyet Bartók a népdalgyűjtés közben fedezett fel. E törvény az állandó megújulást és változást jelentette. Mint vallotta, a népzene hasonlít az élőlényhez, minden percben, minden pillanatban változik. E tapasztalat alapján hangsúlyozta növendékeinek: soha nem mondod el ugyanazt a gondolatot kétszer egyformán, ugyanazzal a szavakkal, ugyanazzal az intonációval. (Csehi, 2016. 5. o.)

De miért fontos a jelen kutatás szempontjaiból, hogy milyen tanár, milyen előadóművész volt Bartók? Ha ezeket a visszaemlékezéseket, megállapításokat összevetjük az elemzésünk tárgyát képező kottákkal, hangfelvételekkel, nem mehetünk el a mellett a kongruencia mellett, amely az embert leíró szubjektív megnyilvánulások és az elemzés révén tárgyiasult zenei megvalósítás között látunk. Bartók maga is tudatában volt, hogy a gép csak eszköz, amely a hang, a zene rögzítésére, jelen kutatásunk esetében, több mint 80 évvel később a zene vizuális elemzésére szolgál, de ez az eszköz hozzájárulhat a muzsika jobb, értőbb, inspiráltabb megszólaltatásához.

Egy volt tanítványa, Szuli Gyula felidéz egy részletet Bartóknak a Gépzenéről tartott előadásából, amely összecseng kutatásom egyik alapgondolatával: egy zeneműnek a szerző előadásában való rögzítése hiteles iránymutatást nyújt a kotta értelmezéséhez. Szuli így idézi Bartóknak az előadás utáni beszélgetés során, tanítványai előtt elhangzott gondolatait:

„Ha tudnak játszani, vagy dirigálni, akkor ők játsszák lemezre a darabjaikat, vagy ha nem, akkor az irányításukkal létrejött produkciót kéne rögzíteni. Így tudnának megismerkedni későbbi korok, vagy már most a szerzőktől távoli helyeken élők, a hiteles felfogással, melyben a műveket játszani kell.” (Szuli, 1958. 11–12. o.)

Előadói implikációk

Minden élő előadás egyedi és megismételhetetlen, váratlan, potenciálisan zavaró és ihlető pillanatokot tartalmaz, ettől válik élményszerűvé. A rögzített hangfelvétel megőrizheti ezeket az előadást egyedivé tevő pillanatokot, vagy a rendelkezésünkre álló technika segítségével akár el is tüntetheti, mintegy kiretusálja, „tökéletessé” teszi, a zenei szerkesztő művészi koncepciójának megfelelően. Bár ez utóbbi lehetőség Bartók korában a gramofonfelvételek technikai lehetőségeinek korlátozottsága miatt nem volt még reális, műveinek hiteles felvételeiből mégis azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy az előadóknak minden produkció során a tökéletességre kell törekedniük, de azt csak megközelíteni lehet, értelmét pontosan az elérhetetlensége adja, az élő előadás értékét az ideálistól eltérő körülményekre, kiszámíthatatlan apró változásokra való spontán reagálás jelenti.

„Ami él, az pillanatról-pillanatra változik: a gépekkel megrögzített zene változatlanra merevedik [...]. Maga a zeneszerző, mikor művének előadójaként szerepel, sem adja elő minden esetben hajszálnyira egyformán a saját maga művét sem. Miért? Azért, mert él; azért, mert az élőlény természetéhez tartozik az örök változékonyság. Ha tehát sikerülne is egy zeneszerző műveit egy adott pillanat szerinti elképzelésében valamilyen teljesen tökéletes eljárással teljesen tökéletes módon konzerválni, akkor sem volna ajánlatos ezeket a műveket állandóan csakis így hallani. Mert ez idővel unalommal lepné be a művet. Mert elképzelhető, hogy maga a zeneszerző is más alkalommal szebben, esetleg kevésbé szépen, de mindenesetre másképpen is előadhatta műveit.” (Bartók, 1966, 734. o.)

A bevezetőben személyes motivációt említettem, ehhez szeretnék visszakanyarodni az alábbi, Bartókról szóló, anekdotaszerű történettel, amely szülővárosomhoz kötődik és jól illusztrálja a felkészülés és az előadás közötti kapcsolatot, máig érvényes tanulságot hordoz énekes és zongorakísérő számára egyaránt.

Bartók gyakran illesztett hangversenyeinek műsorába olyan műveket, amelyek valamilyen formában kötődtek a helyi közönséghez, és ehhez igénybe vette a közönség által ismert helyi zenész kollégák közreműködését is. *Régi székely népdalok* címmel 1922-ben Kolozsváron és Marosvásárhelyen is elhangzott néhány dal a *Nyolc magyar népdalból*: *Istenem, istenem, áraszd meg a vizet; Töltik a nagy erdő útját; Ha kimegyek arr' a magas tetőre* és *Asszonyok, asszonyok*. A népdalokat Bartók 1907-ben gyűjtötte Székelyföldön: Csíkrákoson, Csíkvacsárcsiban és Gyergyócsomafalván. Kolozsváron Farkas Béla fiatal teológust, énekest kísérte zongorán Bartók, Marosvásárhelyen a dalok dr. Bükkösy Gyuláné Dudutz Ágnes helyi énekművész előadásában hangoztak el (ifj. Bartók, 2021. 193.o).

Bartók leveleiből tudhatjuk, milyen nehézségeket kellett leküzdenie az útlevel és vízumok miatt többször elhalasztott erdélyi hangversenykörútjának szervezésekor. Az akkor már Romániához tartozó Marosvásárhelyre nem érkezett meg időben a kotta, ezért a fellépést megelőző este Bartók emlékezetből jegyezte le a dalokat. A próbát és a produkciót is kotta nélkül kísérte zongorán, majd a kéziratot a hangverseny után az énekesnőnek ajándékozta. A zongoraszólamot csak vázlatosan tartalmazó

„marosvásárhelyi Bartók-kézirat” jelenleg Bukarestben, a Romániai Zeneszerzők Szövetségének birtokában van (László, 1970. 30.o).

Előadói és zongorakísérői szempontból különösen tanulságos a hangversenyt megelőző egyetlen próba felidézése:

„Megkezdük a tanulást. Jól emlékszem, milyen gondosan javította előadásomat, szövegkiejtésemet Bartók. Többször elisméltette velem a dalok mindenikét” (Szilágyi, 1956, 48.o. és Benkő, 1970, 46.o).

Ez az adalék, a próbának a szöveg többszöri ismétlésével való kezdése, zongorakísérői szempontból akkor is tanulságos, ha az énekesnő évtizedekkel később már csak felületesebben emlékszik vissza a részletekre (László, 1980. 78.o). Több évtized után talán nehezményezte, vagy nem értette igazán, hogy Bartók miért ismételtette el többször a dalokat és miért fordított külön figyelmet a *magyar nyelvű* szöveg pontos kiejtésére. Az anyaországtól való ismételt elszakadás után ez az utólagos érzékenység érthető.

Bartók 1922-es hangversenykörútjakor Marosvásárhely még Székelyföld központjának számított, az anyanyelvhez való ragaszkodás kényes és összetett kérdése pedig az évek múltával csak bonyolultabb lett. Bartók számára viszont egyrészt meghatározó élményt jelentett az 1907-es székelyföldi gyűjtőútján tapasztalt archaikus dallamvilág és nyelvi gazdagság, másrészt első felesége, Ziegler Márta családja révén, de korábbi látogatásai alapján is rendelkezett annyi helyismerettel, hogy a parasztdaloknak a marosvásárhelyi polgári környezetben való hiteles előadása érdekében ragaszkodjon a jellegzetes gyergyói és csíki tájszólás minden részletéhez és begyakorlásához.

A próba, közös felkészülés során valóban ez a korrepetitor feladata: a szövegből kiindulva, az abból következő levegővételek, hangsúlyok, dinamika, tempó, frazírozás igényes kikísérletezésével kell segítenie az énekesnek a dallam felépítését, majd annak kibontakozásához kell, folyamatosan alkalmazkodva, támaszt nyújtania a hangversenyen.

Zárszó

Kutatásommal megpróbáltam megszerezni és megválaszolni néhány, a több éves korrepetitori munkám során felmerült gyakorlati, előadóművészeti kérdést, remélve, hogy ez segít közelebb kerülni a zongorakísérettel megszólaló énekes művek előadásmódjával kapcsolatos prozódiai és interpretációs feladatok megoldásához.

A megvizsgált művek elemzése, a hangfelvételek vizualizációja, a különböző előadásmódok részleteinek összehasonlítása, Bartók tanításának, betanításának és zongorakísérői tevékenységének felidézése hozzásegített néhány gyakorlati felismerés megfogalmazásához: a zongorakísérőnek és az énekesnek a felkészülés során alaposan meg kell ismernie a művet; a szöveg felőli megközelítés nagyban hozzájárul a ritmikai, dinamikai és frazírozási kérdések megválaszolásához; a pontos, precíz felkészülés garantálja azt a szabadságot, amelyre szükség van az ihletett interpretációhoz.

Az elemzések, összehasonlítások igazolták azt a munkahipotézist, hogy a kottahű előadásmódot az élő megszólaltatás során felülírhatják a prozódiai elemek, és olyan dimenziókat nyitnak, amelyek nem rögzíthetőek konvencionális jelekkel, de tudjuk és érezzük, hogy a nyelv és zene lényegéhez tartoznak.

Köszönetnyilvánítás

Dolgozatom megírásához nyújtott kitartó támogatásáért köszönetet szeretnék mondani témavezetőmnek, Prof. Dr. Vas Bence egyetemi tanárnak. Külön köszönöm a mindig ösztönző szakmai együttműködést és őszinte barátságot Kertész Attila Liszt-díjas karnagynak, címzetes egyetemi docensnek.

Hálával tartozom mindazoknak az énekeseknek, kórusoknak, karnagyoknak, kollégáknak és hallgatóknak is, akikkel az elmúlt években együttműködhettem és akiknek inspiráló hatására a prozódiaival kapcsolatos gondolatok megfogalmazására vállalkoztam.

Köszönöm családom segítségét: Gáspár fiam számítástechnikai eligazításait, Márton nyelvészettel kapcsolatos észrevételeit, és mindenekelőtt feleségem, Sebestyén Emese lankadatlan buzdítását, munkámhoz mindig fáradhatatlan türelemmel nyújtott támaszát.

Irodalomjegyzék

- Ábrányi Kornél (1877) *A magyar dal és zene sajátosságai*. Magyar kir. Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Arany János (1856): A magyar nemzeti versidomról In: Keresztury Dezső (Szerk.) *Arany János Összes Művei*. X. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1962. 218–258.
- Bakos Ferenc (Szerk.) (1973): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 693.
- Balogh Ernő (1958): Milyen tanár volt Bartók. *Muzsika* 1958. 10. október 10. szám 9–10.
- Balogh Ernő (1963): Bartók's last years. *Tempo*. No. 36. Summer 1955. University Press Cambridge. 12-16.
- Bárdos Lajos (1968, 1976, 1988): *Karvezetés II. Zenei prozódia*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bartók Béla (1921): Kodály Zoltán. *Nyugat*. 1921/3.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nyugat-nyugat-1908-1941-FFFF0002/1921-17A78A/1921-3-szam-60B38A/figyelo-4B88A/bartok-bela-kodaly-zoltan-5B88A/> (l. d.: 2023.07.02.)
- Bartók Béla (1924): *A magyar népdal*. Rózsavölgyi és társa. Budapest.
- Bartók Béla (1927): Thomán Istvánról. *Zenei szemle*. XI. évf. III. szám. 1927. január. 93–94.
- Bartók Béla (1928; 1970): Öt magyar népdal énekhangra zongorakísérettel. Közreadja Denijs Dille. EMB Budapest. 1970. 3.
- Bartók Béla (1937): A gépzene. *Szép szó*, 4. 9. 1–11.
- Bartók Béla (1956): *Bartók Béla válogatott írásai*. Szerk. Szöllőssy András. Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó. Budapest.
- Bartók Béla (1966): *Bartók Béla összegyűjtött írásai*. Szerk. Szöllőssy András. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest.

- Bartók Béla (1976): *Bartók Béla levelei*. Szerk. Demény János. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest.
- Bartók Béla, Kodály Zoltán (1906): *Magyar Népdalok. Előszó és jegyzetek*. Rozsnyai Károly Könyvkiadó Vállalat. Budapest.
- Bartók Péter (2004): *Bartók Béla Tíz magyar dal énekhangra és zongorára*. Előszó és jegyzetek.
- Bartók-rend (2017): *Bartók Béla: Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény digitális közreadás (második, átdolgozott kiadás)*. <http://systems.zti.hu/br/hu> letöltés: 2023.07.02.
- Benkő András (1970): *Bartók Béla romániai hangversenyei (1922–1936)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Bieliczkyné Buzás Éva (2011): *Rádiófónia. 75 esztendő a magyar zene hullámhosszán*. Második kötet. Magánkiad. Hajduszoboszló. https://mek.oszk.hu/14600/14630/pdf/14630_2.pdf (letöltés dátuma: 2023.07.03.)
- Csehi Ágota (2016): *Bartók Béla, a pedagógus zenepedagógiai üzenete az utókor számára*. *Katedra*. Dunaszerdahely. 23. évf. 8. sz.
- Dalos Anna (2015): *Kodály, a tudós zeneszerző*. In: *Kodály és a történelem. Tizenkét tanulmány*. Rózsavölgyi. Budapest.
- Demény János (1968): *Bartók Béla a zongoraművész*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Dille, Denijs (1970): *Bartók Öt magyar népdal énekhangra zongorakísérettel*. Előszó. Editio Musica. Budapest.
- Dr. Molnár Imre (1954): *A magyar hanglejtés rendszere*. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest.
- Fogarasi János (1843): *A magyar nyelv szelleme*. Heckenast. Pest. 317. <https://mek.oszk.hu/18500/18562/18562.pdf> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)
- Gaál Ildikó (2017): *Bartók Béla: Öt dal – kétszer: Opus 15 és 16. DLA Disszertáció*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem.

https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/gaal_idiko/disszertacio.pdf (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

- Gáldi László (1961): *Ismerjük meg a versformákat*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Garst, Marilyn M (1985): How Bartók performed his own compositions. *Tempo*. New series, no.155, Cambridge University Press. 15–21.
- Gombocz Zoltán (1926): *A magyar történet nyelvtan vázlat*. IV. Jelentéstan. Danubia, Budapest. 10.
- Bartók Béla ifj. (2021): *Bartók Béla életének krónikája*. Magyarságkutató Intézet. Budapest.
- Ittész Mihály (1982): Kölcsey-megzenésítések Kodály Zoltán op. 6-os dalsorozatában. In: Breuer János (Szerk.) *Magyar zene*. 1982/4. 339–353.
- Ittész Mihály (2015) *Versértelmezés zenével*. Magyar Kodály Társaság. Budapest. http://www.m-kodalytarsasag.hu/media/eloadasok/2015/Ittzes_Mihaly-Versertelmezes_zenevel.pdf (letöltés dátuma: 2023.07.02.)
- Járdányi Pál (1959): Hogyan kell magyar zenét előadni? *Parlando*. 1959/2. 12–14.
- Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. (Szerk.) (1989) *Magyar Értelmező Kéziszótár* (Prozódia, versmérték) Nyolcadik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest. II/1128.
- Kassai Ilona (1979) *Időtartam és kvantitás a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kodály Zoltán (1906; 1974) A magyar népzene strófaszerkezete. (Nyelvtudományi közlemények XXXVI. évf. 1906) In: Bónis Ferenc. (Szerk.) *Visszatekintés II*. Zeneműkiadó. Budapest. 24.
- Kodály Zoltán (1974): A magyar kiejtés romlásáról. In: Bónis Ferenc (Szerk.) *Visszatekintés II*. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest. 289–290.
- Kodály Zoltán (1939; 1974): Mi a magyar a zenében? In: Bónis Ferenc (Szerk.) *Visszatekintés I*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 75–87.

- Kodály Zoltán, Vargyas Lajos (1973): *A magyar népzene. Pédatár*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Kodály Zoltán (1993): *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.
- Lampert Vera (1980): *Bartók népdalfeldolgozásainak forrásjegyzéke*. Zeneműkiadó. Budapest.
- Lampert Vera (2001): Bartók at the piano: lessons from the composer's sound recordings. In Amanda Bayley (Szerk.) *The Cambridge Companion to Bartók*. Cambridge.
- Lampert Vera (2012): Notation and performance in Bartók's folksong settings for the piano and in his vocal music. *Studia Musicologica* vol. 53. No 1-3. Akadémiai Kiadó. Budapest. 285–309.
- László Ferenc (1974): Széljegyzetek egy Bartók-kézirat margójára. In: László Ferenc (Szerk.) *Bartók-dolgozatok*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 29–41.
- László Ferenc (1980): *Bartók Béla. Tanulmányok és tanúságok*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- László Ferenc (2006): *Bartók markában*. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár.
- László Zsigmond (1961): *Ritmus és dallam. Kodály prozódiaja*. Zeneműkiadó. Budapest.
- László Zsigmond (1985): *Költészet és zeneiség*. Akadémiai kiadó. Budapest. 29.
- Magyar Nagylexikon (2002) *Prozódia*. Akadémiai. Budapest.
- Major Ervin (1930): *A népies magyar műzene és népzene kapcsolatai*. Stádium. Budapest.
- Pávai István, Richter Pál (2017): *Bartók-rend. Bartók Béla: Magyar népdalok*. Egyetemes gyűjtemény digitális közreadás. MTA BTK Zenetudományi Intézet. Budapest. <http://systems.zti.hu/br/hu>

- Pérchy Kornélia (2017): *Historical recordings of Bartók's folksong arrangements (1928); variations of performance practice with striking surprises.*
Disszertáció. University of Sydney.
https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/handle/2123/17342/perchy_k_thesis.pdf?sequence=1 (letöltés dátuma: 2023.07.02.)
- Ráduly János (2010): *Bartók Béla kibédi énekesei és a Cantata profana.* Erdélyi Gondolat. Székelyudvarhely.
- Révai Nagylexikon.* (1922) Prozódia. Révai. Budapest. XV.733.
- Somfai László (1981): *18 Bartók-tanulmány.* Zeneműkiadó. Budapest.
- Somfai László (1992): Népdalciklus-tervek Bartók 1907-es gyűjtőfüzetében. In: *Zenatudományi dolgozatok 1990-1991.* Magyar Tudományos Akadémia Zenatudományi Intézete. 89–99.
- Somfai László (2000): *Lemezismertető.* Bartók összkiadás - vokális művek HCD 31906-08 2. CD 2–6. Hungaroton. Budapest
- Somfai László (2017) Az átírat problematikája Bartók életművében. In: Mikusi B., Rózsafalvi Zs, Sirató I. (szerk.) *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés.* Bibliotheca Scientiae et Artis (9). Gondolat. Budapest. 121–132.
- Szabó Csaba (1973): Nyelv és prozódia. *Korunk.* XXXII. 12. 1821-1834.
- Szabolcsi Bence (1959): *Vers és dallam.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabolcsi Bence és Tóth Aladár (1965): Prozódia. In: dr. Bartha Dénes, Tóth Margit (Szerk.) *Zenei lexikon III.* Zeneműkiadó. Budapest.
- Székely Júlia (1957): *Bartók tanár úr.* Dunántúli Magvető. Pécs.
- Székely Júlia (1971): *Elindultam szép hazámból. Bartók Béla élete.* Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó. Budapest.
- Szelle Béla. Szerk. (1990) *Akadémiai kislexikon.* Akadémiai Kiadó. Budapest. II/469.
- Szilágyi Erzsébet (1956): Liszt, Erkel és Bartók-émlékek Marosvásárhelyen. In: Szelényi István. (Szerk.) *Új Zenei Szemle.* VII. no.3. 46–48.

Szuli Gyula (1958): Egy hangversenylátogató emlékei. *Muzsika*. 1958/10.

Stachó László (2012): Structural Communication and Predictability in the Performance Style of Bartók and Dohnányi. *Studia Musicologica* , March 2012, Vol. 53, No. 1/3. pp. 171–185 Published by: Akadémiai Kiadó Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23488450> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

Stachó László (2022): *A zongoraművész Bartók. Modellek és ideálok*. Balassi Kiadó. Budapest.

Vargyas Lajos (1981): *A magyarság népzeneje*. Zeneműkiadó. Budapest.

Vikár Béla (1905): *Somogy megye népköltése*. Kisfaludy társaság kiadása. Budapest.

Vikárius László (1999): *Modell és inspiráció Bartók zenei gondolkodásában*. Jelenkor Kiadó. Pécs.

Elemzésekhez felhasznált kották

- Bartók Béla (1906): *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel no.1–10.* Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadó, Budapest.
- Bartók Béla (1906): *Tíz magyar dal énekhangra és zongorára.* Szerk. Bartók Péter (2004). Editio Musica, Budapest.
- Bartók Béla (1922): *Nyolc magyar népdal, ének zongorakísérettel.* Universal Edition, Wien.
- Bartók Béla (1924, 1926): *Drei Dorfzenen für vier oder acht Frauenstimmen und Kammerorchester.* Klavierauszug. Revision: Peter Bartók. UE 8713.
- Bartók Béla (1928): *Öt magyar népdal énekhangra zongorakísérettel.* Szerk. Dille, Denijs (1970). Editio Musica, Budapest.
- Bartók Béla (é. n.): Székely lassú. In: *Húsz Magyar Népdal II.* sorozat no. 5. B. & H. 17652
- Bartók Béla és Kodály Zoltán (1906): *Magyar Népdalok énekhangra zongorakísérettel.* Rozsnyai Károly könyv- és zeneműkiadóhivatala, Budapest.
- Kodály Zoltán (1906): *Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel no.11-20.* Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadó, Budapest.
- Kodály Zoltán (1955): *Két ének. op. 5.* Zeneműkiadó. Budapest.
- Kodály Zoltán (1966): *Magyar mise.* Zeneműkiadó. Budapest.

Elemzésekhez felhasznált hangfelvételek

- Basilides Mária – Bartók Béla (1998): *Nyolc magyar népdal. 1-5. Bartók at the piano.* Hungaroton Classic. HCD 12326-31
- Erzsébet Török – Freymann Magda (1983): *Népdalfeldolgozások.* Hungaroton Classic. HCD18242
- Kovács Eszter – Fellegi Ádám (2000): *Bartók Összkiadás. Vokális művek.* Hungaroton Classic. HCD 31906-08
- Medgyaszay Vilma – Bartók Béla (1998): *Öt magyar népdal. 1-3; 5. Bartók at the piano.* Hungaroton Classic. HCD 12326-31
- Rost Andrea – Kocsis Zoltán (2011): *Bartók Nyolc magyar népdal.* <https://www.youtube.com/watch?v=YV5Ueugbaw8> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)
- Székelyhidi Ferenc – Bartók Béla (1998): *Nyolc magyar népdal. 6-8. Bartók at the piano.* Hungaroton Classic. HCD 12326-31
- Zenetudományi Intézet: *Bartók-rend.* <http://systems.zti.hu/> (letöltés dátuma: 2023.07.02.)

Kottamelléletek jegyzéke

1. kottamelléklet. <i>Berzsenyi: A közelítő tél. Kodály Zoltán: Két ének op. 5. no. 1. Zeneműkiadó. Budapest. 1955. részlet</i>	15
2. kottamelléklet. <i>Fehér László lovat lopott. A népdal lejegyzésének Bartók-rendi száma: A 670b</i>	16
3. kottamelléklet. <i>Hervadj rózsám, hervadj, a Vargyas-példatárban, 1973. 206. A népdal lejegyzésének Bartók-rendi száma: A 139a</i>	18
4. kottamelléklet. <i>Szőlőhegyen keresztül, a Vargyas-példatárban. 1973. 19. o. A népdal lejegyzésének Bartók-rendi száma: C 689a</i>	18
5. kottamelléklet. <i>Nem messze van ide Kismargitta. Bartók Béla gyűjtése, Szentes, 1906.</i>	18
6. kottamelléklet. <i>Bartók: Őszi délben. Öt dal Ady Endre verseire op. 16. no. 1.</i>	20
7. kottamelléklet. <i>Bartók Béla: Falun II. tétel (részlet)</i>	20
8. kottamelléklet. <i>Kodály: Magyar mise I. Kyrie</i>	21
9. kottamelléklet. <i>(uo.)</i>	21
10. kottamelléklet. <i>Kodály Zoltán: Magyar népzene I. 2. 11. o.</i>	22
11. kottamelléklet. <i>Bartók: Húsz magyar népdal. II. 1. Székely lassú.</i>	23
12. kottamelléklet. <i>Bartók Öt dal op. 15. no. 1.</i>	25
13. kottamelléklet. <i>Bartók Béla: Öt dal op. 15. no. 2.</i>	26
14. kottamelléklet. <i>Bartók Béla: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel, 1906. 4. o.</i>	34
15. kottamelléklet. <i>Bartók Béla: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. Második, átnézett kiadás 1938. 4. o.</i>	34
16. kottamelléklet. <i>Kiindultam szép hazámbul. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: A 580a</i>	51
17. kottamelléklet. <i>Kodály és Vargyas, A magyar népzene. Pédatár, 1973. 151. o.</i>	51
18. kottamelléklet. <i>Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. Második kiadás, 1938. 4. o.</i>	52
19. kottamelléklet. <i>Bartók: Öt magyar népdal énekhangra zongorakísérettel. 4. o.</i>	52
20. kottamelléklet. <i>Bartók: Elindultam szép hazámbul. Transzponált kotta a Thomán házaspár számára. Somfai, 2017.</i>	53

21. kottamelléklet. <i>Általmennék én a Tiszán ladikon. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: B 1482c</i>	55
22. kottamelléklet. <i>Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. 1906. 5. o.</i>	56
23. kottamelléklet. <i>Fekete főd. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: C 1231b</i>	63
24. kottamelléklet. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Fekete főd – részlet: ütemváltás</i>	64
25. kottamelléklet. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Fekete főd – részlet: kiírt lassítás</i>	64
26. kottamelléklet. <i>Istenem, istenem. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: A 1069s</i> ...	66
27. kottamelléklet. <i>Asszonyok, asszonyok. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: C 950a</i>	70
28. kottamelléklet. <i>Mennyi bánat a szívemen. A népdal lejegyzésének támlapja a Bartók-rendben: A 432b</i>	72

Ábrák jegyzéke

1. ábra. <i>Hangterjedelem – Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1906) 1–11.</i>	30
2. ábra. <i>Hangterjedelem – Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1906) 11–20.</i>	31
3. ábra. <i>A hosszú magánhangzók hosszú hangértékekhez való kapcsolódásának aránya. Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1906) 1–20.</i>	32
4. ábra. <i>Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1906) 1–10.</i>	35
5. ábra. <i>Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: Tíz magyar dal énekhangra és zongorára.</i>	46
6. ábra. <i>A hosszú magánhangzók hosszú hangértékekhez való kapcsolódásának aránya. Bartók: Tíz magyar dal énekhangra és zongorára.</i>	47
7. ábra. <i>Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: Öt magyar népdal és Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel (1–10).</i>	50
8. ábra. <i>Bartók: Öt magyar népdal. Elindultam szép hazámbul – részlet, SV-vizuális ábrázolás</i>	54
9. ábra. <i>Bartók: Öt magyar népdal. A gyulai kert alatt (részlet) Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában – SV-vizuális ábrázolás</i>	57
10. ábra. <i>Az ének- és zongoraszólam hangterjedelme a zongora billentyűire vetítve. Bartók: Nyolc magyar népdal.</i>	62
11. ábra. <i>A hosszú magánhangzók hosszú hangértékekhez való kapcsolódásának aránya. Bartók: Nyolc magyar népdal.</i>	62
12. ábra. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet – Basilides Mária és Bartók Béla 1928-ban rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása</i>	67
13. ábra. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet – Török Erzsébet és Freymann Magda 1983-ban rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása</i>	68
14. ábra. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet – Kovács Eszter és Fellegi Ádám 2000-ben rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása</i>	68
15. ábra. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem, áraszd meg a vizet – Rost Andrea és Kocsis Zoltán 2011-ben rögzített előadásának SV-grafikai ábrázolása</i>	69

Saját SV-videók jegyzéke

1. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 1. Elindultam szép hazámbul – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcadok kiemelésével.*36
2. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 2. Általmennék én a Tiszán ladikon – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcadok kiemelésével.*37
3. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 3. Fehér László lovat lopott – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.*38
4. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 4. A gyulai kert alatt – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.*39
5. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 5. A kertmegi kert alatt – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.*40
6. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 6. Ablakomba, ablakomba – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.*41
7. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 7. Száraz ágtól messze virít a rózsza – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.*42
8. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 8. Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyed lüktetések kiemelésével.*43
9. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 9. Nem messze van ide kis Margitta – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcad lüktetések kiemelésével.*44
10. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel 10. Szánt a babám csireg, csörög a járom – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a negyedértékek kiemelésével.*45
11. Saját SV-videó. *Bartók: Öt magyar népdal. Elindultam szép hazámbul – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.*54
12. Saját SV videó. *Bartók: Öt magyar népdal. Általmennék én a Tiszán ladikon – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.*56
13. Saját SV-videó. *Bartók: Öt magyar népdal. A gyulai kert alatt – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.*57
14. Saját SV-videó. *Bartók: Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel. A gyulai kert alatt – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában.*58
15. Saját SV-videó. *Bartók: Öt magyar népdal. Nem messze van ide kis Margitta – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.*59

16. Saját SV-videó. <i>Bartók: Öt magyar népdal. Végigmentem a tárkányi sej, haj, nagy uccán – Medgyaszay Vilma és Bartók Béla előadásában.</i>	60
17. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 1. Fekete föld – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában, ütemegységek kiemelésével.</i>	65
18. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 1. Fekete föld – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában, az énekszólam szótagjainak kiemelésével.</i>	65
19. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 2. Istenem, istenem – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában, a szótagok kiemelésével.</i>	67
20. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 3. Asszonyok, asszonyok – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában.</i>	71
21. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 4. Annyi bánat a szívemen – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, az ütemegységek kiemelésével.</i>	73
22. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 4. Annyi bánat a szívemen – Kovács Eszter és Fellegi Ádám előadásában, a nyolcadok kiemelésével.</i>	74
23. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 5. Ha kimegyek arr' a magas tetőre – Basilides Mária és Bartók Béla előadásában.</i>	75
24. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 6. Töltik a nagy erdő útját – Székelyhidi Ferenc és Bartók Béla előadásában, az énekszólam szótagjainak kiemelésével.</i>	76
25. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 7. Eddig való dolgom – Székelyhidi Ferenc és Bartók Béla előadásában.</i>	77
26. Saját SV-videó. <i>Bartók: Nyolc magyar népdal 8. Olvad a hó, csárdás kis angyalom – Székelyhidi Ferenc és Bartók Béla előadásában, az énekszólam szótagjainak kiemelésével.</i>	78